Генадзь Лапацін

ПАСЛЯДОЎНІЦА

Варвара Грэцкая – выбітны носьбіт беларускай народнай традыцыі

Гомель

2023

УДК 392.1(=826)(476.2)
ББК 63.521(=411.3)-534(4Беи-4Гом)
Л 77

Рэцэнзенты:

Валодзіна Т.В., доктар філалагічных навук, загадчык аддзела фалькларыстыкі і культуры славянскіх народаў ДНУ «Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры» НАН Беларусі.

Коваль У.І., доктар філалагічных навук, прфесар кафедры рускага, агульнага і славянскага мовазнаўства УА «ГДУ імя Ф. Скарыны».

Мізін К.І. доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології, перекладу та методики навчання Університету Григорія Сковороди в Переяславі.

Лапацін, Г.І.

Л77 Паслядоўніца. Варвара Грэцкая – выбітны носьбіт беларускай народнай традыцыі / Генадзь Лапацін. – Гомель: Барк, 2023. – 128 с.

ISBN 978-985-7213-86-3

У аснове кнігі «Паслядоўніца» шматгадовыя размовы вядомага фалькларыста і этнографа Генадзя Лапаціна з былой жыхаркай п. Амяльное Веткаўскага раёна Гомельскай вобласці Варварай Аляксандраўнай Грэцкай. Варвара Аляксандраўна сапраўды выглядае як Паслядоўніца, што годна і асэнсавана працягвае традыцыю – тое лепшае, што засвоіла ад сваіх продкаў: бацькі, маці, дзеда і бабулі Алены, якіх яна ўспамінае са шчырай падзякай, аддаючы належнае ўсяму добраму, што яны зрабілі для яе і іншых сваіх дзяцей. Менавіта такое стаўленне да традыцыі дало ёй магчымасць адбыцца як асобе.

У выданні захаваны ўласна дыялектныя асаблівасці маўлення Варвары Грэцкай. У сваёй кнізе аўтар вызначае традыцыю, паводле дыялектнага, як амяленскую (афіцыйна – амяльнянскую).

Прыназначана для фалькларыстаў, этнографаў, культуролагаў, дыялектолагаў, таксама можа быць запатрабаванай у любой беларускай сям'і.

УДК 392.1(=826)(476.2)
ББК63.521(=411.3)-534(4Беи-4Гом)

ISBN 978-985-7213-86-3

Аб Варвары Грэцкай

З Варварай Аляксандраўнай Грэцкай, колішняй жыхаркай пасёлка Амяльное Веткаўскага раёна Гомельскай вобласці, мы пазнаёміліся ў Ветцы, дзе яна жыла з 1992 года ў сувязі з адсяленнем яе роднага пасёлка з зоны радыяцыі. На жаль, пазнаёміліся мы з ёй значна пазней, але прасябравалі больш за пятнаццаць гадоў да самай яе смерці, якая здарылася 3 студзеня 2021 года. Сустракаліся, размаўлялі, яна спявала амяленскія песні, распавядала пра амяленскія звычаі і абрады, перасыпала сваю гаворку амяленскімі прыказкамі і прымаўкамі.

У 2015 годзе ў гомельскім выдавецтве «Барк» выйшла кніга «Варвара Грэцкая як з’ява беларускай народнай культуры». Зместам кнігі стала жыццё беларускай вёскі Амяльное Веткаўскага раёна Гомельскай вобласці, увасобленае ў песні, павер’і, прыкметы, абрады, запісаныя мной на працягу 2005–2014 гадоў.

У 2017 годзе выйшла кніга «К каждаму разгавору прыказка ё…» З вопыту вывучэння дыялектнай фразеалогіі. Матэрыялы да фразеалагічна-парэміалагічнага слоўніка асобы. Варвара Аляксандраўна Грэцкая. Запісы 2005 – 2012 гг.», у якой жыццё Амяльнога ўвасобілася ў прыказкі і прымаўкі, якіх я запісаў ад яе больш за дзве тысячы. Таксама былі шматлікія артыкулы ў такіх выданнях як «Живая старина» (Масква), «Антропологический форум» (Санкт-Пецярбург), «Palaeoslavica» (Кэмбрыдж, Масачусетс), «Верасень», «Беларускі фальклор: матэрыялы і даследаванні», «Палац». Такой багатай бібліяграфіі не мае ні адзін з носьбітаў беларускай народнай традыцыі. Разам з тым, за межамі гэтых кніг і публікацый засталося шмат цікавага, але нефарматнага для навуковых выданняў. Гэта яе ўспаміны, рэплікі, сентэнцыі пра бацьку, маці, пра бабулю Алену. Ролю сям’і ў лёсе Варвары Аляксандраўны пераацаніць немагчыма… І яе ўдзячнасць сям’і бязмежна: «Бабачка мая і матка… Спасіба матцы, што радзіла, а баба ўзрасціла… І бацька мой любімы…»

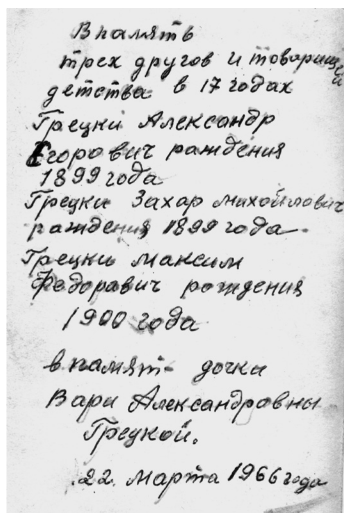

Впамять
трех другов и товарищей
детства в 17 годах
Грецки Александр
Егорович раждения
1899 года
Грецки Захар михойлович
раждения 1899 года.
Грецки максим
Федоравич рощдения
1900 года
в память дочка
Вари Александровны
Грецкой.
22. марта 1966 года

*Аляксандр Ягоравіч Грэцкі (справа)
с сябрамі. Здымак 1916 года*

*Алена Максімаўна Грэцкая. Здымак
канца 1940-х – пачатку 1950-х гадоў*

*Пелагея Пятроўна Грэцкая.
Здымак 1944 года*

«Я па бабінаму слядку іду…»*

Менавіта на яе, Алену Максімаўну Грэцкую, сваю бабулю, Варвара Аляксандраўна пастаянна спасылалася падчас нашых сустрэч, пастаянна ўдакладняючы свае аповеды: «Баба казала… Баба вучыла… Баба навучыла… Баба спявала…» Сапраўды, з бабуляй ёй пашанцавала. <…> «Мы з бабай большы. Маткі нашай некалі было. Баба ўсё казала на матку: «Трудзяка ты, мая трудзяка!» Вот дай табе шчас тры работы! Матка кароў даіла, і ў магазіні. <…> І німа това дня, штоб я бабу не памянула. Матку не памяну, а бабу памяну. Да таго з бабай я была спрэжаная».

Бабулю Варвары Аляксандраўны Алену Максімаўну Грэцкую, у дзявоцтве Кулагіну (1859–1953), можна без перабольшвання лічыць адным з сааўтараў нашых з Варварай Аляксандраўнай кніг, паколькі, як узгадвала мая суразмоўніца: «Баба калісь казала: «Як памру, дак не забудзь, падбяры ўсё маё смецце, што я табе гаварыла. Ета ня смецце, яно і нада будзя. Дак падбяры яго, не выпускай із свае галовачкі. І во яна дабілась, штоб я пры старасці гадоў табе ета расказывала». «І во яна дабілась, штоб я пры старасці гадоў табе ета расказывала», – тут вызначальнае. Яна сказала: «Не шчытай смеццем…» – казала. <…> «Справеку, – баба наша казала, – і прабабы нашы вадзілі ету «Стрялу». Усё баба казала: «Колькі свет – столькі і песні еты». Варвара аказалася ўдзячнай пераймальніцай: «Усё баба наша казала Алёнка: «Варячка, ты і Маша крошкі падабралі мае». <*Крошкі падабралі… Гэта як?*> Ну, крошкі падабралі. Ну, усё ўмела дзелаць, што баба… Я знаю, як і сена ўвязываць. Я на празнікі багата знаю. Што мяне баба навучыла. Баба наша ўсё знала, і мне ўсё паказывала, кажа: «Ета за плячамы не насіць. Нада, што

*У тэксце захоўваюцца асаблівасці гаворкі.

б ты ўсё знала». Прыходзіцца ў жызні ўсяк… Штоб усё ўмеў». <…> «Я ўсё помню тоя, што мне баба ўчыла… Я па бабінаму слядку іду, штоб усё харашэнька была…» Такім чынам, яна не проста любячая ўнучка, а паводле самавызначэння, няхай і падсвядомага, – паслядоўніца.

Для Варвары Аляксандраўны яна была бабачкай мілай, бабачкай роднай. Аднавяскоўцы называлі бабай Алёнкай, цёткай Алёнкай, Алёнкай, называлі яе залатым чалавекам, лічылі, што «німа ў міре лучшы яе», ішлі да яе, як да Бога. Яе парады, яе прысуды, яе меркаванні былі для іх вызначальнымі.

Я думаю, што калі б Варвара Аляксандраўна была б жывая і пабачыла гэтую публікацыю, яна шчыра ўсцешылася б за сваю бабулю Алену.

«Калі б мая баба аджывілася, я б скарэй цябе вяла…»

***

Калі б мая баба аджывілася, я б скарэй цябе вяла. Ты б пагаварыў, сходу ўлюбіўся б у яе. Яна такая талковая была. І ў Закружжы яе знালі, і ў Марозаўцы. І казалі: «Такая баба харошая. Такія бабы шукаць нейдзе».

***

«Калі б усе людзі былі, як мая баба…»

***

Баба была на фунт золата.

<Гэта як?>

Фунт золата дарага стоя? І матка наша…

Усі так казалі: «О-о-о! Такога чылавека на фунт золата ні найдзіш…» А фунт золата – ета ж чатырыста грам… Дай-ка табе… Гаворяць: «Ета чылавек на фунт золата стоя…»

***

Вой! Наша баба была хароша! Вот за бабу на нож пайду. Еслі б на нашу бабу. Но нашу бабу ніхто ні абіжаў. Богам бажусь! Такая харошая баба была наша! На свеці німа, адна ана, наверна, была. І я за такую бабу. Яна век на нас не ругнулася. Ня слухалі, бацькі ж не было. «Варячка, здзелай. Там…» Но я слухала. Ягорка, Маша, Туся што-небудзь. Ціхонька зірьне… Яна век. Матка гаворя: «Ты мне гавары, што яны ня слухаюць», – загадывала. А ўряд была баба Вася: «Я сказала Лідзі: «Ліда, ідзі свінням насабірай!» Яна міне не паслухала. То я ўжо абору

вазьму». А наша баба в жысць не скажа. Мілая такая. Такія бабы не было нідзе. Наша баба семічку найдзя ідзе ў кармані, будзя: «Во семічка! На табе!» Сама не з'есць, нам аддасць. Такія бабы нідзе не было.

***

Я з бабай слова ні стаіла. Прыду і раскажу. Прыду калісь, лягу. «Мая ўнучачка, дзе ты была? У каго вы гулялі?» – папытая. «Там і там гулялі…»

***

Я ўстаю ўранні. Знаю, што ўвечары гаварылі. Думаю: «Можа, баба перядумала». Я гаварю: «Баб, я забыла. Ну-ка, давай нанава». Яна мне кажа: «Давай тое і тое. Пільнейшае. Давай, Варячка, тое здзелаім». Яна ні кажа: «Нет! Ідзі дзелай! Можа, тое здзелаім?» – «Ну, давай». Пойдзіма, дзелаіма. І ні крыку, ні сваркі. Нічога ў свеці. Прыду: «Баба, ну, як ты? Трохі крэпісся? Ці ела што? Давай пад'ядзім». – «Ну, я ж паснедала. Ты пашла. Я, што было, пад'ела. Ну, давай паабедаіма». Я нікалі ні ішла, штоб сабралась, і ні сказала бабі.

***

Баба была ангел – чылавек. Іе ўсі зналі. Мая баба хароша была. Во калісь к Марозаўцы ў школу хадзіла. Дзеўкі, падругі: «Пайдзём к нам начаваць». Вот скольki нас было?. Шэсць дзевак. У школу хадзілі. З Падкамення адна, і нас пяць хадзіла. І дзеўкі марозаўскія будуць гаварыць, як замяць: «Пайдзёмця к нам начаваць». Прыдзіма. У другі раз мяняяцца: «Ніхай ужо Варя ў вас начуя, а Манька ў нас». Ужо так мяняліся. Дак маткі пытаяцца: «Чыя ты з Амяльнога?» Я гаварю: «Грэцкава». А яны: «А-а-а, Грэцкава! – Марозаўцы зналі ўсіх амяленцаў, амяленцы марозаўцаў. – Тваю матку знаім. Твае баба і матка харошыя. Матка ваша вумніца. І баба ваша. Вой, ваша баба якая харошая! І бацька быў харошы».

***

Наша баба была такая вумная. Каб ты знаў, якая. Казаў калісь дзед Майка: «Алёнка, не папалась ты мне. Жыў я ў адном краю, а ты на сярёдку. Дак мы са сваімі рохлямі гулялі. Во ўзяў Кулінджу сваю. (Куліна звалі). Яна мне ня дасць да ста гадоў пражыць. А я думаў да ста дваццаці».

«Ой, баб, як мне жыць?..»

***

Баба казала: «Я табе жэлаю, штоб ты жыла, як у Бога за пазухай». *<Гэта як?>* Ну, харашо… Як у Бога за пазухай.

***

Я гаварю: «Ой, баб, як мне жыць?» Яна гаворя: «Не журыся. Ты яшчэ маладзенькая. Як табе жыць. Ты пражывеш. Па табе бачу. Як-нібудзь пражывом. А пад старасць нада падумаць…» Я гавару: «Баба, а ты думала?» А яна і гаворя: «Вы ішчэ во такія былі, а я ўжо думала: «Хто мяне пахавае?. З кім я…» Я гавару: «Баб, ну, і з кім ты ряшыла?» – «А выбрала із пяці вас адну цябе». Я гавару: «А чаго?» – «Бачу, што ты сама не з'ясі, а: «Баб, на-ка пакушай…»

***

Баба казала. Я гавару: «Баб, як пражыць на свеці, штоб добря было?» А яна мне гаворя: «Пра маладосць ня думай, а нада думаць пра старасць, што сілы німа. У старасці дзве радасці. Сілы німа. Рад бы здзелаць, а сілы німа. І чуствуіш, што сілы німа. Мяшаіш у дварэ. А малады. Куды нада, і пайшоў, і здзелаў. Сіла ё.

Німа сілы работаць. Рад бы здзелаць, а сілы німа.

<А другая радасць?>

Ты мяшаіш у дварэ. Ужо лішні. Падрастая новае пакаленне, ужо табе ні жаласці, ні міласці. Жыві, як пень.

***

Баба ўсё наша казала: «Старасць – не радасць». Пачане падымацца, падымаіцца: «Ой, на ногі не стаць. Старасць – не радасць». Усі казалі так. Баба казала: «Ты не к маладасці жывеш, калі здаровая і харошая, а ета ты к старасці ідзеш. У цябе ўжо сілы німа, і ненавісць ужо і к табе. Дак сама сябе глядзі. Харашо пражыць доўга, ну і нікому ж ты ні нада будзіш. Усі будуць ад цябе чурацца, і ўсі будуць аддаляцца, што табе ні сказаць». І ўсё тоя збываіцца.

***

Баба казала: «Як пойдзе зранку, дак да позняга спазнянку». Вот пачануць, хто гарюя, дак яна гаворя: «Мая ўнучачка, як пойдзя сіраце беднай зранку, дак да позняга спазнянку».

***

<Чаму гавораць: «Чорны вол на нагу наступя?» Чаму – чорны?>

Чорны вол – ета плахі. Ета пойдзіш замуж, напрымер. Ішчэ баба нам казала. Мне яна не казала. Мне яна казала: «Варячка, ты як вырасціш, дак у цябе шаўковае ўсё, дак хазяін будзя красавацца за табой. А ты, Туся, чорны вол табе наступя. Ой! Горя цяпніш! Будзя біць-біць. Паслухая: жывая. Зноў начынаць будзя…»

***

<Вы калісь казалі, што мы ў плахіх славах і плахіх дзялах нарадзіліся… У плахіх і помром…>

Усё баба наша казала… Яна і мне казала… На ярмарачны дзень радзілася, баба і кажа: «Варячка, ты будзіш нешчаслівая…» Я гавару: «Чаго?» – «Нешчаслівы дзень… Суятны… Будзіш суяціцца ўсю жызь сваю… Усю жызь у суяце, ня будзіш у спакойстве… Будзіш работаць і… Вобшчым, плахі дзень». Усі тады казалі: «Хто на ярмарачны дзень родзіцца, Варвары, там…» А я точна на Варвары радзілась… Вот табе… І я век пражыла, прарабіла цяжола, а бяз толку…

<А пры чым тут «у плахіх славах і плахіх дзялах?»>

Я гавару: «Баба, а чаго так?» Яна гаворя: «На ярмарку калісь і карманы вырязалі… Ета ж плахоя… І ругаліся за што-нібудзь…

***

Сёдні пражыў, а назаўтра што Бог дасць… А ня дасць, нада іціць красць. Скрозь так гаворяць. Як есць німа. Што ты будзіш. З голаду. Гаворяць. Усё баба казала наша: «За чорстваю, за сухую корку, дак нада аддаць і душу чорту. Як есць хочыш». Мы калісь: «Што даражэй на свеце?» Баба гаворя: «Яда… Чэлавек не пад'есць, дак пойдзя і ў банду…»

***

«Як лепіцца…» – гаворяць. Касу ж клепяць малатком скора, – так як лепіцца, так і клепіцца. Баба казала, усі казалі: «Як клепіцца, так і лепіцца». Калісь баба, не так здзелаіш, баба гаворыць: «А-а-а! Як клепіцца, так і лепіцца! Бачыш: не выходзя – не начынай дзела». Ета і пра людзей так гаворяць: «Як скляпіўся, так і зляпіўся».

***

Прыходзя Соня Салодкая ка мне, села, сядзіць: «Як, Соня, дзяла?» А яна і кажа: «Як сажа бяла!. Не пытай… Рястрявожылася сёдні, ні знаю як…» Я гавару: «А чаго?» – «Ішла і к табе, і дагнаў мяне чылавек

і абагнаў… Ой! Красавіца! Шырокасракі такі… Ідзець… Красіва глядзець: рубашка на ім убраная ў штаны… Ідзець такі акуратны… Дак рястрявожылася: «А чаго ён ні мой?» Вот бы Бог сказаў: «На, Соня, хоць дзень пакрасуйся…» Я гavарю: «Казала баба наша Алёнка: «На чужоя шчасце не завідуй…» Усё казала: «На чужоя шчасце не выбачайце, а свае не церяйце». Яна будзя казаць: «Ета праўда баба Алёнка казала?» Нашу бабу Алёнку ўсі зналі: і Пянное, і Сярэдні, усюды зналі, дзе якія сёлы ё… Такая харошая… Ты не паверыш, ой, была баба харошая. Баб багата, у каждым дварэ… Ну, лучшы нашае бабы не было…

***

Лучшэ німа маладому… Шэйсяці-шэйсяці пяці. Дак дзеці даражаць маткай, як пчолы сядзяць кала яе. А як ужо старая, ніхто…

<Чаму, як пчолы?>

Гаварю: «Баба, чаго як пчолы? Яны ж кусаяцца». – «Дак яны ж сваю матку не кусаяць. А рой бальшы… Адзін ваду нося, другі мёд, каторыя перярабатываяць… А матка… У раю дзве маткі бываяць… Адну яны выкідаяць, а другая матка глядзіць ужо… Яны сваю матку аберягаяць, ні кідаяць, астаюцца наперямену. Яны вумней чылавека. Яны сваю матку аберягаяць… Тыя прылятаць кала маткі, а другія, а тыя, што сядзелі, у палёт ляцяць, мяняюцца.

<Вы сказалі дзве маткі.>

Ну, дзве маткі… Адну ж унічтажаюць. Не даўжно дзве маткі быць. Даўжна адна. Другую яны задаўліваюць. Ці што…

<Як выходзіць, што дзве маткі?>

Выводзяцца яны із шчэры… І новы… А старую яны зарязаюць тыя пчолы… Другі рой малады… Ужо новая даўжна матка… Сколькі жыве пчала?. А болей ужо не жыве. Пчэляры знаяць. І етыя пчолы пасціпенна атміраяць. А ўжо новы рой атыходзя, і яго ловяць, і саджаяць.

<Нарадзіўся рой, і ў раю нарадзіліся дзве маткі?>

Рой жа сільны раждаіцца… І трутні раждаюцца, і маткі. Трутняў вабшчэ яны, ці, вырязаяць… Трутні… Яны ж нічога, толькі мёд ядуць…

<А як яны бачаць, што гэта матка?>

Я пытала ў сваёй кумы, што Сяргея хрысціла, у маткі Васі… Матка Вася – пчаляр харошы, у бацькі было, і яна сама дзяржала, і Ліда панімая. Дак я пытала: «Пачом ты, Ліда, знаіш?» Яна гаворя: «Матку шукаю… Адну нашла… Во ў кабку… Другую шукаю». А я кажу: «Дак ніхай дзве…» – «Не, нільзя… Толькі штоб адна матка была… Ніхай рой здаравенны… Толькі адна матка… Так яны рэзацца будуць». Я гавару:

«А як ты знаіш?» – «Яна такая длінная, як авадзень, пчолкі меншыя». Гаворя: «Як найду…» Вот рой ловяць і шукаяць дзве маткі… Хочыш раздзяліць, напалам дзялі. Матка мне казала: «Напалам дзеляць… Рой бальшы выходзя…» Калісь вышла я на агарод, а на агародзі стаяла вішанька… І паляджу, думаю: «Ці мухі, ці пчолы?.» Я прышла, кажу: «Баб, так і так…» Ішчэ баба жыва была. А баба і кажа: «Мая ўнучачка, бягі ік Васі, ік хрёснай, да скажы… Ці ні іхні рой?» Я прышла, кажу: «Мам, ідзём і к нам!» – «А чаго?» – «Хадзіма… Так і так…» Расказала пра пчол. Яна: «Можа, восы?» – «Ну, палядзіш сама…» Яна прышла, палядзела, гаворя: «Пчолы… Пайду дамоў. Я шчас рой еты адбяру». Гаворя: «Мне матку нада паймаць. Еслі я матку паймаю і ўкіну ў матачнік, і яны нікуды не паляцяць». І ўзяла тую матку, і яны плёнкай кала яе сталі… Яна гаворя: «Ціперь другую буду шукаць». Я кажу: «А другую куда?» Дак яна гаворя: «У мяне два бычкі пустых, ну, заряджаныя, рямкі пасоджаны… Дак у вадзін бычок палавіну атлучу, а палавіну… Туды матку ўкіну, і сюда… Штоб палавіна туда, палавіна… Яны разрядзяцца… К адной матцы і к другой… Будзя два раі…» І яна гаворя: «У нас сільныя будуць два раі… А то густа… Багата… Я раздзялю іх».

«Наша баба плахіх слоў… Яна толькі ўсё харашэнічка…»

***

Чым чылавек украшае сам сябе? Гаворяць: «Як добрая душа ў чылавека…» Усё баба наша казала: «Дзелайце так, штоб вас не клялі, а штоб вас пахвалілі і сказалі: «Вот харошае васпітаніе, да харошые дзеткі. Ня нада дзелаць нікому ўрэд… Не харош ён табе, ня трогай яго, ідзі, ціхонька прайдзі».

***

Баба казала: «Дай Божа чылавеку добрая здзелаць, а плахоя яно само прыдзіцца, скажыцца». Усё баба казала: «Язык – паганая мяса. Шлёпня што-нібудзь… Да і ўсё…»

***

Наша баба плахіх слоў… Яна толькі ўсё харашэнічка. Яна век ні називала: «Алёна. Алёнка, Насцічка, Варячка…» Яна мяне нікалі ні называла. Вот прывыкла: «Тусячка, Машачка, Варячка, Ванячка, Ягорачка». Чужыя прыдуць, і яна: «Ну што, Алёначка, гуляць прышла?» Ці прыдзя ка мне Марынка, ка мне ўсё хадзіла, падруга мая. Яна: «Марыначка, ета ты гуляць прышла?» Усё яна ласкава гаварыла. Такія бабы нідзе німа.

З нашай бабай усі любілі гаварыць…

***

Другі чылавек прыдзя гуляць, дак усё баба гаворя: «Ну, вот чылавек. З етым чылавекам пагаварыць, дак як вады напіцца. А другі прыдзя, меля бряхню, а еты чылавек – як вады напіцца. Як вот вады хочыш напіцца, аж душа баліць. Ета прыказка такая.

***

Другая дзень-два пабудзя дома… Пойдзя на агарод, што-нібудзь дзелая… Баба наша на бабу Іванюшкаву ўсё казала: «Кулінaчка…» Яна ўсіх: «Алёначка… Кулінaчка…» Усіх так называла… Усіх па-нежнаму…

***

Такая ў нас баба была Алёнка, усі знали на Амяльном іе, і ў Закружжы. Яна век не скажа, штоб яна з кім паругалася, паклялася Богам. Нежывых чатырох радзіла. Казала: «Век людзям дарогі не перяйду». Будзя іціць хто на работу, яна выйдзя, кала нас калодзезь быў. І яна век яму не пярёйдзя. Чось калодзезь пасярод вуліцы стаяў.

***

Усё баба казала, як паміная каго: «Ой лёгінька табе ікніся! Лёгінька дыхаць табе там».

***

Баба казала: «Здзелай чылавеку дабро, дак табе Бог па-добраму дасць». Баба наша міласлівая была, усё казала: «Лучшы дабро чылавеку дзелай, табе Бог аддасць». І праўда, і сколькі такіх было, вот бачу, еслі плоха дзелаіш… Дзелаяць адзін аднаму, дак тоя ж і палучая.

***

Як харошы ідзець. Наша баба нікалі не казала, ета ў каго якая прывычка. Ёсць, што ўсё к чорту пасылая, а баба наша нікалі к чорту не пасылала, гаварыла: «Чорт усё падбярэ. Ня нада к чорту. Чорт – аб’ядальны, усё падбярэ». А будзя казаць: «Ідзіця з Богам!» Ніхай ён зло іздзелая, будзя казаць: «Ідзі ты ўжо з Богам сабе, а я сабе пайду». Чорт усё падбярэ. Казала на мяне: «Варачка, не прывыкай казаць: «Ідзі ты к чорту». Чорт аб’ядальны, усё жрэ, жрэ і не нажыраіцца. Яго ніхто не накормя.

***

Пасканыя словы. Гаворяць: «Ня гаўкай», – на чылавека. «Ідзі к чорту!» Баба: «Што вы пасканыя словы гаворыця?» А хто кажа: «Худых слоў…» Баба Вольгачка казала ўсё, у Крыўцовых баба была: «Худых слоў, дзеці, не гаварыця». Худыя – ета ўжо плахія. Вот будзім сядзець. «Ой, бляха!» – будзім гаварыць. Яна: «Худых слоў ня гаварыця».

***

Казала баба: «Чужога харошога не абсуждай, а свайго плахога не хвалі».

***

«Калісь на нас Крывец, вон дзядзька, прыдзя, мацюкі лупя на дзевак і на хлопцаў – на дзяцей. Баба будзя казаць: «Васіль, дзеці шчэ несмышлёныя, ета ангелы. Нельзя на іх мацюкацца».

***

Усі казалі: «Ваша баба. Не баба – а золата…»

<Вы неяк сказалі: «Баба наша – святая...»>

Святая ў том, што яна плахога нікаму ні здзелала. Калісь адна там высварылася… Усяк пасварылася… А тады прышла: «Бабачка, вазьмі ты мне… (Пад курэй насілі, да шапталі.) Ня спіць дзіцёнак, віскам вішчыць. Ці ён спужаўся, ці што». Матка: «Ніякіх шэптаў! Учора кляла, да ўсяк называла. І дзяцей маіх. Ідзі, куды хочыш». А баба падышла, дзіцёнка з рук узяла і пашла. Матка: «Аддай дзіцёнка. І не шапчы…» Яна: «Полічка, зась…» Ета адстань. «Зась ад мяне…» І панясла, дзе куры, пад седала. І шаптала там. І дзіцёнак заснуў. Яна прынесла. «На, ціхонька. Нясі дамоў». Матка: «Ты на ўрэд дзелаіш». – «Я на ўрэд ня дзелаю. Я дзелаю то, што Гасподзь мне даў».

***

Дзяды так казалі. Вот, гуляяць, тады падымаяцца, дзед Майка: «Пойдзім ужо, Грэцкая, дамоў. (Матку Грэцкая звалі.) І ты, Алёнка. Спасіба вам за хлеб, за соль, за благадаць, большы вам нечыва, добрым людзям, нанач добрага сказаць». Пойдуць, яна: «Спасіба вам. Прыходзьця, не забывайця. Заўтры будзя дзень, будзя пуць…»

***

Калісь шоў дзядзька Вахром із Свяцкія. Шыў чабаты, тухлі. Спазніўся, прышоў позна. А мяцель… Дабіўся к нам. Паначаваў, падняўся рана:

«Я пайду ўжо дамоў». Сем жэ кілометраў нада іціць. Баба і кажа: «Папутнага табе цёплага і харошага ветрычка. Штоб з табой папутны вецір ішоў, штоб ты з ім разгаварываў». І ён абняў бабу, пацэлаваў: «Ну, спасіба табе, баба Алёнка, што ты мне так пажалала».

<Яна так заўсёды казала?>

Ну, вот калісь ідом ці ў Злынку. Матка ўстаюць і з маткай Васяй, рана падымаяцца. Церяз лес. Штоб ужо цёмна прайціць ішчэ. Туды і адтуль назад прыціць. Прадаць што-нібудзь нясуць. Баба пажалая ім: «Папутнага вам ранейка, штоб Гасподзь данёс вас да самае Веткі, да места…»

***

«Наша баба пачотная была… Яна век нікому зла ня здзелала… Усё харашэнічка… Ні пакляла нікога… Наша баба была атлічная… Яна ўсяму харошаму вучыла… Такія бабы шукаць, рэдка найдзіш… Яна век ні пажалела… Прыдзя старчык… Тады старцы хадзілі… Яна век яго ні прапусця… І кажа: «Дай яму адну крошачку… І то твой Гасподні дар… Ты яму дала не плахоя, а харошая».

***

Наша баба Алёнка для ўсіх плахая не была, ні для кога… Хто прыдзя: «Усё харашэнічка…» І стрэня харашэнічка, і правядзе… Хадзілі калісь старцы… Прыдзя нанач, матка наша: «Бог дасць! Усіх ні абазрыш… Мы ня сонца. Усіх ні абазрым…» А баба будзя казаць: «Вярні ты яе, Полячка… Ідзе яна слёзачкамы будзя плакаць?» І дагоня: «Ідзі, пераначуй у нас». Вячэряць сядзіма, павячэряя з намы. І пасядзяць, пагаворяць.

***

Найці обшы язык нада с чылавекам… Прыйшоў чылавек, дак ты пагавары, які вапрос ні ё, ці абіда, ці радасць, ці горя, ці дабро, дак ты пагавары з чылавекам, як ета лучшы падсаветуй. А еслі ён будзя гаварыць да наўрэд… Які еты чылавек… Не… Еслі бачыш, што ён ня ў той бок крывя, будзя падзіраць… У нас калісь Мелька прыдзя, пахарошаму будзя гаварыць: «Баба Алёнка, што-та там здзелаць, падсаветуй…» Сядуць, пагаворяць… Баба: «Вот так во, Мелічка, здзелай…» А Жаваранка будзя с падкалупкай: «Ну што ж, я бедзен, а вы багатыя… Вы тры работы…» Баба: «Ідзі, Ванічка, не прасмехай міне… Ты сабе чылавек, а я сабе… Ты сабе сваё сабражай… Сямья – ета маленькая гасударства… Распаряжайся, я ў тваё ні лезу…»

***

<Немцаў у вайну клялі?>

Чаму не клялі? Усяк клялі, што і растрэлівалі, і палілі. Вот етым праіграў немец. Каб бы не чапаў народ. А то ж і мірны народ унічтажаў, і Хатынь дзелаў. Пашлі абазлёныя людзі. «Смерць, дак смерць! Пагібла сям'я, значыць – усё». І баба казала: «Штоб ім дабра не было! Штоб іхні корянь ізвёўся! Чаго яны пашлі на Расію?»

***

Усі так кажаць: «Хай цябе Бог пакарая!» І баба казала: «Варячка, не кляні нікога. Скажы: «Хай с табой Бог разбярэцца і пакарая цябе». Еслі плахі чылавек.

***

Ой, у нас баба, калі б ты пабачыў, калі б ты пабачыў жывую да з ёй пагаварыў. Яна такая набажлівая. Усё: «Дзетачкі…» У людзей бабы, будуць: «Дзеўкі! Ступайця дамоў! Курвягі! Будзіця гулять!» Ета ўжо абізацільна, як затаўка ў разгаворы, «курвягі», «блядзюгі». Як у дзеда Усціна «Кірюшкі-блядзюшкі». А наша баба на нас: «Варячка, Машачка, Тусячка, Ягорячка, Іванячка…» Ета ў яе такі ласкавы быў усягда. І будзя казаць на бабу Іваняшкаву: «Кулінaчка, ну на што ты ета гаворыш. Ну, якія яны блядзі? Ім ішчэ будзя. Па восем, па дзесяць гадоў». – «А я ўжо прывыкла».

***

Баба Іванюшкава… Да вазьмі весь цвет атарві. Ну, ета ж ідуць дзеці. Калісь большы цвятоў і кала двара, і на дварэ, і на вуліцы ні ў кога не было, як у мяне. Насаджу. І на дварэ ў мяне, во дзверы карове. Кругом ў мяне і паўз сарай, і паўз хату войдзіш, хвортку адчыніш – гарыць двор ад цвятоў! Геаргініі садзіла і настурцыі – настуркі. І на сцены дзяруцца. І у мяне сцежка цэмянтовая, Сяргей здзелаў. Вот як хто цвет атарве ў яе. Яно ж відна, як цвет атломіш, цурбалка яшчэ ё. І яна пачыная: «Штоб табе рукі павыгінала!» Баба Алена кажа: «Ня нада… Ета ты клён на тэй свет бярош. Ня нада, Куліна. Цвет. Ён яшчэ выгане. Ета ўсё раўно адцвяце. Ну, сарвалі. Ты ўсё раўно не кляні. Ета на тэй свет ты гряха бярэш». Баба наша пражыла Алёнка, век нікога не пакляла. Курыца падрапая, яна не скажа: «Штоб ты здохла. Ці што». Яна скажа: «Ну, нашто ты ета здзелала?» І кажа: «І каты, і сабакі, і куры, і коні – усі любяць ласку».

***

Калі б усі людзі былі як мая баба. Я прыду. «Цётка Насця, надаела ты мне ўжо, пытаючы пра бабу». – «Ой, Варячка, ваша ж баба – ета шаўковая. Яна – залаты чылавек. У міре німа, наверна, лучшы яе. Яна век ні абругала, век ні асудзіла ні хлопцаў, ні дзевак, ні людзей. Якія. Якога Бог даў, і ніхай жыве». Я гаварю: «Цётка Насця, вот ты ўсё пытаіш пра яё». – «Як жа мне ні пытаць. Яны жылі тут недалёка ад нас. Мы ж знаіма яё ўсі…»

***

Калісь старцы хадзілі. Дадуць, там, ці хлеба. Ці што. Чым багаты – тым і рады: «Наця, вазьміця лусцінку…» Баба ўсё наша так казала. І будзя даваць што-нібудзь. Ці хто бульбіны папрося. Ужо ж хадзілі калісь. І баба кажа. «Ой, спасіба!» – «Ета вам спасіба, што прынялі нашу падачку».

***

Хоць і на Маслінку, хоць і на шчодры... Ну, нам інцірэсна ж... Ходзім... Усё раўно нашы давалі... І бальшыя дзеўкі ідуць, і мы хадзілі, меншыя... Баба нашай матцы: «Не жалей!.. Па капле дай... Нам Гасподзь дасць...» Матка крычыць на бабу: «Ты ўсё пааддаеш!» Бальшыя ж ходзяць дзеўкі, гадоў па дваццаць, ходзяць па шчодрах, пяюць... І тады Маша наша, такія во ходзяць, гадоў па васімнаццаць... Тады ішчэ парціямы... Ну, хто дае, хто не дае шчодры... А хто зашчыпляіцца... У задняй хаце будуць... Знаюць, што дома яны, паляпаюць, не адчыняюць... Тады: «Хто не дае, ніхай яму пагніе!» А наша баба хоць скібачку хлеба вынясе, дасць, і сала крошачку атрэжа... «Полічка, хай нам Гасподзь дае...»

***

Казала баба: «Крошачка хлеба ё, піражочык ці бульбіна, палож яе, а то Ісус Хрыстос па дворах ноччы ходзя, прыдзя палядзіць, а на стале – пустата… Рад бы ў рот укінуць што-нібудзь, а ў цібе німа. Штоб была хоць капілька хлеба пад скацеркай».

***

Баба Грэцкая – як жырны кусок мяса з’есць. Усё дзед Касцючкаў казаў: «Алёнка, я прыходжу к вам, пагаварю с табой, як бальшы кусок мяса з’ем». Баба будзя гаварыць: «А-а-ай, Васілічка, я такая, як і ўсе людзі».

«Наша баба страмная нікада ні казала…»

***

Мы каліcь сядзіма. Кажа. Ці дзед Касцючка: «Галава авечая». Мы будзім паўтараць. Баба будзя казаць: «Дзеці, кідайця ета. Вон у кніжках чытайця. А ета кідайця». А мы гаворым: «А во ж вы гаворыця». Я на бабу: «А вы?» – «Нам можна. Вам ня нада. Вы ішчэ дзеці». Так во будзя гаварыць баба. І вот калі дзед скажа што-нібудзь, ці мацюк. А наш Ягорка січас жа схваця, і прыдзя Мішка Коршунаў, Машы нашай дзеверь, мужыкоў брат, самы малодшы. Малы ішчэ, гадоў восем у вайну было. Ён: «Вот дзед гаварыў тое і тое…» І будуць ціхонька сядзець і гаварыць. Баба: «Еслі ішчэ пачую – на мароз! Еслі ішчэ пачую, есць сёдні нічога ні дам». – «Баб, ня будама». Баба будзя казаць на дзеда: «Майка, ну не гавары ты пры дзяцях». – «Вырастуць, усё раўно будуць знаць. Ніхай знаяць».

***

Усі так. Прыходзяць. Ня ўсі ж так атвячаяць. Майка пытая ў бабы нашай: «Алёнка, як дзяла?» – «А-а-а. Сяджу, сваё дзела дзелаю». Наша баба страмная нікада ні казала, ні ругалася. Яна гаворя: «Я ж ні знаю, якія і мацюкі ё. Мой дзед ні мацюкаў. Век пражыла, ад яго ні аднаго мацюка, і жалабы ніякія. Такі дзед добры быў».

Яна век ні сказала ні мацюка, ні што-нібудзь плахога слова. Усё харашэнічка з людзямы. Вот абідзяць! Яна пойдзя і скажа. Свінні, там, адных людзей к нам варваліся, парылі бульбу, ішчэ ні цвіла. Яна пашла харашэнічка з людзямы. Матка: «Ты б паругалась!» – «Полічка, Богам запрышчэно. Ні нада. Бог ніхай сам разбярэцца з такімі людзямы. Шкода палучылась, ужэ назад ні верніш». А баба Іванчыкава, тая такія словы будзя гаварыць, будзя клясць: «Штоб цібе гром убіў! Штоб цібе маланьня спаліла!» Усяк-усяк будзя гаварыць. А наша баба будзя казаць: «Госпадзі, адвярні на балоты да на сухі лес яе клятвы, толькі ні на людзей».

«Сям'я – ета маліНЬкая гасударства…»

***

Баба гаварыла пра сям'ю. Сям'я жыве. І харошая сям'я, і дзе алкашы, і дзе злыя людзі. Сварку падымяць. Дзе ўстаюць ціха-мірна і лажацца спаць. І дзень пройдзя мірна. Сям'я – ета маленькая гасударства. Бацька – міністр. Жонка можа ўказаць, баба. Дзеці ета патом. <…> Дак яна

ўсё казала: «Сям'я – ета малінькая гасударства. Плахія – значыць, будзя вайна ў хаці. А харошая сям'я – у іх усягда лад, усягда смех. Толькі бацька кіўне пальцам. Сям'я – ета малінькая гасударства. Парядак штоб быў, цішына, парядак. Што здзелалася ў дварэ, штоб ні грама чужы ніхто не знаў. Матка скажа, наша дзела дзецкая. І ўсё баба казала: «Ваша дзела дзецкая! Ідзіця лучшэ, як нада бряхаць што-нібудзь, песенкі пейця».

***

Калісь з бабай жылі мы. Баба ў нас жыла. І мы ў маткі нічыво не пыталі. «Баб, давай абедаць». Прыходзім: «Баб, я есць хочу». Баба нам ужо ўсё. І матка прыходзя: «Мам, давай есць хочу». Нявестка пытала ў бабы. «Бяры там налівай».

***

Два разы матка ўдарыла бабу. Пры Жаварянісі. Жаваранка дзеда жонка. Туся штось. Якую шкоду іздзелала. Дак матка: «Я ж табе! У мяне ўсі дзеці роўныя. У мяне сям'я. У мяне на абед усім роўна ў місцы. А ты будзіш!» Штось яна ўкрала, адна з'ела. Дак матка ўзяла абору. Яна не глядзела. Абора на сцяне. Возьмя, свішча. Як урэжа разоў пяць! І яна пачала яе чысціць. А баба падышла. Матка раскіпяцілася. І яна стаіць. І аборай раз ударыла… І ў другі, трэці. Секла, сколькі хацела. І Жавараніха: «Ну, што ты дзелаіш?» – «Я яе раз навучу!» І баба падышла: «Бі мяне!» І яна замахнулася. А баба сюды. І яна яе чысцянула. З размаху. «Палучыла? Атыйдзі. А то ішчэ палучыш». Баба: «Бі мяне лучшэ». – «Я табе пакажу! Будзіш знаць, што ета нада ўсім раздзяліць. Не адна ты сажрэш, а нада ўсім». Штось яна прынясла. Я забыла. А тады Ягорку штось пачала. Ета як немцы прыехалі. Дак нямецкая машына прыехала з немцамы. І вот сталі яны з Каршунёнкам. І яны што? І мы стаім. Немцы чагось прыязжалі. Стараста тут быў. Пісарь каля нас уряд. Чось яны к яму прыязжалі. І машына тая стала бартавая ад'язжаць. І яны ўхваціліся за машыну за тую. Мішка Коршун і наш. Ухваціліся пад'ехаць. Яны шапталіся ўсё. І ўхваціліся. І машына тая з разгона паехала. Толькі праехала наш гарод, Іванюшкаў, і Барысаў. І вулачка, і раўчак. І на том рачаўку… Грох! Тая машына. У іх рукі паатрываліся, яны ўпалі. Дакуль бы яны ехалі, чорт іх зная. Пакуль бы рукі памлелі. Гадоў па восем была. А матка стаіць: «Туда яму і дарога! Чаго ігралі, даіграліся!» І яны пападалі грудзямы. Падняліся. Наш ужо ідзець. Каршунёнак дамоў пашоў, а наш. Матка: «Ну што, больна?» – «Я грудзямы ўдарыўся…» – «Ета мала…» А яна ішчэ, як упалі: «Туся, ідзі, абору нясі». Яна прыняс-

ла абору. Яна абору ўзяла: «Ну, больна ўдарыўся?» – «Больна. У мяне грудзі баляць. Ой-я-ёй…» І летам. У зямле морда. Яна: «Ета ішчэ ня больна…» І давай яго сеч па плячах. «Куды ты на смерць лез?» І яна яго давай паласкаць, а баба яго накрывала. Дак яна і бабу: «Во табе! Зашчытніца!» Ці раз, ці два. Аборай. «Ішчэ будзіш лезць ні ў сваё дзела. Ім дай волю, дак яны будуць скора немцам на шэю вешацца». І плакала. І са зла ўжо ня знала. Раскіпяцілась.

***

Што ім баба… Ціперь такіх баб за сабак шчытаюць… Сабаку чэсць ё? Сабаку ж чэсці німа… Кінуць, што жраць… Як у нас сабака… Ого! Наша баба і боршчыку ўвалье яму… І будзім: «Баба, сабаку клала?» Яна дзве ложкі ўвалье… «Я ні хочу!» – будзім нарошна казаць… «Мы ня хочыма баршча…» Матка: «Жрыця! Куды етыя недаедкі вашы?» – «Сабаку…» Мы наллём вады, ён нап'ецца… Баба: «Што вы на жарэ паставілі? Пастаўце ў цянёк, штоб была халодненькая…» Во як сабаку мы шчыталі… А ў Крыўцовых сабака быў… Яны будуць абедаць… Ён будзя: «Гаў-гаў…» Ён: «Цішай!» – мацюкі кліня. Баба кажа: «Нада пакарміць сабаку…» Наш ужо зная, што яму ўжо выллем… Баршча налью, тады бульбы жарянай, тады кашы… Сабачка тожа хоча есць смашна… Баба вынося, дак ён бабу лапамы абнімая…

***

Баба гаворя наша… Як заведушчая была. Матка наша гаворя: «Ты заведушчая над усім. Над курямі. І на вуліцы. Што «не ганяйця курэй, дзеці!»

***

Баба семкі будзя дзяліць. Стакан поўны. Баба наша ні то шта аднаму коптарам, усім роўна дае. І дасць Ягорку. А Туся наша ўсё падкалывала. Стаіць і кажа: «А мне болей баба дала». Ён: «А-а-а! Як Тусі болей, і мне болей дай!» А баба роўна дае. Дак баба гаворя: «Ягорка, ідзі к папу. Ён табе… Рукава шырокая, багата насыпя. А хоць. У цябе рукаў шырокі, як папу сыпіш – і ўсё мала. Усім роўна дала».

***

Калісь баба наша казала: «Пабойся Бога! Нашто ты пляцеш? Табе ж нада і спаць леч із ім, і паабедаць сесць, і работаць. А ты на яго такоя гаворыш».

***

Вот звары боршч і не дасалі. А я сяду і скажу: «Не дасолена. Не пасаліла. Укусу німа». І ты пасоліш, но па-свойму. А я буду гаварыць: «Недасол, дак на стале, а перясол на спіне: «Нашто перясаліла!? А недасол – вон соль! Бяры!» І баба наша казала: «Дзетачкі, колькі будзіця жыць з мужыкамы, лучшэ не дасаліця і ў разгаворы, і ў сварцы. Уважця».

***

Баба наша з дзедам харашо жыла. Баба наша ўсягда ўважа… Усё калісь казала: «Хай ён брэша, як сабака, а я буду маўчаць, як... І добря будзя… А так жа і сем'і распадаяцца».

«Харашы сусед даражэй радні…»

***

Харашы сусед даражэй радні. Усё баба наша казала: «Сусед даўжон быць даражэй людзей. І ты для яго… Штоб дружна жылі. А як чарвівы сусед, ты з ім ня зладзіш». Харашы сусед, дак радней радні. Горя табе, дак куды ідзеш… К суседу… Радня ё… І Томка ў Гомелі, і дзеўкі ў Гомелі… Ну, ета ж далёка… А як тут, яны «скораю» вызвалі… Сяргею пазванілі…

***

Прыятна, як прыходзіш к чылавеку, ён к табе абрашчаіцца харашо. Ці хто прыдзя... Усё баба наша казала: «Выправадзі чылавека, штоб ён спасіба табе сказаў, а ня так, штоб ён сказаў: «Тфу!..» Плюня. За нашай бабай провад ійшоў Божа мой які...

***

Абрямізіць чылавека... Абрямізіць – ета абругаць... Вот я табе січас вазьму і скажу... Абряміжу цябе ўсяк... Можна сказаць: «Чо ты міне абругаў?» А калісь: «Чо ты міне абрямізіў?» Паругаў ні за што... Вот ты міне паругаў, вот і кажаць: «Абрямізіў ні за што...» Дзед Майка прыдзя і будзя гаварыць: «Пайшоў туды, міне абрямізілі...» – пачане жаліцца. Баба: «А ты не хадзі туда... Ідзе любяць, не ўчасцяй, а ня любяць – нагі не накладай...» І ён кажа: «У міне граніца – Жаваранкавы, а на еты бок – Касцючкавы... К Коршунам я не пайду, я ні знаю, што з імы гаварыць. А тут я і закурю, тут я і мацюкну... І неабряміжаны я». Абрямізіць – ета чылавека абругаць ні за што.

Сям’я Грэцкіх. Здымак 1931 года

Пелагея Пятроўна Грэцкая з дочкамі і ўнукамі. Здымак пачатку 1950-х гадоў

Варвара Аляксандраўна Грэцкая. Здымак 2015 г.

Генадзь Лапацін і Варвара Аляксандраўна Грэцкая
Здымак 2005 г.

Ну, вот калі прыдзя хто-нібудзь да скажа: «Пашла туда, дак міне абругалі...» Баба і кажа: «Ня любяць, а ты не хадзі туда... Ідзе любяць, не ўчасцяй... Ня нада часта хадзіць, а то надаясі, рэжэ нада хадзіць... Ня любяць дак».

***

І баба казала… Мы ж вучымся ад бабы … І матка казала… Во Жаварыніха к слову бряхню, цэлаю сказку скажа… І прыдзя, баба: «Моця, ты ж так і так гаварыла на нас, і ўсё адно ты прыдзіш, міма ж ты ня пройдзіш, знаіш, ніхто так цябе не выруча…» – «Ну, что ж калі ў мяне харакцір такі…»

***

Баба ўсё нам гаварыла: «Дзетачкі, не крадзьця ў нікога нічога». Мы па-суседні, была хрёсная наша, у ніх вяргіні, а мы завідуім: «Ой! Ну, красівыя цвяты!» Пойдзіма: «Тусь, пойдзім украдзім». Ну, мы пашлі і сарвалі… Чорныя і красныя… Мы ўзялі і адзін цвет сарвалі. Яна тады ўсякія словы пляце, яна ўрэдная была. Баба наша: «На што яны вам?» Дак усё, штоб не кралі. Мамка нас: «Я пазасякаю вас! Штоб слава пашла, што ў Грэцкіх дзеці злодзеі. Пашлі цвяты красць». Ну што, кажыцца, тот цвет...

***

Баба казала: «Чужое не свеця і не грэя». Ета прыказка скрозь была… Гаворяць, хто крадзя да забірая, чужбінай жыве, дак гаворяць… Калісь баба мне казала… І прыказка такая была, гаворяць: «Паціряіш – не журыся, і найдзіш – не радуйся. Не радуйся… Ета – чужыя слёзы падняла… Чылавек ішоў… Платок выцягваіш, а там, можа, грошы ўпалі… Чылавек жа плача, журыцца… А хто найдзя: «Ой, я найшоў!»

***

Калісь наша баба казала: «Сколькі чужы абед ня еш, і галодзен». Вот ідзі на абеды, што ходзяць. Пад’ясі і прыдзіш дамоў, і хочыш есць. А як сваго пад’ясі. Пустога. І ні хочыш. Так і рубашка. Чужую рубашку надзень. І бойсь, каб не ўгадалі. Яна не прыстае к целу. Дуба стаіць, да і ўсё.

***

Усё баба наша казала: «Лучшы даць, чымсця прасіць…» Лучшы, ё, падзяліся… Папрасі… Ці ён табе дасць… Усяк жа можна… Можна… «Ё… Да ня дам!» Ці скажа: «Мне самой нада!» Ці чалавек скажа: «Падаждзі…

Я табе трошкі дам і сабе астаўлю…» Ета ж бальшая разніца… Вот так жэ і па міласціні… Ці чылавек падоря, дак ты яму і спасіба скажыш… Дай яму трошкі… Атламі сабе і яму дай… Ці фіндос пад нос палучыш…

***

Баба казала: «Ліхому рабу век ні ўладзіш… Што ні скажы… Усё – ня так!. Усё – ня так!. Ліш бы прычына, штоб сварку здзелаць… Ё такія людзі, што яны вот… Ці на розум дурныя, ці такія прызлюшчыя… Сама ня знаю… Дак каждаму злу ё прыдзел… Можна і астанавіць… <*Чаму рабу?*> Я ні знаю. Так гаварылі…

***

Баба наша казала: «Дай Бог, сварыцца, но не мсціцца». Ня мсціць чылавеку.

***

Скрозь баба казала. Пасварыўся. Забывай. Таму шта пасварыся, да мсціся. Не з кім гаварыць.

***

Пачануць гаварыць: «Вон тый тоя гаварыў, тоя гаварыў…» Калісь баба казала: «На чужы раток не павесіш замок. Хай гаворя, бряхня бряхнёй і выдзя».

***

Калісь баба казала: «Дзетачкі, ніхай яно вірам вісіць на агародзі ці на яблыны, ігрушы, дасць чылавек – спасіба, ні дасць – нікагда следу ня дзелайця».

***

Баба кажа: «З аднаго чалавека, з Адама і Евы, пашлі людзі». Калісь і траюрадны, і чатырёхюрадны, і пяці на свадзьбу ззывалі. Яна казала: «Усі людзі – брат і сястра… Саедзіняліся, жаніліся, другоя пакаленне, трэццяе. Адныя крыві людзі».

Калісь на цыганей гаварю: «Во цыгані». Яна кажа: «Яны такія людзі, мая ўнучка, як і ты, як і я. Толькі што раса такая ўжо чорная. А яны такія. Кроў такая і арганізм такі. Так што людзі ўсі адзінакавыя». Яна ні раздзіляла, што тога ні люблю, тога… Ніхай цыган ідзець, яна і цыгану дасць міластыню, і рускаму. А другія: «Ета ні нашае нацыя!» А баба

наша казала: «Усё раўно. Лучшэ добрая зделай. Не дасі, но і ты яму ні пастыляй, прывец яго, скажы: «Рада б даць, да нечыва». Гаворя: «І ні дай чылавеку, і ні выганяй». Ё ў цябе, ня хочыш даць, скажы: «Ой, рада б даць, да німа».

***

Я кажу: «Баба, харошы твой дзед быў?» Яна гаворя: «Ета дзед быў і я… Дзед век быў… Хай будзя гарэць сваё дзела, а чылавек прыдзя, папрося, ён пойдзя к тому чылавеку: «Я пайду, Алёнка… Сваё послі здзелаю… А чылавек прышоў, адкажы яму, неўдавольствія будзя, мне на душэ цяжэй… Дак лучшае дзела, я пайду і здзелаю…» Я кажу: «Ідзі… Ягорачка, ідзі…» І буду патроху сама, пакуль ён там ужо асвабадзіцца, прыдзя…» І суседу харашо, і нам харашо.

***

У нас была баба Міхальчыха, Буханіхі матка, тожэ Алена звалі, дак на яе казалі: «У яе дух, пашэпча – дзеці спалі нядзелю ці две, тады зноў пачане, будзя ні з чога крычаць, будзя пужацца, яны нясуць: «Баба Алёнка…» Яны ні платы не плацілі: «Нясі сваё добрае, нясі дамоў…» Другія прынясуць, піражкоў які скурмехаяць… Тады ж гасцінцаў не было, не за шта купіць было … «Ой, баб, на табе…» Хоць акрайчык хлеба прынясуць… Яна скажа: «Знаіш, што? – Возьмя руку і кажа: – Вот твая ручачка, і вазьмі, і нясі дамоў, у цябе дзеткі свае ёсьце-ка на еты хлебец, а мне яно не нада…» І аддасць.

***

Як дасі чылавеку, дак і ў яго папросіш, дак ён дасць табе. А як будзіш зажымаць, дак… Усё калісь… Хлеб пазычаць… Вот німа хлеба… Ета ціперь пашоў, купіў у магазіні, а ета ж нада ўчыніць. І мы… Раз баба: «Дзеўкі, нада хлеб учыніць». Я любіла хлеб учыняць. Ета для мяне ўдавольствіе. Я любіла дажэ, як у дзежцы. Ты ня нюхаў, як смашна пахня ў дзежцы? Пахня смашна, кажыцца, нюхаў бы. Баба будзя ўчыняць, а мы нюхаім.

***

Усё баба казала наша: «Сухі, нямазаны, ня лязь на скавараду, а то прыгарыш».

<Да чаго казала?>

Другі будзя к цябе падлізывацца, будзя гаварыць адно на цябе, тады другоя… А пачане гаварыць, яхіднічаць, будзя цябе і хваліць,

і расхваліваць, патом будзя судзіць цябе. Баба і кажа: «А-а-а! Сухі, немазаны, ня лязь на скавараду, а то прыгарыш». А як падмажыш, будзіш жоўценькі і харошэнькі.

Дапячэ да жывога, тады ўжо лезя сухі, німазаны.

<*Сухі, нямазаны…*>

Як сухі, нямазаны лезя… Ужо падлашчываіцца, а на яго ўжо нелюба…

***

Ета дзед Майка казаў. «Прыехалі, – гаворя, – у Амерыку, а яны ходзяць у лапленых штанах, а так хворц свой паказываяць: «Мы жывом у Расіі. Да тоя ё! І тоя ё!» Прыехалі ў Амерыку на зарабаткі. Дома рэжа хлеб аборай, а тутака выхарашываіцца». Ета… Другі, знаіш, культурыцца. Дак усё баба казала на Каршаніху: «Во Каршаніха дома аборай хлеб рэжа, а выдзя, дак: «Я да я!» Дома аборай, можа, хлеб рэжа, німа нажа, а ў людзях ён будзя выхваляцца.

***

Гатаваліся к Вялікадню. Еслі дзе сіряты, матка будя казаць: «Колькі будзім яец красіць?» – «Ну, столькі і столькі». А баба і кажа: «Палячка, нада дзісятак, вот сіряты, дзеці, німа ні бацькі, ні маткі, нада і ім аднесць». Вот і мы дзісятак… І другія, такія, болей набажлівыя людзі. Бацька наш каліcь казаў: «Сам недаеш, но сіратаў пакармі». Вот німа ў іх бульбы, баба будзя казаць: «Варячка, аднясі. Куды ты пойдзіш?» – «Да Фідулёнкаў». А яна і кажа: «Можа, там есцічкі німа, вазьмі ім. Вазьмі-ка…» Кайстры такія, палатно, у адну рэдзь зшыта… Яна насыпя… На плечы і нясі. Ня ўсі давалі. Каторыя самы бедна жывуць. А етыя ўсі падзіляліся. К Вялікадню і мяса, хто б’е. А то ад сцягна адсякая кусок. Нясуць ім. Там Івоніха жыла, дзеда Майкі братава жонка, чэряз двор жыла ад іх. Яна ім печ затопя і паску спячэ… І мукі ўсі насілі. Каліcь жа не было такія куплёныя, баба насея-насея: «Наце, нясіця, там Івоніха спячэ пасачку ім». А то дак самы, матка: «Наця, нясіця дзяцям!» У велікодную сыботу. Нанясуць цэлы стол. І на Троіцу і па скрысенням такія прысмакі ім давалі. А малака кажды раз падояць. Сёдні ты падаіла, аднясла ўранні. Я ўжо, а ў абед падоіш… І так усі людзі насілі сіратам.

«Хто спраўляя святыя вечарочкі, дак ходя век без сарочкі…»

***

Мая баба казала: «Дай Бог, унучачка, штоб усё ўмеў дзелаць, толькі, ня дай Бог, штоб усё дзелаў».

***

Баба казала: «У каго кароткія ночкі, дак ходзя без сарочкі…» Гаворя: «Чо ты не папряла?» – «Таво, шта ноч кароткая была…» *<А пры чым тут кароткая ноч?>*

Ну, кароткія ночы… Некалі прясць… Праспіць, прагуляя… І гаворя: «А кароткія былі ночы…» Ну, дак хадзі без сарочкі. Былі такія, што лён… Мышы гнёзды в'юць, а ён праспіць, прагуляя… *<А пры чым тут кароткія ночы? Што, па начах пралі?>*

Ну, не па начах… Увечары… І да двох часоў.

***

Баба казала: «Нерабацень святых дней шукая».

***

<Чаму вучылі дзяцей?>

Як путны, дак ён сам будзя вучыцца. Дурнога, дак сілай ні заставіш. Ё такія, што палядзіць, як бацька дзелая ці чужы дзядзька. І ён прыдзя, будзя палена ліжаць неўма якоя негадзяшчая, ён будзя вучыцца сам цясаць. А другому ў лоб дзелай, дак ён ня возьмя. *<А Ягор як?>* Ягорку быў чацвёрты гадок, як бацька памёр, і ён такі вот пойдзя, пагуляя ў Жаваронкаў, бярэ тапор: «Баб, пайду!» – «Куды?» – «Вон дзед Жаваронка лазу абсякая на гарох, дак пайду і я выбіраць». Калодачка такая па яго росту, яму гадоў сем было, і ён па-свойму скобля, абы войстра было. «Баб, так?» – «Мой унук, харашо. Ліш бы войстра было, лезла ў зямлю». А другому будзіш гаварыць, а ён і сракай не вядзе.

***

Мы гаворым: «Баба, скора будуць святыя вечарочкі!» А яна кажа: «Хто спраўляя святыя вечарочкі, дак ходзя век без сарочкі. А нада дзелаць. Святы вечар… Давайце, цэўкі матайця». Ета можна дзелаць у святы вечар. «Таму шта святыя вечарочкі. А нада і Богу павесіць сарочку на вікону. Рушнік – ета Божжая сарочка».

Як-та баба казала: «Хто спраўляя святыя вечарочкі, дак ходзя мужык без сарочкі». Мы гаворым: «Баб, а чаго?» – «Таго шта не глядзі, ці празнік, святы вечар – не святы, а садзісь, да прядзі». Як напрядзеш, да вытчыш, дак ё і парцянка, ё і сарочка. Ета ж ціперь пойдуць і купяць. А калісь усё нада: і дзярюгі, і на падушкі навалкі…

***

Усё калісь на мяне баба казала: «Ой, мая ўнучка, ты на сем сукоў сраць садзісся». Я буду адно дзелаць, баба што-нібудзь будзя дзелаць. «Баб, пастой!» Я ета кідаю, іду тоя дзелаю. А баба і кажа: «Ой, мая ўнучка, ты на сем сукоў сраць садзісся». Дак вот ніводнага ня здзелаіш. Дзелай адно».

***

Баба Алена… Што скажыш ці дзелаіш: «Баба, паглядзі, што я здзелала…» Яна: «З дурной галавой ня кідайціся ў жар. Знайця, што ета шкода будзя. Не панімаіш – папытай».

***

І калісь баба казала: «Дзетачкі, ляжыць палка ці што-нібудзь, бачыш, яна не к парядку, вазьмі яе, прыбяры, штоб не мяшала». А ў нас у адных, калісь было: пакуль у калідор у тэй прыдзіш, дак можна галаву звярнуць. А ў харошага ўсё ў дварэ будзя чыста.

***

Ты ўжо конь. Табе тры гады ўжо. Курэй ідзі пасі. Калісь баба наша: «Ягорка, ты сваё дзела знаіш. На вуліцы ідзі, пасі курэй, штоб у шкоду не. На агарод не переляталі». Тры гады… Што ты…

***

Усё наша баба казала: «О-о-о! Скоры паспех – людзям на смех. Ты лучшэ здзелай медлінна, но харашэнька».

«Песні бабіны я ўсі пераняла…»

***

Мы гаворым: «Баба, адкуль ты знаіш етыя песні?» А яна гаворя: «А ета ж баба вучыла, і я пераняла. Наша баба умная была. Матка ўсё казала: «Ты спракаветашная… Тут, можа, мільён гадоў… І тоя знаіш. Ужо па-новаму начынаяць людзі гаварыць, а яна спракаветашная». А дзед Майка будзя казаць: «Ну як, Алёнка, правільна! Выкапый з глыбіны, а то яны ўсё закапыяць разгавор калісяшні».

***

Я гаварю: «Баба, ідзе ты вучылась? Ты ж у школу не хадзіла?» А яна мне гаворя: «Мая ўнучка, ета ў мяне ішчэ мая прабаба была, старэнькая, ішчэ прабаба пела, і я навучылась кала яе. Я ўжо навучылась кала бабы. А ты ўжо навучылась кала мяне».

***

Первая баба навучыла. І панаравілась. Вот красіва…

<Якую песню баба вас навучыла самаю першаю?>

«Баю-баюшкі-баю…» Яна мяне вучыла. Ягорка малы, дак яна мне… А так я і ад дзевак бальшых навучывалась… «Баю-баюшкі-баю…» Яна мяне вучыла. Я: «А-а-а. А-а-а…» Яна гаворя: «Не «А-а-а. А-а-а…» Давай я цябе песню навучу». Я гаварю: «Баб! Ну, давай…»

***

Усё баба казала: «Із песен супу ня зварыш. І с цвятоў». Мы: «Баб, дай нам гряду такую…» Яна: «Што вы будзіця садзіць?» – «Пасодзіма цвятоў…» Цвяты любілі. Дзяцямы ішчэ былі. Баба і гаворя: «У маткі нада папытаць. Хоць і дам, дак толькі на два рядочкі. Па два цвецікі пасадзіця, і хваця. Ад цвятоў супу ня зварыця. А як на цвяты паглядзішпаглядзіш, а ўсё раўно есць хочыцца…» Матка кажа: «Вон квасолі пасадзі! А каля квасолі ніхай будзя і цвет рэсць…»

***

І Барысэўка у нас была баба, Насця звалі, а мужыка звалі Барыс, дак яе Барысэўка, Барысіха, Барысіха – па мужыку. Ну, тады ўжо з Барысіхі Барысэўка сталі зваць. Дак яна пела красіва. А песен! Мы будзім казаць: «Цётка Барысэўка, начынай пра Ваню пець». Яна: «Ну, мы ж толькі пелі. Ета ж кругавая…» Кругавая – як круг пасярёд водзяць – кругавая песня. «Ну, давай у «Стряле!» Яна: «У грэх мяне ўводзяць». А мы, дзеўкі, усі будзім, бярёмся дзеўка з дзеўкай за руку. А то паміж баб. Яны: «Хадзіця паміж нас!» Усякія пелі красіва.

<Што за песня пра Ваню?>

Як Ваня вёў каня паіць, а Варынька дзевачка да за ім бягіць.

І мы яе любілі. Калісь сядзім так увечары, пяёма, кажым: «А ці бабы чуяць!» Наша баба як чуя: «А-а-а! Бяспутныя. Ня пейця етыя песні». – «Баб, чаго?» – «Ім больна будзя, што вы не воўрэмя пеяцё». Ужо нас страша. Мы тады кініма. Баба пойдзя. Мы: «Баба пашла. Давай!» І сядзім стрэлавыя ўвечары пяём. Баба Буцікава будзя калісь, хрёснае маей свякруха: «Ой, бяспутныя! Маткі не навучылі, дак яны, во дуркаватыя, пяюць песні абы-калі!»

***

«Давай песню якую-нібудзь пець, што я ішчэ ня чула…» Баба начыная… Гряды поліма… І баба будзя сядзець… Во гряда… Баба – на еты бок гряды сядзіць на баразне, поля, а я – на етым баку… І поліма…

З бабай… І галавы адна к адной… І пяёма… Матка: «Ой! Вы ўсё людзей смешыце…» А баба кажа: «Не, мы не смешыма людзей, а мы самі сабе… Ну, і ніхай ня слухая ніхто…» А баба Іванюшкава… Ці яна ўмела пець, ці ня ўмела… Я ня чула, штоб яна калі пела… Яна ўсё… Усё казалі: «Ета – рюхалка… Усё рюхая, усё ёй ня так, усё ёй…» А нашу бабу ня звалі так, нашу бабу звалі: «Баба Алёнка». І падыходзяць… Будзя баба на дварэ, а кала двара калодзезь… І будуць крычаць: «Баба Алёнка, здаровенька табе!» Яна: «Падаждзі адну мінутачку!» Абізацільна, еслі яна скажа так, яна хвортку адчыня, выдзя, паздароваіцца… Пагаворя: «Як вы там? Як сямеічка ваша?» Баба наша ўмела гаварыць і знала ўсё харошая, лёпкая ўсё… Усё лёпкая гаварыла, што слухаў бы яе, ня знаю як… А ўжо чужыя бабы… Мне кажыцца… І ўсі казалі… Калісь Крыўцоў Іван і кажа: «Баб, сядзі кала мяне…»

***

Я пытала: «Баб, а чаго жніўныя няльзя зімой пець?» – «Паложана Госпадам Богам, калі пець. Тады і пейця. А ня то, шта будзіця людзей смяшыць». Яна толькі будзя казаць: «Чаго? Людзей ні нада смяшыць. А то людзі скажаць: «Вон дурныя ў Грэцкавых. Пяюць калі папала якія песні…» <*А калі ўвогуле не праспяваць?*> Я знаю, што баба нам праспявала, і мы з бабай. Калядныя там… Калісь шчодры находзяць, яна і гаворя. Папрыгатуя. Калісь жа канхвет не было. Ну, дак яна і гаворя на мяне, на Тусю: «Дзеці, ідзіця на двор і прыдзіця к нам…» Мы гаворым: «Баба, дай хоць пакушаць». Піражочкаў напячэ такіх дробных, і маленькіх, і бальшых. Хто прыдзя, дасць большы, меньшы. Калісь што ёсць у чылавека, то і падоря. Яна гаворя: «Ідзіця і прыдзіця, і вазьміця сумачкі…» Мы… Школьныя сумачкі вон былі… Сумачкі такія, штоб кнігі ўлазілі, на плячо павесіш і ў школу ідзеш. Сумачкі тыя надзенім. «Ідзіця на двор і прыдзіця ў хату. Трошкі адчыніця і скажыця: «Баба Алёнка, можна вам пець?» А я скажу: «Можна. Заходзьця ў хату». – «Каму вам пець?» А я скажу: «Ягорку. І вы прапейця Ягорку. І каму скажу. А я вам шчадзёркі дам. Перва, штоб вы самы шчадзёркі здзелалі…» Мы выдзім, на дварэ пастаім, ідом, ужо ў дзверы пастукаіма. Яна падойдзя: «Можна!» Дзверы адчынім: «Можна пець у вас шчодры?» – «Можна». Мы зайдзіма: Туся, я і Ягорка. Калі Крыўцова Алёна прыбягіць, падруга мая. Ну, мы станіма ў парозі. «Пейця!» – «Баб, каму пець?» – «Ягорку…» Ягорка стаіць с сумачкай. І яна ўсім дасць. І матка. Ну, баба нам усё давала. Каждаму дасць перва, хто запявая. Ета мне дасць. А Ягорка к ёй падойдзя, крык падымя: «Перва мне дай!» Яна скрозь давала меншаму: «Ета

первы завадатар у вас. Песенкі пяе і ходзя…» Дасць шчадзёр, тады Тусе, тады мне: «Ты не абідзісся, ты – большая». І Алёні Крыўцовай. І мы тыя шчодры носіма. Яна: «Бярыця, ешця. А вам ішчэ шчодры будуць…» Во астануцца. І дзеці прыходзяць, яна хоць адзін на ўсіх, хоць адзін кусочык, піражочык ну, дасць. Дурна ня пойдзя. Ета празнік. Ці вот прыдуць Крыўцовы к нам, матка і кажа, ці баба, ці матка. Мы кажым: «Не давайця без нас, мы самы дадзім». Прыходзяць к нам у шчодры. Баба ў сараі… Авечак паіць ці карміць. Прыдзя: «А ў шчодзёркі прышлі, маі дзетачкі…» Пацалуя каждага і кажа: «Спасіба, што ні мінулі. Шчас дам вам шчадзёр…» І дасць па кусочку хлеба і каржа атломя. Каржы баба пякла аддзельныя шчэдравыя. «І шчэдравых коржыкаў дам вам». І будзя казаць: «Мішачка». – Яны з Ягорам равеснікі. І будзя казаць. – Мішачка, ты самы глаўны…» Ён будзя казаць, ён картаваты быў, тады ўжо харашо гаварыў. І будзя: «Я тутака самы здалёвы!» Баба: «Самы здаровы, самы сільны. Ета толькі ты прывёў у шчодры». Расхваля яго. Дасць яму шчодры, тады Івану іхняму, тады Алёні. Ну, Наташа большая была і Маруся. Яна ўсім нам падае. І начыная з малага. Перва маламу. Тады ўсіх абдзеля. Каждаму дасць і большы піражок, і меншы, і хлеба па кусочку шчэдравога, каржа дасць.

<Колькі вам тады гадоў было?>

Гадоў, можа… Як хадзілі мы па шчодрах, ужо ж двары зналі. Гадоў, можа, восем было, ці дзевяць. Ягорку нашаму. Абуць не ва шта… Баба яму лапцікі, чуні матка пляла крючком. Чуні тыя абуяць ужо. Ён крычыць: «І я ў шчодры пайду!» Баба: «Бярыця і яго. Ніхай не крычыць…» Мы возьміма за руку і вядома яго.

***

Казала Хвост (Аляксееўна, былая настаўніца, суседка): «Які табе «верястань?» Як мяне вучылі. Баба мяне так вучыла. Баба: «Што гавару, то і правільна». Мы так і завучылі ўсё.

***

Аляксеяўна: «Што ты плетуханіш… Які «верастань»? Дождзік, дождзік, перястань, я паеду… Што та за «верястань?» – Дзяды так гаварылі, і я гавару… Як ета яна гаварыла? Яна мне гаварыла… *<У Ерусалім?>* Дак я гавару: «Мяне вучылі, і я так». – «Не-не, горад не такі. Нада у… Куды маліцца хадзілі Богу… А ў Ерястань не хадзілі. Ета ты спутала». Я гавару: «Усі ж мы, дзеці, пелі, будзіма, як дожч, сабіраімся, тады ж пабагату дзяцей была, па восем і па дзесяць, і па сем, і па шэсць, у нас

пяць была, кучамы сабіраімся і пра дожч пяём, пра ўсё, і ўсі «ў Ерастань» гаварылі. І баба выдзя і кажа, як дождзік, дак гаворя, калі ўжо раждаждзіцца: «Дождзік, дождзік, перястань, я паеду ў Ерястань…» Яно возьмя і раз'ясніцца. Мы гаворым: «Баба, ну-ка ты хадзі. Ты прагаворыш, дак і ясна. Палядзі, ужо перястае дожч».

***

Баба калісь казала: «Мая ўнучачка (як я ей дзве песні прапела)… Мая ўнучачка, як я памру, сколькі астанецца песен, што ты іх ішчэ сабе не ўзяла». Я гаварю: «Ой, баба, тут етых негдзі дзець».

***

Калі баба памірала: «Спей ты мне песенку. Спей, я цябе прашу». – «Ой, баб, ты такая бальная ляжыш». – «Спей, я цябе прашу». Баба прасіла «Па Дону гуляя…» Пачці да палавіны прапела, а яна мне гаворя: «Хваця… Прапей мне «У полі судзянушка…» Я і тую прапела палавіну. І яна, бачу, я гаварю: «Баб, ці ты паміраіш, ці слухаіш?» – «Ты міне закалыхала. Я лягу, пасплю». І я ўжо болей ня пела. Так яна прэдана была песням. Ой, яна іх знала! Я ж табе кажу, што песня «Рассыпала аряшочкі на ляду, // А я іх жа, мамачка, ужо не сабяру…» І к цёткі Крыўцовай, жыла церяз дарогу… І сёстры к ёй прыдуць і пяюць яе… А я любіла… І яны запяваюць… Калісь на свадзьбе… Прышла к Козырíхі… Алёну аддавалі… Мы з Алёнай меншыя былі…

***

Ета і калісь было. Я ў бабы калісь пытала: «Баба, ета і калісь-калісь?» – «Да. І калісь. І прабаба мая казала, што вадзілі «Стрялу».

***

Баба наша Алёнка… Вот як «Стрялу…» Старэнькая ж была… Вот як я… Дак яна з кастыльком да Крыўцовых дайдзя… І то кажа: «Я праводзіла «Стрялу». І будзя казаць: «Слава табе, Госпадзі!» Ідзець Ушэсце: «Дай Божа, штоб я ішчэ хоць да Крыўцовых… Да я шчытаю, што я «Стрялу» правяду…» Правядзе да Крыўцовых… Калі да Мелькавых… Я гаварю: «Баба, можа, і да Жаваранкавых…» – «Не, далекавата…» Ета трэцці двор ад нас…І яна сядзя на лавачку… Калісь кала каждага двара былі лавачкі… Пасядзіць, аддыхне і назад прыдзя… А «Стрялу» ўжо і да края правядуць… І ня відна… Яна гаворя: «Хоць жа я прайду трошкі… Хоць да Крыўцовых дайду, да «Стрялу» правяду… «Стрялу»… Ідуць ціхонічка, штоб няскора прайціць сяло… І яна ідзець услед…

***

Па-калісяшнаму, па-божэскі. «Стрялу» правесць – ета бальшое дзела… І баба гаворя: «Дай, Госпадзі, што б я і на лета правяла «Стрялу…» Штоб я дажыла і да тога года…» Бабы будуць казаць: «А можа, Бог дасць, баба Алёнка, і правядзеш».

***

Яна з маткай. Матка прядзе. І баба. І яны прядуць. Усё баба казала: «Вазьмі, мой дзіцёнак, заводзь песню, якую табе наравіцца…» І будзя казаць: «Тады спарней работа ідзёць, як пяём…» І мы кажым: «Баба, спарней жа работа ідзёць. Ты казала…» – «Ну, дак сматря… Работа». Проса таўком і песні пяём. Рассыпаіцца. Забудзім. Што нам тое проса». Туся сто раз. А тады я сто раз. Пароўным. Шчытаіма і песні пяёма. А Ягор будзя сядзець: «Рассыпаіця, такія-сякія!» Баба: «Дзеці, узяліся за работу, дзелайце. Тады папеяцё!» Я бабу кажды Бога дзень памінаю. Хто іх памяне, калі ня мы.

***

Баба ўсяму навучыла. Вот усяму. Будзя казаць: «Мая ўнучачка, дзелай так. Харашо. Яно будзя добря. Штоб людзі не смяяліся, а хвалілі…» І вот баба. Усягда ўрэмя. Будзя дзелаць і гаварыць. А матка скажа: «Ідзі, не дуры мне галавы. Послі ета здзелаім…» А баба мне атвет дае сійчас жа. І я ў яе што ні пытаю, яна мне. Калісь грубка топіцца, бульбу чысця, а я буду ў кружыве вязаць крючком. Буду казаць: «Баб, давай-ка песні пець…» А яна: «Мая ўнучка, німа чо-та настраенія». Я кажу: «Ну, баб, ня хочыш, ня нада…» – «Ну, давай! А то я бачу, я цябе абідзіла…» Я гаварю: «Да я ні абідзілась…» – «Ну, давай якую песню…» Я гаварю: «Баб, якую?» – «Да якую запяеш…» У бабы голос тож харошы быў. І вум харошы быў. Яна знала ад шведа-дзеда.

***

<Ва сне пяюць – гэта плоха?>

Ва сне, як песні пяюць… Калісь баба наша казала, устала і кажа: «Што-та я за сон бачыла, што ўстала, і зімой кукушка кукуя. Бачу: вашла на двор, і кукуя». А бацькі дома не было, яны ж таргавалі ў Сівінцы – бацька і матка. Мы кажым: «А, і зімой мажэ». – «Не… Бачыла я ўва сне, што вышла, і кукушка: «Ку-ку. Ку-ку». – кукуя доўга. Я і кажу: «Кукушачка, к чаму ты мне звесцію такую даеш?» А назаўтряга бацьку прывязлі мёрцвага. Дак баба ўсё і плакала: «А я ж бачыла ва

сне, што кукушка зімой кукуя. Дак ета ж ты, мая Полячка, ужо кукавала там да плакала там у Ветцы».

<То ж кукушка. А песні?>

Кукушка. Яна пяе. Кукушка і варона роўна пяюць песні? Кукушка пець ня ўмея – кукуя. Ета яна пяе. Мы гаворым: «Кукушка кукуя». – Ета яна песенкі свае пяе.

***

<«Ходзяць коні над рякою с апустіўшай галавою».>

Красівая песня. Нашы хлопцы ўсі ўмелі яе. Пачаном мы пець такая, штоб падцягаваць, а яны гуртам сядуць і ету. Перябіваюць нам: «Ідзіця к чорту. Пейця. Сядзьця каля Коршунавых, а нам ні мяшайця». Кала двара сядзім. Ідзіця кала другога двара. Яны пелі. Любілі хлапячыя песні. Яны пелі «Распрягайця, хлопцы, коней». Адзін хлопец у нас падводзіў, як дзеўка. Сядуць гуртам. І ён падводзя. Ні скажыш, што хлопец падводзя. Так падводзіў красіва. І яны пяюць. А ету во «Ходзяць коні над рякою с апустіўшай галавою» як запяюць, наша баба ўсё казала: «Хлопцы, ета Сашкі майго песня. Прыдзіця вы, пейця кала нас. Люблю я, уміраю ету песню».

«Нада кажды дзень памінаць...»

***

Нада кажды дзень памінаць. Як памінаш кажды дзень, а то забываш. Казала Пашуля мне: «Да палавіны «Верую», а то ўзяла, забыла». Я кажу: «Вот табе памяць харошая. А я кажды дзень «Верую» гаварю. «Отчэ Наш» і «Верую». Баба наша калісь гаварыла. Вот станя ўвечары, доўга моліцца. Спакваля ўсё гаварыла, малілась. Уранні… Тады печ затапліе. Рана ўстаня… І ўвечары лажыцца спаць, станя перяд віконай. І я стану. Баба гаворя. Калісь баба гаворя, і мы станіма, за бабай услед. Як баба гаворя. Яна: «Засць!» – ета: «Цішай! Не перябівай, а то я збіваюсь». Я гаварю, а вы ціхінька ў думе думайця, як, уродзе, вы памянулі». І скрозь малілась. Доўга баба малілась. А вот за ўмёршых ё такія малітвы, што пяюць, як ляжыць ужо мертвяк, тых ні знаю, тых ні ўмею.

***

Баба наша, як хлеба бярэ, гаворя: «Госпадзі! – Пяряхрысціцца. – Прэсвятога хлебца нада з’есць». Усё прэсвятоя. «Усё на свеце прэсвятоя, – казала баба наша, – і нада шанаваць. Камара, і тога, ня нада біць. Ён тожа хоча жыць. Не чапайця!»

***

Баба Алёнка казала: «Даждесся, мая ўнучка, празніка. Скрысення. Вот сёдні – скрысенне. Пераяхрысціся і скажы: «Госпадзі, дай Божэ, штоб і тога скрысення даждалась». І любы празнік. Яна: «Дай, Госпадзі, штоб і на лета дажылі мы да етага празніка». Ці Мікола, ці Ражаство. Любоя.

***

Баба мая Алёнка столькі малітваў знала. Што адкуль яна іх брала? І станя маліцца, нанач, увечары малілася, і ўраньні, падыміцца. Ніхай тут дзела гарыць, а яна карову летам падоя, а то шчэ заранія ўстаня. Богу моліцца. Дак мы калісь стаім. Ну, я на малітвы на етыя тугая, не ішло мне ў дурную башку. Песні зразу схватываю. Баба і гаворя: «Стой са мной уряд».

***

А баба казала наша: «Дзеці, у лес ідзіцё, пераяхрысціцесь: «Госпадзі! Памажы нам!» Патаму што з табой ангел ідзець паўз адзін бок, паўз правы, а чорцік ідзець паўз левы. І каждага чылавека саправаждаюць.

***

Як лён сеяць, усё ж хрысцяць, а я план засяваю, дак я лёнам. Думаю: «Баба ўсё лёнам. Пасеяла, зачырціла». І цыбулю. Гаварю: «Падаждзі, Сярёжка». Ён: «Баб, ты ўсё прыхамяці». Я гаварю: «Нада і ета здзелаць. Нас учылі так. І мы традзіцыю ету будзім выпалняць». Во засяюць і бульбу. Іван Рыштак. Я вышла, ён пачыная. Паляджу: Богу моліцца, пераяхрысціўся, зямлю пераяхрысціў і бульбу кладзе. Я гаварю: «Што ты дзелаіш?» – «Засяваю план. Пераяхрысціўся, у Госпада Бога ўраджаю папрасіў».

«Баба ў школу не хадзіла…»

***

Мы гаворым: «Баба, адкуль? Ты ў школу хадзіла?» Яна гаворя: «Дзед мяне навучыў… Вот як вечар святы… Так жа прялі. А як святы вечар, дзелаць нільзя нічога, ён сядзіць, мяне вуча».

***

Баба неграматная была саўсім, усё казала, ад бабы свае панавучывалася. Тады школ не было, толькі панскія дзеці хадзілі ў школу. Мая матка кончыла два класа.

***

Баба ў школу не хадзіла. Гаворя: «Я паняція ня ймею, якая школа». Калісь жа не хадзілі. Дак знала і грошы шчытаць, чорт зная дакуда. Да мільёнаў. І чытаць умела. І пісаць. Возьмя і буквы напіша. Самавучкай. Дзед Ягор быў граматны. Ён рана і памёр, малады. Бацька толькі матку ўзяў. Ваня толькі радзіўся.

<Кужэльная Праскоўя Сяргееўна, 1933 г.н. Стрыечная сястра:

«Матка казала, шэйсят гадоў была, як памёр. Старастам у цэркві быў. Плеханаў тут быў первым землядзельцам, ці чым ён быў, быў у яго камандзі дзісятнікам. Маладзейшы. А тады ўжо ў цэркві».>

***

Калі б ў ета ўрэмя, як яны па адзінаццаць класаў. Дак баба наша і класа ні канчала. І да мільёна. Грошы толькі дай. Яна да мільёна складзе. «Мне, – гаворя, – так Бог дае». А баба Іванюшкава, дзеда Майкі, ужо была пень. Усе дзед Майка казаў: «А ета – пень асінавы. Яна ня зная грошай пашчытаць. Вазьму ў яе рублёўку на бутылку. Яна: «Выпіўшы. Ці не ўкраў ты грошы? – Паглядзела. – Паглядзі-ка» – на дачку. Па шчытая: «Я ня знаю: ці столькі было». А я ўжо прапіў рублёўку». А наша баба класа ня кончыла ніводнага, і яна пашчытаць умела. Калісь па-цыганскі. І то нас навучыла. Цыгане былі, яна гаворя: «Умеіце вы шчытаць?» Ну, і шчытала. Баба наша да пійсяці шчытала. І нас наўчыла: «Хоць бы вы да дзесяці».

«Як памру, дак не забудзь, падбяры ўсё маё смецце…»

***

Я не бряшу, бряхала мне баба, дак і баба наша не бряхала, такая баба ў нас харошая была, на ўсём свеці яна адна.

***

Усё, як навылёт. Усё навылёт. Што ё – усё праўда. Ета калісь і баба пачане гаварыць, будзя гаварыць і кажа: «Людзічкі добрыя, уся праўда, як навылёт». Праўда навылёт – німа тут бряхні.

***

Баба калісь казала: «Як памру, дак не забудзь, падбяры ўсё маё смецце, што я табе гаварыла. Ета ня смецце, яно і нада будзя. Дак падбяры яго, не выпускай із свае галовачкі». І во яна дабілась, штоб я пры

старасці гадоў, гаўно ета расказывала». Яна сказала: «Не шчытай смец-цем…» – казала. Часта сядзіма. І бабы будуць. На бугрэ жылі… Як баба памёрла, дак яны гаворяць: «Во баба Алёнка гаварыла.» Ці будуць: «Твая баба Алёнка гаварыла».

***

Дзеці, хадзіця паглядзіця, як суп, а то пойдзіця замуж, дак мужык па хібіцы будзя біць, скажа: «Во вырасла даўбня, а ўма ня вынясла. Ня ўмеіш супу зварыць!»

«Ідуць к табе, як і к Богу…»

***

Хадзілі з намі тыя мужчыны гуляць. Што-нібудзь дзелаць, яны прыходзяць: «Алёнка, так і так». Матка: «Ідуць к табе, як і к Богу». – «А ніхай! Дай Божа, памоч чылавеку да не абідзіць». <…> Яна нікалі. Еслі ня зная, яна скажа: «Не, етага ня знаю».

***

Яна ўмеряная такая была. Еслі чылавек. Яна перва выслухая. Усё калісь казала: «Галава – ета тая самая сарціроўка… Веялка тая. Ета ж адно. Тады ўжо сталі: «Сарціроўка». Сыпалі. Мякіна ў адно, калосся ў другоя ідзець. Рукавы такія. У тэй рукаў – калосся, у тэй – зярно. Дак яна гаворя: «Так жэ і галава сарціруя: і плахоя, і харошая».

***

Прыдзя, хоць і Козырыха: «Баб, калі-та рассаду сеяць?» А баба гаво-ря: «Капусту-рассадніцу ўсягда сеяць у пятніцу. У любую пятніцу сей капусту-рассадніцу!»

<Баба так усіх вучыла?>

А баба наша будзя іціць, еслі рассаду будзя сеяць, і будзя казаць. Ты на вуліцу, табе б сказала: «Ісакавіч, скажы сваёй ці матцы, ці жонцы, рас-садку ніхай сёдні сеяць. Капустніцу-рассадніцу сеяць у пятніцу». <…> У нас была Алка, учыцільніца, чэряз двор жыла, як што сеяць, Толік кажа: «Усё ўжо! Халу ў палу, пашла». «Пайду папытаю, Грэцкавы сеялі ці не. Еслі ня сеялі, я ня буду». Учыцілка яна была. Прыдзя: «Дзеўкі, вы. Ці рассаду сеяць. Ці там. Што-нібудзь». Мы гаворым: «Заўтры будзім мы сеяць». – «Ну, давай заўтры». Прыдзя. «Ну, сеялі вы? Пайдзёмця сеяць. І я пайду». Такія вот, ня скрытыя мы. А ўжо баба Іванюшкава. Та ўжо сама сабе. Пойдзя і ня скажа. А наша баба аткрытая была.

***

Калі жаць пачынаяць, дак усё калісь прыдсідаціль прыходзя, бабу нашу бярэ, Іванюшкаву бабу, дзядоў: «Хадзімця, паглядзім на поля… На зубы…»

***

Наша баба вумненная была. Вот прыходзяць: «Бабачка, тоя-тоя». Яна ніколі… Ніхай будзя дзела гарэць. Яна гаворя: «Чылавек прышоў, нада з ім пагаварыць, і атвеціць, што яму нада. А плахоя ўсягда можна сказаць: «Ідзі. Ня хочу з табой гаварыць. Некалі мне». Нада ўсягда ўдзяліць чылавеку ўрэмя. Атвеціць яму». Прыходзілі к ёй скрозь. Во дажэ кабана біць, прыходзяць: «Баба Алёнка, ці цётка Алёнка, хочым кабана біць, ці можна ціперь?» Яна кажа: «Падаждзі дні два-тры. – Падскажа. – Во тады ўбівай. А то сала слізкая будзя». Ці садзіць што-нібудзь на агародзі. Яна і кажа: «Ня нада… Ета самы плахі ў месяцу дзень. Ня нада. А то будзя гніць на агародзі». Баба наша вумная была. Ета ня то, шта я хвалю. А ўсі знаяць, што ета баба Грэцкава сказала. Значыць – закон.

***

Ета шчэ прабабы пелі, вот адзін аднаму. Вот ты малады шчэ, будзіш расказываць, я памру, ты будзіш казаць каму-нібудзь. Мне баба казала. Я гаварю: «Баб, адкуль?» Баба наша аднаго класа ня кончыла, а грошы шчытаць шчытала і чытаць чытала самавучкай. Дзед навучыў. Дзед трохі ў школу хадзіў, а баба не хадзіла. Большая, пяцера дзяцей нянчыла, некалі было ў школу. «Някуды! Ніякія школы! Дзяцей глядзі!» А дзед, тэй кончыў, вабшчэ, ён такі вумны, развіты быў.

«Ой, веру-веру, дзеці, што ё любоў на свеці…»

***

Усё баба казала наша… «А-а-а, краса… – кажа… – Забірэміняя… Краса тая спадая… Ужо ўсё… Краса да вянца, а жызь да канца…» Любоў ё. Як любіш каго, дак будзіш і век любіць…

***

Ета баба наша ўсё нарядзіцца, дак я гаварю: «Ты ж бы прыбралась». А яна: «Хай ён міня паглядзіць, якая я на кажды дзень. А прыбяруся, буду сядзець, ты прыдзіш, скажыш: «Куды-та ты сабралась?» Ета мне ня нада». Баба наша ўсё казала: «Дзеці! Будзь ты ў будзёнкавым у будні

дзень, хай цябе людзі паглядзяць, ці жаніхі, ці што, а ў празнік і дурак панаравіцца. І дурака вазьмі, будзя дурны, а будзя красівы. А ты ў будзен дзень, хай цябя паглядзяць, якая ты. Хай ён паглядзіць міня ў будзен день, прыбяруся, буду сядзець. Ета ўсё: дзеньгі – прах, адзёжа тожа, а любоў усяго дарожэ».

***

Ты верыш, вот ё песня: «Ой, веру-веру, дзеці, што ё любоў на свеці…»? Ё любоў на свеці? – <*Ё.*> – І я веру. Калісь усё баба наша расказывала. Такі ўжо быў дзед Ягор мой, харошы. Вот пара саедзінілась. Вот маткіна радня. Яго звалі Ахрэм, а яе – Хацімья. Дак на іх усё казалі: «Хадзімця к Ахрэму і Хацімы!» Гуляць ужо бабы: «К Ахрэму і Хацімы, можа, наварылі бурака і бацьвіння». Прыходзяць: «Ну, як, Ахрэм і Хацімья? Наварылі нам бурака і бацвіння?» А баба наша… Тож харошыя дзяды былі… А ета бацькава, дак ужо саедзініў Бог і яе харошаю, усе людзі казалі, і ён харошы, і баба Алёнка харошая. Вот два такіх саедзінено. Дак усё баба наша расказывала. Дзеўка гуляла, любіла, напрымер, цябе, і гуляла, і дружылі, і ўсё, а бацькі ж калісь камандавалі, за каго аддадуць. Бацька, згаварыліся твой бацька і, напрымер, мой бацька: «Давай пажэніма іх». У тога жаніха пара коней да тры каровы, хазяйства! Ну, і не аддаў за тога хлопца. А тэй – бедны: адна карова ў бацькі да маткі. Но яны любілі друг друга. Аддалі сілай яе. Яна і плакала. Узялі аддалі. Яна пажыла, месяцы два мучалась, прышла і кажа: «Бацька, забярыця мяне дамоў. Я не магу болей жыць з ім. Лягу я спаць з ім, дак ён мне як стоградусны мароз кала мяне. Дак як стоградусны мароз ляжыць кала мяне. Я яго не люблю і не любіла, і век не прывыкну. Вазьміця мяне». А бацька сказаў: «Аддаў цябе замуж – жыві! Што табе болей нада? Свёкар, свякруха, а тыя ўсі ўжо разышліся дзеці да замуж папашлі, пажаніліся, а ты там як царыца будзіш. Жыві – і ўсё!» А яна ізноў прыдзя, плача, матка ўжо расказывала. А бацька ня браў. Ана папытала і гаворя: «Паследні раз пытаю ў вас. Заберыцё мяне? Я там сваё плацця якоя забяру і прынясу сюда. І буду жыць у вас, буду хадзіць рабіць па наймах, толькі забярыця». А бацька сказаў: «А! За галасракага тога хочыш іціць замуж? Не аддам!» Ну, яны зімой вытапілі баню, там, у свёкра, а калісь снягі бальшушчыя былі, яна і надумалася, яна ўжо расказывала сваёй падрузі, гаворя: «Як мне ўжо з ім лажыцца спаць, да ён надаеў мне, не хачу!» Узяла пашла ў баню, палезла на палаткі, выпарылася, тада пасядзела трохі, зноў палезла. Вера яе звалі. Яны: «Вера, штось ты два разы, то раз папарышся, то зноў лазіш?» Яна: «Хочу разагрэцца».

Разагрэлася, і ў прыбанніку, калісь банька, і прыгародзяць прыбанічак, яна пашла, надзела андарачок толькі і кохтачку, і бяз хусты, а косы бальшыя, і яна пашла босая, вышла і пашла к бацьку, а к бацьку іціць далекавата, і пакуль дайшла к бацьку, падышла ўжо ўвечары, у хату вышла, матка спужалася: «Чагой-та ты босая?» І бацька сядзіць: «Чаго босая!? Лезь скарэй на печ – атагрявай». Яна села, лаўкі такія былі, доска ад сцяны да сцяны, і кажа: «Не хацелі мяне забраць, штоб я са стаградусным марозам не жыла, дак вот я сабе смерць такую абрякла. І не нада мне не ўрачы…» І ногі сталі калоць, палезла на печ, і к дзвенаццаці часам яе ўжо пачало біць-калаціць, яна ўжо прастыла, мокрая ўся да столькі шла, і захварэла, і дзве нядзелькі паляжала, і ён прыйшоў: «Дзе Вера дзелася? Німа з бані Веры». Яна гаворя: «Еслі дзед Мароз прышоў толькі, стаградусны, за мной, не адчыняйця, я яго бачыць ня хочу». І накрылася пасцілкай, і ён прыйшоў: «Пайдзём, Вера. Я табе і шубы прынёс. Пайдзём». Яна яму атвеціла: «Ідзі! Я ненавіжу, дзе ты дажа стаіш. А не то шта я буду ў пасцелі з табой спаць. Мяне толькі дзень спасаў, што ты работаіш, я без цябе, а ты мне ня быў люб і ня будзіш!» І у яе двухстароннее васпаліне. І яна і памірла. Дак сказала: «Штоб хаваць…» Прыдзя, яна накрыіцца: «Штоб дажы ты майго ліца ня бачыў, а я твайго. І памру, штоб ты дажы прашчацца не падышоў!» Ну, ён, усё раўно, прышоў, папрашчаўся з ёй, пацалаваў. І схавалі. Дак, бацька тэй дурэў: «Ой! Чаго я ня ўзяў!?» А матка: «Згубіў дзіцёнка!» І песня ё:

Я чуў, у таўпе гаварылі:
«Жаніх непрыглядны такой,
Напрасна дзявіцу згубілі».
І вышаў я ўслед за таўпой…

Жэняць насільна, і ета плоха.

«У яе чэцвяра дзяцей было нежывых…»

***

Наша баба набажлівая была, Богу малілася, у яе чэцвяра дзяцей было нежывых, дак яна ўсё нам казала: «Не гнявіця Госпада Бога». Я малілась Богу, і цыганка мне сказала:

«Будуць у цябе цяпер дзеці». За што мяне, кажа, Бог наказаў? Ці што я з маткай сварылася?! Мы гаворым: «Баб, за што ты сварылася?» Яна нам расказывала, за што сварылася. Была, гаворя, сястра… Сляпая.

Радзілась. Вочы глядзяць, а нічога ня бача. Дак яна яе… Бацька мой харошы, бабы нашай бацька, а матка ўрэдная была, гаворя, ету самую, сляпую дзевачку, яна Веру ету, сястру маю, пасылала па міласці. Бацька плакаў і казаў: «Ня нада! Пашлеш яе па міласці, няўжо мы яе не пракормім?» Яна: «Ніхай ідзець кускоў прынясе хоць хлеба!» Жадная была. І найшла павадыря, штоб яе вадзіў. Дзень пахадзіў, кудысь на сяло вадзіў, прышоў дамоў, хлопец такі, прывёў яе, у слязах. Я гаварю: «А чаго ты ў слязах?» – «Алёначка, я пайду ў Закружжа (возера там такоя бальшоя), дак гаворя, пайду ў возера і ўтаплюся». – «Чаго ты пойдзіш?» – «А, – гаворя, – не пайду з етым хлопцам. Ён мяне валяя. Абы што хацеў дзелаць. Дак я не пайду з ім». Я за яе, прывяла дамоў, кажу: «Вера, ты большы нікуды ня пойдзіш!» І паатбіраў ў яе сухары, а даў трошкі, там, хлеба, хто што даваў. Дак я сказала: «Пайдзём ка мне жыць. У мяне ўжо Саша ёсця. Дак пайдзём ка мне». Чацвера ж нежывых. І ў мяне жыла. І так жа Бог даў, што мы ўжо плакалі: і я, і Ягор, дзед мой, а яна харошая, дзяцей, Сашу етага глядзела. Купіў ёй дзед, бабы нашае бацька, купіў на ярмалку нейкаю ляльку, во як нажмеш – і крыкне. Ён прывёз і кажа: «Верка, за то шта дзяцей нашых глядзіш, дак на гасцінцы». Ужо накупляў. І ляльку. Яна ж не бача. Яна тую ляльку сціснула, яна: «А-а-а!!!» І крыкнула, і ўпала, мы і калыхалі, і папа пазвалі, і, гаворя, часы два ішчо трохі падыхала. Мая матка і кажа: «Ета ты забрала… Добра, што яна і памёрла». Дак гаворя: «Можа, мне Бог і нежывых даваў?»

***

Як ряжалі, скрозь нашу бабу звалі. Баба сама, у мае бабы было чатыры нежывых. Ну, данося да парядку, да дня да тога. І роды, і родзіцца, ці трудныя роды былі, ці што? А тады ехала цыганка, цыгані ехалі, а завея была страшная. Ціперь во снег, які тут снег? А калісь жа – вышэй чыстаколу! Ну дак, яны ехалі, і дзьме – рады німа. Дзед вышаў на вуліцу, цыгані папрасіліся: «Праехалі скрозь дзярэўню, і ніхто не пусціў начаваць». Ну, дзед і гаворя: «Я пушчу начаваць». Яны: «А хазяйка?» Ён пайшоў у хату: «Алена, цыгані просяцца». – «Ягорачка, нада пусціць. Яны ж з дзеткамі». Ну: «Як памажыцё адкапываць, дак заедзця на двор. Каня ў сарай паставім. Сані накрыім». Ну дак, яны чуць лі ні нядзелю. «Я, – гаворя, – хадзіла бярэменая. А чэцвера нежывых. Ну, дак яна і гаворя: «Ета вы прыплоду дажыдаіця?» – «Во чэцверя нежывых». Цыганка тая стала і гаворя: «Нежывыя?» – «Да». – «Давай, я табе пагаварю». – «Ай! Не памажэ нічога. Я і папову жонку звала, як ряджаць». І яна мне ўзяла і пачала шаптаць. Што яна па-свойму там шаптала? І гаворя мне:

«Не даслуховывай, што я гаварю, ты не навучышся». Яна мне пашаптала і сказала: «Родзіш ты хлопчыка першага. І будзя жывы». Я гаварю: «Ой! Ета не праўда!» Я ўжо прывыкла і плачу. Яна і гаворя: «Усё здзелаю для твае дабраты, што ты нас. Памерзлі б». Дак яны нядзелю жылі. Ужэ ехалі, цыган і кажа: «Я з вамы рашчытаюся». – «Ня нада рашчот. Пабылі. Бог ніхай з вамы». Ужо ряжаць стала. І таксама тых людзей звала. Радзіўся мальчык. Крыку на ўсю хату. «Я, была, з ума сышла». Думаю: «Госпадзі! Няўжо цыганка памагла?» І падрос. Годзікі тры было. Яўляіцца зноў цыганка. Едуць пряма, фортачку адчынілі, выходзяць, я гляжу: «Нейкія знакомыя». – «Вы ўгадалі міне, Максімаўна?» – цыганка. «Угадала няточна. Но бачу, нейкія знакомыя». Тады цыгані часта ездзілі. Дак я абняла іе, пацалавала. «Мы прыехалі. Ну, давольна ты нашым, што гаманілі, што я шаптала? Табе было здзелана. Ты бярэменая ходзіш, а штоб яны на хаду замiралі». Я гаварю: «Жывіця, неўма сколькі! Снег ці холад, прыязжайця ка мне». Дак яны багата раз заязжалі. Гады чэряз два – чэряз тры. Хоць і нас дома не было. Яны прыязжаюць, каня распрягаяць. Дак яна мне сказала: «Усі жывыя будуць, сколькі будзя». Я ўжо Богу малюсь: «Будзя ў міне дваццаць, і будзя. Як забярэменяю, ні аборта, ні што, штоб ряджаліся, так хочу дзяцей!» Ну, яна сказала: «Ну, яны ў цябе, толькі адна будзя даўгавечная… А тыя ў цябе ўсі ўбяруцца. Дак, большы слёз. Лучшы на маленькім паплакаць, чымся на бальшом». Маруся, дзеўка была, красавіца, і завалка, дак яны баню вытапілі, у баню павялі, яны там распарылісь, прыйшла дамоў, заняло саўсім. Памёрла. І хлопец забалеў, ці нага забалела, ці заражэніе, тожа памёр, васімнаццаць гадоў, і адзін паехаў у Амерыку, а бацька наш таргаваў там, у магазіні, у Сівенцы, усё недачот да недачот, бацьку становяць, яна гаворя: «Я не даверю, штоб чужая была. Пайдом, удваіх будзім. Ня будзя недачот. Ета яны крадуць». Ну, матку ўзяў, недачоту не было. Ён з’еў рыбы, пайшоў у баню, у бані лопнула. Ну, вот адна засталася. Яна і гаворя: «Цыгані ўмеюць гадаць. Яны праўду кажуць». А то і дзячыху звалі, і папоўну, і, як роды, прыходзя. Вот яна і сказала цыганка, бацюшка, малітву чытая – нічога, а вот, як цыганка прышла, доўга шаптала. Я гаварю: «Баб, ты наўчылася?» – «Не наўчылася». А так іе звалі, яны пры родах былі, і замуж ішлі, завуць бабу. Калі-та падаркі былі, то чулкі падорюць, то метру якога палатна: «Ета – захаджываюць. Ета цябе, ліхія былі, ты бярэменая. А ў іх баня была, венік падпаху, а ў бані мыяцца і паряцца, а венік папрасі, гаворя, што мужчыны спаряць наш венік, яны не дадуць веніка, я сама папарюсь, не дам нікому. Я падазрявала, там, на адну, што

яна: «Давай, я цябе цапану! А то ты бярэменая, дак нільзя. Давай я цябе папарю». Баба наша плахога нічога ня знала. Дак, ета захаджыюць.

***

Як хто красіва пяе… Па цілявізару хто красіва пяе… Калісь баба наша… Дзеўкі пяюць, яна будзя ў вакно слухаць… Кажа: «Маруся мая памёрла, голас харошы быў, і пела красіва, дак я думаю: «Можа, і мая Маруська там?» Яна ж пела, як салавейка…»

<У бабы дачка была?>

Памёрла, васімнаццаць гадоў было… Гаворя: «Мая ж Маруся пела, як салавеечка…»

***

Усюдых пелі: і на Пянном, і марозаўцы… Па вячарах пелі дзеўкі, і бабы пелі, маладыя бабы, бабы і пажылыя, калісь выдуць, пяюць. Наша баба ня пела: «Як папамёрлі дзеці, я сказала: «Ня буду пець нікалі, патаму шта мае дзеці ў зямле ляжаць, а я буду…» Чэцвяра нежывых… Маруся памёрла, васімнаццаць гадоў, Васька памёр, васімнаццаць гадоў…»

***

Баба Алена казала: «Дзеткі мае някрышчаныя, усё раўно, я на кладаўе іх клала, адзін паўз адзін». Дак, Гогаль гаворя, поп быў, фамілія такая – Гогаль, усё казаў: «Не, Гасподзь іх на Спаса, яблачкі свеця і дзетак крысця. І чыя матка да Спаса яблакі есць, тому палавіначку Бог даець. А чыя матка не есць, тому цэлае яблачка». І вот баба колькі жыла, нікада да Спаса дажэ ў рот не брала. Матка здзелая кампоту, яблак накрыша да наваря: «Вон, падсаладзіця, да ешця!» А баба ня будзя. «Баба, ну, еш! Ета ж вареныя». – «Усё раўно, тут яблакі ё. Што б маім дзеткам давалі цэлая. А то будуць мае дзеткі завідаваць. А ў мяне іх – цэлых чатыры, пяць, шэсць, сем – чэцвера нежывых да трое жывых памерла. І Маша, у мяне сястра, Віцька ў яе памёр, і яна і ціпер, ішчэ ж маладая, первы Віцька быў, да памёр, і яна нікада ня есць яблака. Ігрушы, дак, можна есць, дак яна ігрушы ела. А яблакі яна ня ела, гаворя: «А!. Не… Усім дзеткам Гасподзь Бог на Спаса будзя яблачкі дзяліць, а майму палавіначку толькі. Дак будзя Віцька хадзіць да плакаць, казаць: «А палавінку матка з’ела да Спаса». І ў Томкі Лідка памёрла. Яе не хрысцілі, ні што. Баба калісь і кажа: «Мая ўнучачка, яе Гасподзь на Спаса пахрысця».

***

«Нармальныя дзетачкі, – кажа, – нармальныя, я іх не закапывала так, а грабочык дзелалі, дзед зделая, і панясу на кладаўё. Ета Божжыя, даў мне Бог, і палажу. На канаві не клала, а клала, там месца заняла і клала. – <*На канаве каго кладуць?*> – Кажуць, няхрышчаных дзяцей на канаві нада класць, штоб з хрышчанымі не быў. А баба мне і кажа, што Мацерь Божжая кала рэчкі хадзіла і ўсіх дзетак хрысціла і Бога прасіла». На Спаса, як яблакі свецяць.

***

<*Дзед Ягор – бабы Алены мужык?*>

Бабы мае Алёнкі мужык.

<*Баба пра яго расказвала?*>

Расказывала. Ён харошы быў. Ета ўсі людзі знаюць, што ён харошы. Вумны. Ён вумны быў дужа. У школу ні хадзіў, і чытаць умеў, і пісаць умеў. І школ тады не было. І чытаць, і пісаць. Яму раз пакажы, ён ужо і зная, ужо большы ні нада. Дурному даўбі ў галаву, і ўсё раўно, ён атойдзя і забудзя. Ён вумны дужа быў. Бацька наш… Дзядзька Трахім… У Амерыку паехаў… Ён і ні прыехаў. Ета бацькі майво брат. А матка ўжо Адарка тупіца была. Ужо ні такая.

<*Вы самі дзеда Ягора не зналі?*>

Не. Дзед Ягор памёр, толькі Ваня наш радзіўся. Маліінькі быў. І ён памёр.

«Усё раўно забрала баба Алёнка сястру…»

***

Я вас так вучу, як мяне баба вучыла. І бабу калісь вучылі. Калісь баба вучыла. Пойдзіма, яна і кажа: «Во так во, мая ўнучка, дзелай». Тусі ўсё калісь казала: «Ой, Туся, будзя цябе мужык, як пойдзіш замуж, будзя мужык біць, біць. Паслухая, жывая, ізноў будзя біць, пакуль даб’е». – <*А бабу хто вучыў?*> – І бабу. Яна гаварыла: «У мяне баба харошая была, і мяне вучыла ўсё. Бацька харошы быў, матка ўрэдная была. А бацька харошы быў». Я гавару: «Баб, а чаго ўрэдная была матка?» А яна і гаворя. «Быў Нікіфар, баба Алёнка, ета – брат і сястра, Вера, ну, яна сляпая была, бачыла, як пагода, як хмарныя дні, яна сцежкі даже не бачыла, кастылём цапая, дзе крэпкая, яна ідзець, дак баба яе вучыла: «Во так во хадзі». А матка: «Ідзі ў лес. Завязома ў лес, кінім. На чорта ты нам, інвалідка». Ужо дзевачка была гадоў дзвінаццаць. Прыду, плача,

расказывая мне». Усё раўно забрала баба Алёнка сястру Веру к сабе. Дзед Мікеля быў і дзед Андрэй быў, дзед Нікіфар, бабіны браты, і Вера, і баба наша. А матка сказала: «Ідзі!» – Нашла павадыря такога. А тэй павадырь стаў валяць яе, да хацеў знахальнічаць. Дзядзька адзін ехаў, дак атрятаваў ужо яе. І ўсё раўно гаворя: «Чорт яе бяры. Усё раўно яна інвалідка». Інвалідка, дак закапай яе жыв'ём. Дак за ета ўрэдная, – гаварыла баба. Куска хлеба ні давала: «Ты ні работаіш, табе хлеба німа!»

«Баба Алёнка ўсё знала на свеці…»

***

Баба Алёнка ўсё знала на свеці. Як дваццаць утарога дзікабря, яна і кажа: «Ужо мядзведзь сёдні перяварячывіцца на другі бок. Будуць сікунды тэя ці мінуты, будуць болець».

***

На Вялікадня, на Троіцу, на Ражаство – усё баба казала – Маша пашла замуж, мы ішчэ дзеўкамы былі, дак баба ўсё казала: «Мая ўнучачка, мы жывом, ета ўсё прырода, грэху ня дзелайця ў пасцелі на празнікі. А то будуць дзеці плахія». Мужык із жонкай штоб ня спалі, штоб грэху ня дзелалі, а то ня дай Бог да і дзіцёнак будзя. Дак усё калісь казала, як родзіцца ў каго-нібудзь… там радзіўся ў нас абы-які, дак баба і кажа: «Наверна, гряшок здзелалі…» Баба і гаворя: «Нас учылі і баба, і прабаба. Калісь казала: «Ня спі, Алёначка… Ідзеш ты замуж, ня спі з мужыком па празніках, ня спі. Па вялікіх празніках і па васкрысеннях».

***

«С подала нільзя есць, патаму шта папрасімка дзіцёнак будзя». Усё матка казала, мы ці бульбы, ці пірага ў подал набярома, карманаў не было, дак яна і кажа, матка: «Не бярыця! А то Козырыха ўсё ідзець, у фартух набярэ, з фартуха бярэ – во і дзеці злыдні такія, усе папрасімкі ходзяць. Вот прыдзя, абы што ўбачыў: «Баба Алена, дай мне! Дай мне!» А наш Ягорка нікагда не папрося». І яшчэ: «Баба наша ўсе казала Машы: «Машачка, а то панісіцё дзіцёнка хрысціць, дак умажыцца, хоць абмоча пялёнкі, дак ета ж нехарашо перад бацюшкам. Дак ня нада з подала ці з хвартуха…» І яшчэ: «Усё баба казала на Козырыху, яна: «Вой, пісяіцца мой!» А яна гаворя: «Нельзя, як ясі, штоб із рота не падала, а то ісцё, аж із рота падая, дак нельзя, і плеваць нельзя на людзей, а то будуць сцыклівыя дзеці».

***

Баба казала: «Дурна не даюць». Калісь малака прынясуць. У цябе німа малака. Знаюць. Ці німа каровы ў цябе. Сіраты жывуць. Глёк малака баба налівая: «Нясіце Лёшавым малака». Вот панясом малака. А яны… Іх ужо навучыла баба Івоніха. Прынясуць… Коржыка ці што-нібудзь да нада ўкінуць… Ці хлебец, ці солькі… Німа нічога, солькі сыпні. А штоб пусты чылавек ня йшоў адтуль. Штоб і ў яго была, і ў цябе. І баба… Калісь і к нам прынясе хто што. «Ну, на ж і табе». Уб'юць кабана, прынясуць мяса, сала – кусочык. Па-суседні свяжыны. А баба ўжо возьмя кусочык хлеба, дасць ім ці солькі – што ё. Штоб было і ў тога, і ў тога.

***

Баба наша. Еслі яна ні зная, значыць, кажа: «Дзеткі, я ня знаю». Мы калісь казалі… Я прышла са школы, да кажу: «Баба, адзін хлопец казаў, што казаў яго дзед, што на трёх нагах, не на чытырёх, а на трёх – слон, і зямля дзяржыцца на том слану». Яна паківала галавой: «Ну, і верылі ж вы яму?» Мы гаворым: «Мы ж сядзелі на партах, і ён: «Дзед мой так і так. На трёх нагах, а еслі на дзвёх нагах, то разломіцца зямля». Баба кажа: «Ня слухай нікога». Я кажу: «На чом дзяржыцца?. Ці на вяръёўках, ці на чом? Я прыду, буду там казаць». Яна мне і кажа: «Гасподзь даў з усіх бакоў бальшушчы воздух, і на воздусі ціхонічка кружыцца зямля. У воздусі кружыцца, а не на сланах. Ета бряхня! Слану нада і вады напіцца, і травы наесца. Ня слухайце яго». Я прышла заўтряга ў школу, кажу: «Ну, Пецька, брэша твой дзед». Ён: «Чаго?» Я гаварю: «Баба казала так і так». – «Я дзеду раскажу, што твая баба так і так казала». Прышоў і кажа: «Праўда. Дзед сагласіўся з тваёй бабай. Гаворя: «А, можа, і на воздусі. Я ж там ня быў, канца краю ні бачыў зямлі».

***

Баба казала пра Пятра Первага. Пётр Первы быў. Усё казалі: «Ета дурачок». Быў Пётр Первы дурачок, дак была і бульба пятачок. Усё ж дзяшовае была. А як стаў. Дак не дакупіцца ўсяго было. Як харошы прыдсідаціль, дак ён думае пра людзей перва.

***

Кукушка, гаворяць, рэдка плача. Усё баба казала: «Кукушка рэдка плача, а ўсё на ветках скача». Мы гаворым: «А чаго яна рэдка плача?» – «А толькі рэдка плача, што гнязда ня ўе, ні ўмея». Гаворяць: «Ета кукушка, яна ня ўмея нічога дзелаць». Кілун, які не плахі, кілуны, ну, вераб'і,

а яны сабе гняздо, ого! Мягкія такія. Во кроквы, ета хрантон, а тутака жэрдкі, і вот яны тамака пралезяць і там гняздо дзелаяць.

<*Кукушка рэдка плача. А калі яна плача?*> А тады плача, як. Мы калісь: «Баба, чаго яна рэдка плача?» – «А таго, шта прыпрэ несца, а гнязда німа. Яна ўжо дзе нагледзя гняздо тамака. А тады ішчэ пагуляя с самцом і зноў у другом гняздзе ў чужом… У вароннім, дак у вароннім, ці дзе сарока якая… У чужых гнёздах. Дак тады толькі плача, як яйцы раскідая».

«Бабачка мая мілая, сасніся ты...»

***

Наша баба. Я кожды дзень іе памінаю. Як і памёрла. І малюся… Кожды вечар «Вотчэ наш» за іх памалюся. І памяну і бацьку, і матку – самых дарагіх людзей для мяне.

Казала баба: «У цябе ручачкі шаўковыя... Што ты ня здзелаіш...» Бабу пачну расціраць... У бабы нага... Яна пачне расціраць... Я гавару: «Баба, давай я!» Я ж яе пачану па-ціхонічку... Расціру... Яна: «Ну, спасіба табе... Палегчыла...»

***

Німа такіх людзей, як я кала бабы была, дзелала. Німа такіх. Туся… Я ўздумаю, як яна бабу босаю ўвярцела ў тряпку і вязла на саначках ка мне: «На! На што яна мне!» А я не атказалася. Я бабу ні кідала.

***

Баба казала: «Як ты мяне не кінула, штоб цябе Гасподзь ні кінуў. Як ты мяне ні кінула, да глядзіш, сама нідаедаіш, штоб цябе Гасподзь ні кінуў».

***

Нас было Туся, Маша… А я ж бабу дагледзіла… Ніхто ня ўзяў… А я ж дагледзіла бабу… І пахавала… Я ад бабы каплі ня ўзяла… Сама ня з’ем…

***

<*Баба Алена калі на вас абіжалася?*>

Нікада! Вот памёрла… І плакала.Узяла за рукі мяне: «Варячка мілая, адну цябе жалею. Ну, Машу жалею. Як табе без мяне будзя жыць?»

І паляжу. Схілілася. «Ой, серца становіцца». І так во… Я была адурэла, плакаўшы па бабе.

***

Прыдзіш з работы ўтомлены. Баба: «Ну як, мая ўнучачка, ты сёдні патамілася?» – «Ой, баба (а калі ні баба скажу, ой, Алёнка Максімаўна), так ужо ўтамілася, што… Трошкі на грубцы сяду, да пасяджу». І баба: «Сядзь, мая ўнучачка. Есць табе паднесць?» Я гаварю: «Ні нада, баб». Ну, што я на бабу буду крычаць. Ні зла, ні што. Поваду німа. А ён. Прышоў, дак абраціся, як чылавек. А што ты глотку разявіў. Маскву, – гаварю, – глоткамы не крычалі: «Ідзіця, немцы адсюль!» А мудрасцю, хітрасцю… А не дапусцілі – Маскву ні ўзялі. Які Гітлер ня быў сілён.

***

Каліcь баба наша Алёнка. Царства табе нябеснае!. Кажды дзень памінаю. Ужо колькі. Ужо шэйсят гадоў будзя ўвосень. І я бабу кажды Бога дзень. Німа тога дня, штоб я ні памянула. Увечары паміну… Нанач… Лажуся спаць. «Вотчэ наш» за ўмёршыя душы памалюся і бабу, і ўсіх сваіх памяну. Так я бабу люблю. І матка… Ну, я матку люблю сваю і жалею. А вот… Мы ўсягда з бабай. Што-нібудзь расказаць, я перва бабі раскажу. «Баб, можна матцы казаць?» Яна скажа: «Во ета кажы, а ета не кажы». Тады я і матцы не кажу.

***

Учора гаварю: «Бабачка мая мілая, сасніся ты». Ня сніцца. Во пражыла! Кажды Бога дзень я бабу памяну. А баба гаворя: «Будзіш ты мяне памінаць. Памру я». Я гаварю: «Баба, нікада ні забуду. Буду ўсягда цябе памінаць». Ета первы чылавек. Адзін-ядзінствінны яна была ў мяне. Вот і кажаць: «Баба і дзед – не радня. Толькі бацька да матка, да сястра, брат. А я бабу не памяняю ні на кога. Дзеда ня знаю. Дзед памёр, я шчэ на свеці не была. Адзін Іван быў, і Машы шчэ не было. Бог так дае. Паспараваліся. Усё каліcь казалі: «Во Бог даў. І баба была харошая. Нікога ні абідзіла. І дзед такі дабрэнны быў. Усё парядкам. Ня то шта на ўрэд сказаў. Усё будзя пасаветывацца: «Во так во дзелай. Штоб усё была харашо».

***

Сны сняцца. Вот баба мая к харошаму сніцца, матка – к плахому. Як прадказывая. А баба ўсягда к харошаму. Яна мне каліcь казала: «Варячка

ты мяне ня бойся. Я табе плахога не пажалаю. Толькі харошая». І вот, як баба сасніцца – к харошаму. І вот толькі па етаму думаю: «Ці ета Бог так дае?»

«Я б хацела, штоб міне пахавалі на Амяльном рядам з бабай...»

***

Я калісь у бабы свае: «Баб, чаго Вялікадня?» Яна гаворя: «Вялікадня… Гасподзь жа даў Вялікадня. Дак прымецця, які дзень вялікі. Самы вялікі дзень па-божжаму. Тыя дні – малыя, а еты дзень такі ўжо бальшы. І ўсе гаворяць: «Госпадзі! Святоя Вялікадня прышло!» Позжэ ўжэ постаяць, а матка ўжо зажарыя, калісь бывая, што і карова ня доіцца, дак пашчагаяць дзеці, а старыя, дак яны паставалі. Баба наша постуя, тады ўжо дак з кастылём чуць ходзя. Матка і кажа: «У цябе ўжо малакровіе. Ужо шчытай, што ты ў магіле. Еш! Не пастуй! А то падхіліш хвост у магілу! Сын твой аставіў пяць дзяцей, і ты ня будзіш памагаць!» Баба наша на агародзі толькі работала, печ тапіла, нас карміла, свіней карміла – ну, дамашняе, а матка ў калхозі. А наша баба была! Я калісь сяджу, расплачусь: «Баб, калі б ты вярнулась з таго свету!» Кажуць, тый свет ё! Хоць адзін бы прыйшоў. Памёр, да і прыйшоў назад. Калі баба памёрла, я была многа плакаўшы па ёй. Баба памёрла, і ўвечары бабу ўжо схавалі, яна ўвечары начавала, і я адна кала бабы сядзела, не баялась іе нішто, гаворaць: «Мёртвых баяцца». Баба і кажа: «Мая ўнучачка, як памру, ты ня бойся мяне, я ж акрамя дабра, нічога плахога ня дзелала». І вот вышла, пашла к Тусе, к сястрэ сваей, пашла, пагуляла там, ужо цёмна: «Пайду, – гаварю, – дамоў». Ну, мне цераз колькі двароў… Пяты двор мой быў. Ну, дак я іду дамоў. А там Анюта бярэ ваду да: «Ета ты шчэ гуляла?» – «Ну, гуляла». А яна і гаворя, калі б, можа, не гаварыла, і добре б было, а яна гаворя: «Дак ета ты пойдзіш у сваю хату начываць?» – «Да». – «Ой-я-ёй! А я б не пашла. Толькі мяртвіца паклалі, бабу ў ямку. Дак яны ж прыходзяць, мертвяцы». – «А я бабы не баюсь. Прышла б, я б іе з хаты не пусціла».

***

Бачыла ва сне, як стаялі, уродзі, і баба, і бацька наш, і матка. Ну, многа… Павел Адамачкаў. Ну, гурт такі, табунок такі. Як коней табун. І матка, уродзі, трошкі далей. Баба наперядзі стаяла, і бацька. Вот як січас гляджу: чорныя штаны, і такая, уродзі, палосачка, крывулічка, белая рубаха. Вот у чом клалі яго ў гроб. І яны сталі. І Машы не бачыла. І вот стаяць: і дзед Жаваранка. Мёртвыя. Адны мёртвыя стаялі! Баба

ў міне пытая: «Варячка, ну як ты?» Я гаварю: «Ой, баба!» Як глянула, і заплакала. Хацела беч ік ёй. А яна рукой вот так (перагарадзіла), кажа: «Ня нада. Ня нада». І хтось мне з гурта. Я гаварю: «Баб, я ж ляжала ў бальніцы. Можа, вы і ўперяд прыходзілі. Мяне дома не было». Баба: «Ня нада! Ішчэ прыдзіш». А вот хтось ізбоку, ці мужчынскі голас, такі вот мяккі, тонкі, сказаў: «Ня нада! Ты прыдзіш на дзевяноста первым гаду». І я кажу (радасна): «Праўда?» І ў мяне ў вачах светла, я прачнулася. Светла ў вачах… Я зноў закрыла. Іх ужо німа нікога. І рада б я закрыць вочы. А вочы стоўбам. Уродзі я на Амяльном, і на дварэ. І дзе мы жылі, на том месці, на вуліцы стаяць. Там праізашло. Пабачыла матку, бацьку, суседзяў. І табуном стаялі. І вот хто сказаў, не паняла я: «Ня нада! Ты прыдзіш на дзевяноста первым гаду».

***

<Пра бабіны рушнікі.>

Я: «Баба, адзін астаўлю». – «Ой, мая ўнучачка, пажалей ты нашага труда. Іх жа нада…» Я ня ўмею так ткаць. Я: «Баб! Што тут красівае? Я здзелаю!..» <*Баба*>: «І як памру я – на хрэст». Я пажалела. Думаю: «Сагніе ад дажча, да і ўсё!» Я пытала: «Баба, а чаго на хрэст?» – «На хрэст павесця, ета мой труд, ніхай гніе». Ну, я не павесіла, параздавала. Адны пагарэлі, дак я рушнічок ім аднясла. Я: «Баб, я ў кружыві звяжу». – «Ня нада! Ніхай так, па старынушке». Дак я адзін аставіла. <*Рушнік кароткі*>. А наша нявестка Вольга прыязжала сюды, я ей пақазала, дак яна: «Дай мне». Я гаварю: «Еты вешаяць, ідзе мертвяцы. Для мертвяцоў специяльна ткалі. Такія бёрдачкі білі. А ён жаніцца будзя, віконай благаслаўляюць, дак ета не гадзіцца». <*А як жэняцца, які?*> Длінны. Калісь адны такія былі, тканыя. І не ўмелі вышываць. Наша матка накавырзакала, я ўжо пачала вышываць, дак яна: «Я так не сумею».

«У каждым гасударстві ё прэзідзент, у каждай хаці – хазяін…»

Не абцяжараная вызначэннем Канфуцыя «Дзяржава – гэта вялікая сям’я, а сям’я гэта маленькая дзяржава, і трымаецца яно на любві», спасылаючыся на сваю бабулю, Варвара Аляксандраўна па-філасофску разважае: «Сям’я – ета малінькая гасударства». У гэтым «гасударстве» бацьку адводзіцца роля прэзідэнта, міністра, гаспадара, і ён, паводле Варвары Аляксандраўны, вырашае самыя розныя пытанні: эканамічныя, ідэалагічныя, выхаваўчыя, адукацыйныя: «У каждым гасударстві ё прэзідзент, у каждай хаці – хазяін… А хата, сям’я – ета малінькая

гасударства. Ты – прызідзент у хаці, хазяін, бацька: знаіш і грошай колькі, і хлеба колькі пракарміць дзяцей, і пра ўсё ты знаіш: і сэканоміць знаіш, што нада прадаць, да дзецям тоя і тоя».

Ролю Аляксандра Ягоравіча Грэцкага для сям'і перааацаніць проста немагчыма. Гэта прызнавалі як яго сямейнікі, так і аднавяскоўцы, праўда, у некаторых гэта выглядала своеасабліва, з адценнем зайздрасці. Нават прадказвалі, што пасля смерці бацькі, за якім сям'я жыла як за каменнай сцяной, яна попрасту прападзе: «Усі казалі на матку: «Прападзёш!» Калісь былі такія задзіры: «Прападзёш ты, Грэцкая! Німа ўжо ў цябе каменная гары». Мол, бацька памёр…<…> Маю матку ні любілі. <…> Калісь сказалі на матку. Былі такія мужчыны. «Во памёр Сашок, дак ціперь яна паглядзіць. Ня будзя ўжо так жыць. <…> І баба Алёнка: «Во, Полячка, як быў Сашка, дак і добря было… – *<А як памёр бацька наш>* – дак ты і хвост абсерыш…»

Паводле Варвары Аляксандраўны, менавіта бацька нясе ў сям'і самую вялікую адказнасць. Адсюль і наступнае: «Страна, як сям'я бальшая. А ён хляпнуў да пайшоў. Ён быў важак. Ляксанаў, калісь, сядзім, цілявізар глядзім, ён гаворя: «Во гад! Кінуў страну бальшушчаю. І хляпнуў дзвярямі і пайшоў. Ён жа як бацька. Сямью такую! Страна такая мошная. Дак ета сям'я яго. Ты ж глядзі. Закрыў дзверы і пайшоў… Кінуў усё… Гад ты, гад! Разваліў страну. Чорт страшэн, а ён ішчэ страшней… Столькі народу пагубіў, паразліваў слёзы. Во Расія ўжо аддзельна, Беларусія аддзельна». Зразумела, што гэта пра Гарбачова і развал Савецкага Саюза.

Мой бацька харошы быў. Казалі. Дзед Майка казаў: «Ну, Сашок, ты – з залатой бальшой буквы і ў залатой рямцэ памешчаны. І памрэш, ты будзіш у Бога на первам месці ў раю».

«Бацька мой малады памёр...»

Бацька памёр, мне восем гадоў было. Вайна началася... Бацька мой малады памёр... Бацька памёр трыццаць сем гадоў была, а матка памёрла – сорак сем гадоў. А бацька наш, пяць нас было, дак аперацыю здзелалі, лопнула язва.

«Як путны бацька…»

***

У дурных дзяцей бацька вінаваты. А еслі дурныя дзеці, ён ім рады не дае. Еслі дурныя дзеці, гаворяць: «Бацька не васпітаў!» Васпітай яго. Яму гавары, ён будзя дзелаць другоя.

***

<…> Ну, я кажу: «Баб, чаго ты так… Гасударства?» Яна гаворя: «У гасударстве бальшом… У нас Сталін вядзе парядкі, камандуя, а ў раёні свой… А сям'я, тут ніхто, тут бацька, матка камандуя. Тут бацька глаўны, тутака свой прызідзент, сваё хазяйства, ён камандуя, што нада дзелаць, што купіць, што есць… <…> Сям'я – ета малінькая гасударства. У сям'е штоб хто-та вот вёў парядкі, да ўсё – хазяін. Бацька доўжэн. Як путны бацька, ён дзелая парядак у хаці. Дак вот сям'я – малінькая гасударства. Даўжон хто-та быць міністрам. А матка даўжна, фінансы штоб зберягала».

***

<…> «Сям'я – ета малінькая гасударства. Пётр Первы калісь забоціўся. Дак ета ён над усім гасударствам. А мы – бацька забоціцца, а мы работаім. Ён нам загадывая і эканомію дзелая, і пракарміць, і надзець, і абуць, і пражыць, і штоб цёпла было. Бацька – хазяін з маткай. І штоб якую скаціну дзяржаць. Усё ета нада. А дзеці падчыняяцца. Дзеці работаяць. І калісь кажэн сваю работу зная».

***

<…> Гаворяць: «У каждым гасударстві ё прэзідзент, у каждай хаці – хазяін. А хата, сям'я – ета малінькая гасударства. Ты – прызідзент у хаці, хазяін, бацька: знаіш і грошай колькі, і хлеба колькі пракарміць дзяцей, і пра ўсё ты знаіш: і сэканоміць знаіш, што нада прадаць да дзецям тоя і тоя».

***

<Але ж кіраваў сям'ёй Аляксандр Ягоравіч Грэцкі не аўтарытарна.>

Казаў наш бацька: «Маё дзела – паправіць. Поля, што будзіма дзелаць?» Матка: «Ну, ты ж – хазяін у дварэ». – «Ну, я ў цябе спрашываю. А я папраўку табе дам: вот ета – можна, а ета – нільзя. Я ў сваей галаве твае словы, як на сарціроўку, сарцірую. К пуцю яно – значыць, я прымаю, а не к пуцю – скажу: «Ета во адкідай. Ета – не нада».

«Штоб людзі вас не судзілі…»

***

Нада бацьку харошаму на пуць наставіць дзяцей. А як дурны бацька, ён сам сябе не глядзіць.

***

«Кацялкі развязыйця! А то аны ў вас пазавязываны. Дак вазьміця драты развяжыця. І ніхай кацялкі ў вас работаяць». Галава – кацялок. І бацька мой усё казаў, пачану што ні так: «Ну, кацялок жа не зварыў». Галава думая, кацялок варя.

***

<*Пра аднгаго з аднавяскоўцаў.*> Ета бацька? Ці ён іх на пуць навёў? Сказаў: «Дзеці, дзелайця харашо, штоб людзі вас не судзілі, і вам было добря: работайця, ня крадзьця. Вообшчэм, дзелайця па-людскі. <*Вы калісь казалі, што бацька доўжэн на пуць наставіць дзяцей. Гэта як?*> Штоб сказаў, што вот ета харашо, а вот ета плоха. Вот ета нада дзелаць так, ета так нада дзелаць.

***

Путны бацька, ён скажа: «Тоя ня так… Дзеці, ідзіцё гуляць, штоб шкоды ніякай. Вы пазору не сабе наносіця, а мне стыдна будзя на вуліцу выйці, што будуць казаць: «Ідзі-ка сюда, Сашок. Што твой сын нарабіў?»

***

Бацька мой так сказаў: «Бога ніхто ні бачыў, а нада Бога чустваваць. Бог дзелая дзісцяпліну ў дварэ. З дзецтва вучаць дзяцей: «Тоя няльзя дзелаць, тоя няльзя дзелаць. Украсць, там, няльзя. Бог усё бача. Нада быць харошым дзіцёнкам». І нашы хлопцы так і выраслі. У такой традзіцыі. Ні адзін ні пайшоў ні ў камсамол, ні ў камуністы. А бацька сказаў: «Жывіця ў адной стране, дзе ты радзіўсь, ні зміняйця ей нікада».

«Бацька нас дажэ пальцам ня тронуў нікалі…»

***

А шчэ бацька быў, ён падойдзя, абнімя да пацалуя мяне і Тусю, і Машу: «Ой, мае-та вы, дзевачкі, залатыя ў мяне дзевачкі!»

***

Калісь на нас. Крывец, вон дзядзька, прыдзя, мацюкі лупя на дзевак і на хлопцаў – на дзяцей. Бацька будзя казаць: «Васіль, дзеці шчэ несмышлёныя, ета ангелы. Нельзя на іх мацюкацца».

***

<*У нас і бацькі не было.*> Ну, наш бацька спакойны быў. Толькі гляне… Можа, ён бы і біў, як бы большыя былі. Не, ён дужа спакойны быў, дзяцей жалеў.

***

Бацька нас дажэ пальцам ня тронуў нікалі. Падойдзя, скажа: «Дзеці, няльзя. Матка сказала, значыць, правільна». Ён падцвердзя, што матка. Мол. Толькі на яе паругаіцца: «Поля, штоб я нікагда не бачыў, штоб твая рука да дзіцях была».

***

Наш бацька жалеў нас. Ён нікалі пальцам нікога не ўдарыў. Божа ты мой! Матка дак тая, бывае, як чысцяне! Ён: «Што ты дзелаіш?! Ня нада етага дзелаць, Поля» – будзя ўгаварываць. Яна: «Я буду з імы чыкацца, калі ты іх папатворыў». Во калі пачаном. То калі даганяімся ў пярэдняй хаце, стукацім. У «Угоду» іграім, адзін аднаго даганяім: Туся – мяне, я – Тусю. Яна: «Цішына штоб». Мы ізноў бегаім. Яна абору возьме. Ці шкоду якую… Ці загадае дзелаць што. Мы ня здзелаім. Яна падыходзя, не разгаварывая. Як урэжа! «Вот вам! Штоб вы знալі, загадала – здзелай, тады сваім дзелам займайся». А бацька нікалі пальцам ня трогаў. І казаў: «Бой атмянён. Цялеснае наказаніе атмянёна». Калісь жа было, што роскамы білі людзей. У нас аднаго Бізуном дразнілі. «Бізуном біў», – баба казала. Казаў пан: «Хто правініцца, мне нада, штоб бізуном біў, сколькі раз я скажу. Скажу: «Пяць раз». Лажыцца, і ён як учысця тым бізуном. І ўнука яго. «Хто-та пайшоў?» – «Бізун». І дзеда тога: «У-у-у! Бізун». Ён біў людзей. Гад такі!» Ён старэнькі ўжо быў. Пры пану білі. А тады ўжо атмянілі. А то ж білі бізунамы.

«Бывая, я ўперяд памру, Полька, не бяры другіх бацькоў…»

***

Бацька прыходзя, мы скарэй ужо Туся, я і Ягор на улоння лезіма. Ён перва: «Падаждзіця, дзеткі», – возьмя Ягора, не раздзеваўшы быў, абы толькі ў бацькі на ўлонні пасядзець. Матка: «Во ўжо віслівыя етыя! Німа ў бацькі нічога вам даць!» А ён у магазіні ў Закружжы работаў прадаўцом. Прыходзя адтуль, і вот такая круглінькая, ламапасе, там, такія канхветачкі, ён усім прынясе, ня то шта нам, Ягорку ўсягда дзве, еслі нам па адной, а Ягорку – дзве, самы маленькі, і дасць і бабі, і матцы, усім дасць. Гаворя: «Я пашчытаў, сколькі нас – восем душ, прынясу дзесяць», і сабе ў рот укіня. А мы, еслі он сабе ня кіня, мы гаворым: «Ну, аткусі». Там і такія канхветачкі, падушачкі, былі, і ён нам дасць па падушацы, а сабе ўжо німа, і мы ўжо будзім казаць: «Тат, ну, вазьмі аткусі! Ну, аткусі!» Ліпнім усі. Ягорка будзя казаць: «Ну, аткусі… Татачка, аткусі!» Штоб ужо і бацьку было. А ціпер сажралі і пашлі.

***

Бацька казаў: «Купілі Варвару, дак яна матцы палавіну ночы атрывая, не дае спаць». А дзед прыдзя Буцькаў і кажа: «Ну як, Варвара, – палавіна ночы табе атарвала?» Матка кажа: «Не. Сёдні спала спакойна». – «Ты ей мачку дай». – «Не. Я сваім дзяцям маку ня буду даваць».

***

Бацька сказаў: «Варвара палавіну ночы атарвала». І пашло. Сталі гаварыць: «Варвара палавіну ночы атарвала».

***

Бацька мой казаў, як знаў: «Бывая, я ўперяд памру… Полька, не бяры другіх бацькоў. Ніхай ён будзя лопацца, не бяры. Ён жалець дзяцей ня будзя. Еслі ты, не дай Бог, памрэш, ці з радоў, ці забалеіш, век ня буду жаніцца. Як сумею, так дагляжу. Мачыхі ў дварэ штоб не было. Ета звяр'ё!»

«Бацька наш на ўсе рукі быў…»

***

Мужчына доўжэн усё глянуць: «Во ета нада здзелаць! Во ета нада здзелаць…» Я шчытаю, ета паганы чылавек, што не ўмея нічога дзелаць… Бацька наш на ўсе рукі быў. І вярёўкі віў. Ён сам і рямы дзелаў, і стаўні сам дзелаў, і сталы дзелаў, і канапку здзелаў. Як немцы, дак пагарэла ўсё. І ўсё сваё было. Вайна началася. Бацька мой малады памёр. Бацька памёр трыццаць сем гадоў была, а матка памёрла – сорак сем гадоў».

***

Струг ё. Бацька наш калісь дзелаў начоўкі. Мы малыя былі ішчэ. Дак мы струг тый узялі. Сілы ж німа. І мы так удзяўбнём яго. Выкалывыіма. Бацька прышоў: «Хто шкоду здзелаў?» Мы, Туся, і Маша, і я маўчым. Ён: «Хто здзелаў? А то матку пазаву». Бацька нас дажэ пальцам ня тронуў. Ня біў. А матка бярэ, жаря аборай. Начоўкі – стругам выструганае, а карытца – збіванае.

***

Бацька маткін аддаў машыну. І бацька сам ладзіў. Чуць толькі, матка: «Саш, наша машына што-та пачала». Ён прыдзя, наладзя. І прясць умеў.

***

Бацька ўсё ўмеў. Нада залапіць штаны, ён садзіцца, сабе штаны залапя. Еслі парвецца, тады з другіх штаноў лапік крапчэйшы выбіраяць. І ён залапя, і ты ні скажыш, што ета мужчына дзелаў. Як баба.

***

Бацька ўсё ўмеў мужчыская. У яго былі і напільнікі, і рубанкі, і фуганкі. Сам і рубіў хату. Баня ў нас сагніла. Бацька паедзя з маткай, Ваню возьмяць, Машу. І я бягу: «Бацька, і я паеду». Кары возьмя, і мы ззаду памагаім. Якая ад мяне помашч. Кары такія длінныя, палазы шырокія. І на баню навазілі. Паедзім гуртам. Сам дзелаў, нікога ні прасіў. Рямы дзелаў на вокны. Хамут нада, дак ён сам дзелаў.

***

Бацьку што нада па кузнечнаму, ён сам сабе скуе. Пойдзя, папрося ключ у кузняца. Кузня у нас была за гародамы калхозная.

***

У бабы кубел быў бальшы, а тады бацька здзелаў сундук, з крышкай адкрываўся.

«Давай любімаю спяёма...»

***

І Адарка, матка Пашкіна, пела красіва... І бацька наш... Бацька наш пеў – ой! Красіва! Бацька з маткай... У маткі нашай голас харошы быў тож... Дак яны, як празнік... Помню, матка бутылку паставя, бабе валле, сабе валле і бацьку... І празнік, які... Троіца... Ён і кажа: «Давай любімаю спяёма...» Пелі «Салавей-салоўка смуцён не вясёл, павесіў галоўку, зёрна не клюёць...» І пелі: «То не веціp ветку клоня, не салавушка паёт...» І ўсякія пелі... І бацька красіва пеў.

***

Калісь хлопцы пелі. Мы ня пелі. Ета рэдка калі пелі. А яны ўжо пяюць. Хлопцы ж пяюць. Голас так калышыцца. Жалкім такім. Наша баба ўсё казала: «Хлопцы, як будзіця пра коней пець, дак хадзіця кала нашае хаты пейця». У нас ляжалі такія дубы коланыя. Дак мы на тых дубах сядзім. Места хватая. І яны пелі тую песню. Мужчынская песня. Бацька наш пеў калісь яе.

«Ета будзя гарманіст…»

***

Ягорка наш… Наш Ягор сіратой астаўся, бацька памёр, яму чацвёрты гадок быў, чатырёх не было. Ён сядзеў і па бацьку плакаў: «Татачка родны, чаго ж ты мне гармонь не адказаў?» А матка будзя сядзець і кажа: «Ну, табе ж яна астанецца. Не дзеўкам, а табе». – «А чаго ён паміраў і ні сказаў?» У бальніцы ён памёр, нежывога прывязлі. І плача: «Татачка, хто мне тоя будзя дзелаць?» Усі людзі стаяць, гаворяць: «Ета нада, чэтырёх гадкоў німа, ён ужо сядзіць і гладзя па руках, і цалуя бацьку бесканечна». А другія…

***

Ягор… На гармоні. Бацька казаў: «Ета будзя гарманіст. Я бачу». Будзя малы. Чацвёрты гадок. І бацькі як німа: «Баба, дай мне гальмоську! Дай мне гальмоську!» Баба: «На. Да ціхонька. Сядзь долі, што б хоць не ўпусціў. А то, бывая, на караваці ўпусціш». Тряпку якую расцеля, ён ужо сядзя. А так. Што ён будзя дзелаць. Чатыры гадкі дзіцёнку.

***

Восем гадоў яму было, ён ужо іграў на гармоні. Прыродны гарманіст. Увесь ён на гармоні падавіўся змалку. І будзя казаць: «Мам, вазьму я бацькаву гармонь». Бацька памёр жа. Яму тры гадкі было… Ён і кажа… Як-та ён усё казаў?. «Гоп-ца дрыца гоп ца-ца! Гоп-ца дрыца гоп ца-ца!» І ён ножачкамы выбівая. Бацька гаворя: «Будзя гарманіст класны».

***

Ягор змаланству. ...Ішчэ бацька памёр, яму тры гады было, чацвёрты. І ён прэданы быў. Калісь бацька і казаў: «Ета будзя гарманіст». – «А чаго?» – «Ён прэданы». Бацька толькі заіграя, ён ідзець і стаіць, роцічэк разявіўшы. І, праўда, памёр бацька, і ён на яго гармоні іграў.

***

Бацька іграя, а ён падойдзя, малінькі, вот я помню, пальчыкамы варсая ў кнопачкі тыя. І бацька… Мы ўжо танцуім, а ён будзя стаяць, і пальчыкамы. Яно ўжо не туды іграіцца, а бацька: «Вот маладзец! Ой, Ягорка, сыночык. – І пагладзя яго. – Маладзец. Гарманіст будзіш». І ён тады аж рукамы ўсімі. Бацька і кажа: «Будзя з яго толк». І ён жа іграў класна, Ягор наш. Ніхто так не сыграя. Вот і Закружжа, і Амяльноя. Ну, у Шэйцы харашо іграў – Цішка быў… Ну, і усё раўно Ягор сказаў: «Буду канцэрты дзелаць, штоб у міне класнасць была дзействіцільна». Ну, прэдсідаціль гаворя: «Ідзі ў Гомелі падвучысь».

«Прыдзя марэц…»

Ішчэ ж у марце холадна. Усі так казалі: «Прыдзя марэц, атмарозя палец». Мы гаворым: «Баба, ужо март прыдзя. Учора сонца было». А баба: «Ідзіцё, хусты бярыця цёплыя, да завязыйця. Марэц атмарозя палец». І бацька казаў: «Цёпла надзявайця. Март ішчэ халодны. Ішчэ ў Пост толькі, на Соракі пачынаяць праталкі».

«У нас багата было кніжак...»

***

Бацька наш вучыў, паставілі яго. Лікпункты былі. Звалі лікпункт. Каторыя саўсім у школу не хадзілі, дак лікпукт іздзелалі. Бацька вучыў іх. Наш бацька вумны быў. Дак ён вучыў іх ад раяно.

***

У бацькі столік быў, як у нас кухонны. Кнігі нанізу ляжалі і навярьху. А на хаці дак там ляжалі. Я палезла на хату раз, дак паскладаны. Ужо бацька памёр, баба ня ўзлезя туды на хату, дак мы палезіма, абы баба ня бачыла. Пытая: «Дзеці, дзе вы?» – «Да во сядзім». – «Што вы там шкоду дзелаіця? Кнігі». А мы аберніма і перабіраіма: дзе карцінак болей. Дак бралі. Павышыла. Партрэт у мяне, дак с калісяшніх тых. І ці то ў журнале былі ў якім, ці, можа, у календарэ. І во што ў прастыне. – *<Што ў бацькі за кніжкі былі?>* – Бацька чытаў… І бажэствінныя багата было, і казкі былі ўсякія. Мы чытаім з Тусяй. Я пачытаю, тады Туся. Туся чытая, я буду слухаць. Тады я чытаю…

***

Калісь бацька наш вучыў лікпункцаў. Хадзілі. Жанатыя. І дзеўкі. Матка наша: «Ну, як там, харашо вучацца?» – «Ё прылежныя, каторыя хочаць вума набрацца, а ё, прыдзя, прахіхікая, і паняція яму німа, што ўрок. «Лікпункты. Лікі. Штоб шчытаць вучыліся. Гасударства так назвала».

***

<Дзе вы навучыліся чытаць і пісаць?>

Я вучылась. Ваня хадзіў у школу. І Маша. Ну, яны ўжо… Матка будзя казаць. Наша матка строгая была. І будзя казаць: «Туся і ты,Варячка, учыцісь. Загадаюць вам па букві. Сёдні – а, заўтры – б. Пішыця.

Учыціся». Ну, ішчэ ж бацька быў. Дак бацька казаў: «Дзеці, большыя вучацца, а вы… Вот букву «а» я пішу». Наш бацька вучыў у вячэрняй школі… Узрослыя, да ня знаюць, якія буквы пісаць. Прыказ такі быў ленінскі, штоб хадзілі ў школу. Штоб кажды чылавек распісацца мог. А то ў нас былі і хлопцы, і дзеўкі. Яны распісацца ня ўмелі. Дак прыехаў Аляксеянка і гаворя: «Сашок, ідзі. Я знаю, што ты справісся з етым дзелам. Я табе планы дам». Дак бацька вучыў.

***

Бацька напіша букву. Сёдні – «а». «Багата ня дам». Вот сёдні «а» будзім пісаць. Напіша на бумажцы, а мы глядзім. Ну, і пішыма мы. І строчкі тры напішыма…

***

А баба кажа: «Вы, дзеткі, сядзіця… Ня ў хаці, дак на вуліцы… Як у дзень… Свіней пасвіце да курэй. Вот вы і пішыце на зямле… Сцярыце і зноў пішыце». І мы на дарогах пішыма. І вучылісь. А Крыўцовы. Цётка іхняя зусім ніграматная. Яна чытаць і букваў ні знала. Маруся ў школу пашла, у первы клас пахадзіла. Крывец: «Хваця з цябе. Распісацца ўмеіш. Хваця».

***

Бацька напіша на лістку такую бальшую букву і мне, і Тусі: «Пішыце». Перва мама мы пісалі. Перва «а» мы напісалі, тады «мэ» напісалі. «Напішыце, мама штоб было». І так во мы навучыліся».

***

Я ў школу пашла, чытаць і пісаць умела, бацька навучыў. Гаворя: «Дзеці, падрыхтоўвацца будзім. Штоб вы ў школу пашлі, ні сядзелі, як асталопы, а штоб вы ўжо знаді. Хто-та ня зная?» – «Алёна Крыўцова». – «Ты з такіх дзяцей не бяры прымер, а бяры с харошых, а с такіх не бяры. Плахоя ад цябе далёка не адыходзя».

***

<*Кніжкі вы любілі чытаць?*> У нас багата было кніжак. Столік такі. Згарэў ён. Там поўна было! Казкі ўсякія, бажэствінныя былі… К аднаму боку. «Не чапайце, дзеці». Мы меншыя былі, дак мы толькі з карцінкамы выбіралі. Гартаім карцінкі. А матка будзя казаць: «Што вы карцінкі вычытаіце? А будзіце хадзіць балваны дурныя!» Так і вучыліся. Прыдзім у школу. Пакуль хадзіць у школу, дак мы ўсю азбуку знялі.

***

Бацька казаў: «Гэтыя кніжкі чытаць, гэтыя не чытаць». *<Якія не даваў чытаць?>* Былі. Тады цэркву разгрябляли, дак брали людзі, не выкідалі. Мы ж па-тому ні знаім. Там напісана была ні па-нашаму. Якіясь кавычкі, да кропелькі. Бацька наш пеў, як Вялікадня. Дома прачытае. Хадзіў на клырус. Матка і баба, і бацька хадзілі на кліpус. Пелі ў цэркві.

***

Кніг у нас багата было. Усё казалі: «У Грэцкава бібліяцека». Бацька кнігі ўсё. Сняжкі пачытаяць: «На, Сашок! Чытай дзіцям». І казкі ўсякія калісяшнія. Пагарэлі, як хата гарэла».

***

<Не казалі матка і бацька, для чаго ўмець пісаць, шчытаць?> Ну, казалі: «Нада ж і грошы пашчытаць». І авечкі. Казалі: «Во авечкі ідуць дамоў, пашчытаіце. Колькі авечак. Усі ці не». І пісьмо напісаць нада.

«Я не для кароў сялюся, а для дзяцей…»

***

У нас у вішнях увесь двор быў, дак усё казалі: «У Грэцкіх двор у вішнях утапая…» Як расцвіце, бела кругом… І дзе якоя месцечка, бацька… І паўз забор, і за хатай… Ён места шырокая кінуў, штоб свае вішні былі… Бацька гаварыў: «Насаджу вішні, ніхай у вішнях мой двор утапая… І дзеці будуць есць да адвалу… Ня будуць у чужых красць…»

***

«Бацька кажа: «Я план вазьму там». Матка: «Бяры на самам краю, карова прыдзя». Ён: «Я не для кароў сялюся, а для дзяцей. Мае дзеці выдуць, і з тога краю ідуць людзі на сярёдак, і з тога». І ў нас вешна тут людзі! То новасці, то што-нібудзь, пасмяёмся. І чось не сварыліся, ні брэхняў не было, ні зводаў ні было. А ціперыка адзін аднаго ненавідзяць. А тады садзяцца і начынаяць пець. І мужчыны рявуць, ні знаю як! І бабы будуць сядзець. Жаваранка будзя казаць: «Да якога хрэна вы сядзіцё? Давайце-ка!» І начыная пець, песню заводзя, усі пяюць. І мы… Нам места ж німа, плойме. Пасадзімся. А ў адніх паставачках. Матка: «Плацце ідзі, раздзень, а то парвеш». Сядзіш на кортачках. Каленцы. І пяёма мы. Каторыя бабы: «Ідзіця, сабе кудлычця! А нам не мяшайця». А другія, як наша баба, тая не прагоня, скажа: «Ніхай вучацца дзеці». А як баба Іванюшкава Куліна: «Ідзіця вы адсюль!» Харошы хазяін, ён хоць дубец

да пасодзя… А хяровы, ён лазу і тую ня высячэ, а на яе места яблыны ні пасодзя. Былі такія, што дажэ на агародзе дубца не было. Напрымер, у нас, у бацькі… Пересяліліся з Закружа у Амяльное, дак бацька начынаў ад смароды… І смарода, і маліна, і сліва, і вішні… Да ігрушыны, да яблыны пасадзіў… Штоб дзеці ні лазілі к людзям… Амерыканцавы насадзілі… Амерыканцавы былі, у бабы Парасуткі, у Коршунавых дажэ дубца не было, у Касцючкавых сад тожы харошы быў, у Барысавых не было, жадаваліс зямлёй, мол, цень будзя…

***

Клён на вуліцы рос. Во мяжа… Хата наша, а во іхняя. І тут клён. Пасадзіў бацька так. І ёлка была, і дуб, якія ё дзікія, і рябіна, усякія дзярэўі бацька на вуліцы панасаджываў.

***

Калісь баба ўсё казала. Там сусед жыў: «На агародзі дубца ня ўсоджана». Як мы перясяляліся з Закружжа сюды, далі ўчастак, сяленія новая, усе рынуліся, дак бацька адтуль, з Закружжа, і вішэн накапаў, і маліны, што на агародзі было, і папасадзіў. А Крывец не пасадзіў дажэ дубца, што дубец укінь, і ён будзя рэсць…

«Жыві так, штоб жонка табе спасіба казала…»

***

Усякія ж сём'і ё. Усякія мужыкі і жонкі. Другія ў ласкі пражывуць і ў дабраце. А другія ўсё прасваряцца. Так і жывуць клычана. Наш бацька, напрымер… Матка болей на яго, што ня так. Бацька: «Ну, ладна. Ніхай па-твойму».

***

Жыві так, штоб жонка табе спасіба казала. А як жыць будзіш… Січас с табой гаварыць… Сійчас мацюкоў такіх во, дак ета не мужык ужо… Чаго сварка ў двары… Адзін аднаму ні ўважаць і разыходзяцца…

«Залатой буквы ў залатой рямцэ напісаны…»

***

Ты ўжо з залатой буквы ў залатой рямцэ напісаны – такі ты харошы. Ета ўжо чылавек – лучшэ быць не нада. <*На каго так казалі?* > Ну, еслі вот харошы чылавек. Калісь мой бацька харошы быў. Казалі. Дзед Майка казаў: «Ну, Сашок, ты – з залатой бальшой буквы і ў залатой рямцэ памешчаны. І памрэш, ты будзіш у Бога на первам месці ў раю».

***

Казала калісь Марынка, падруга мая, пашла замуж у Папсуеўку. Дак гаворя: «Якія бабы ўрэдныя – маскалі. Дак ім кажу: «У нас ё баба адна – Грэцкая, век нікога ні абідзіла». Яны: «Што за яна?» – «А вы ня знаіця. Яе сын таргаваў у Сівенцы ў магазіні, да і захварэў, да і памёр, дзелалі аперацыю. Дак ён памёр». Дак яны: «Ета Грэцкі, можа?» – «Да, Грэцкі». – «А, да мы ж яго знаім. Такі мужчына вежлівы. І яго ж матка такая харошая была».

***

Наш бацька вабшчэ не мацюкаў. І быў прыдсідацілям калхоза. Другія прыдсідацілі, знаіш, якія… А ён спакойны быў. Усі казалі: «Сашок, ні кідай нас…»

***

Як у нас бацька быў, дак на свеці, можа, німа такіх бацькоў. Німа і ні будзя! Такі ён харошы. Ета Пашкінай маткі родны брат. Ён, наверна, мацюкаць ня ўмеў. Ён добры быў. Ён і на клырусі пеў. І малітвы знаў усі. І ў яго кніг было.

***

<*Вы калісь казалі: «Сашка быў, як ціхае лета».*> Ціхае лета… Бяз буры, бяз гразы, бяз молніі. Харошы такі. Ён вады ні замуціў нікому. Усі так казалі: «Што ета за чалавек?» – «А ён – як ціхае лета». Ета прыказка такая. І дзеці бываяць. Бываяць, што глотку разяўляюць, глоткі малыя, а бываюць ціхія.

***

Бацька мой харошы быў. Бацька наш ісключыцільны быў харошы. Ета ўсі знalі. Ён век нікога не абругая.

***

«Бацька наш калісь казаў: «Сам недаеш, но сіратаў пакармі...»

***

Ня крадзь у чылавека. Лясаніха кажа: «Як жа Грэцкавых можна пасудзіць? Мая сястра замужам тут была, дак ішла, вузлы несла сціраць, захацела па-маламу на двор. Яна ўзяла, паклала. Бацька наш, ішоў, мы ішчэ малыя былі, за тэй вузёл, прынёс, гаворя: «Найшоў, ляжаў вузёл. Чылавек будзя плакаць. Я ўжо ўзяў за таго, што нада ж аддаць. Дак раш-

чувай, хто тут ішоў». Рушнікі грязныя, скомчаныя. Палядзела матка наша, да кажа: «Знаіш, чые ета? Ета ішла Яўгіння Гарыстава. Яна скрозь насабірая туды, там жа возера, дак ета яна». І перяказалі Просі: «Прося, прыдзі. Ваш ці не?» Прося прышла, гаворя: «Ета Яўгіння. Ета яе». І аддалі. Дак яна і кажа: «Во як чылавек путны, ён ні захацеў, а другія б вешалі».

***

<…>Я прышла да матцы, расказала, дак матка гаворя: «А ты не гавары нідзе: іжыцу прышыяць ні за што. Ціпер я не знаю, як гаворяць, а тады – іжыца. А «іжыца» – чорт яго зная, што-та за слова. Калісь дзед Марцін быў у нас. Дак гаварыў: «Тутака нада гаварыць, да ішчэ, – на бацьку нашага, – Сашок, нада гаварыць, да прыдзержывацца. Я магу з табой пагаварыць, з Поляй тожа <*на матку*> магу пагаварыць. Ета такія людзі, што замкнутыя. Нідзе не скажаць нічога. А як такія. Як пачане гаварыць. Зразу іжыцу прышыяць – і прашчай, родзіна».

***

Дзед Ягор – бацькаў бацька. Нашага бацьку звалі Ягоравіч. Аляксандр Ягоравіч. Ета ж ціперяка завуць па бацюшку… А тады… Я вот помню, мне восем гадоў была, як бацька памёр… Дак прыдуць… Усі звалі: «Сашок, Саша, Сашка…» Вазьмі Пашку… Міне Варька завуць, я ні абіжаюсь… Баба завуць. Мне ета наравіцца. Мой бацька быў Сашка. Вот у яго імя, а ў міне Варька. Ніхай Варька...

***

Бацька наш калісь казаў: «Сам недаеш, но сіратаў пакармі».

«Ета ж бацька сабе трошкі атламіў…»

***

На кожнаю Радуніцу, баба казала, трэба печ… Ніхай лёгкі пар ідзець мертвяцу. «Табе, Сашычка! – і ўсіх мертвяцоў памяне, і Богу памоліцца. – Во блінчыка спякла, хай парачка вам ідзець. Вы ўжо ні з’ясце бліна, а пара». Да канончыку здзелая з тога бліна. <*Канончык, гэта як?*> Кусочык атломяць, паламаяць, крошачкамы, па тры крошачкі каждаму: «Наце канончыку бацькава, з’ешця». А мы ўсё думалі, малыя, бацька прыдзя. «Баб, скора ён прыдзя?» – «Скора прыдзя. Ждзіця. Пар ужо пашоў. Яны ўжо мёртвыя, на неба пашлі». Блін тэй пачануць ішчэ мёдам памажаць, а тады вадзічкі кіпячоныя і бліна тога».

***

Вот дзелаяць памінкі па мёртваму. Ну, ці ён есць? А ўсё ў сваю глотку. Усё казалі: «А-а-а! Памінкі да ўгодкі – да ўсё для сваей глоткі». Правільна. Мяртвы ж ня з’есць. Ці ён прыдзя есць? Калісь баба наша: «Дзеці! Бацька прыдзя на Радзіцілей. Садзіцеся на печы і глядзіця, хто цераз комін, хто за грубай». Сядзім, сядзім – і бацька німа: «А дзе бацька?» – «Ён палядзеў на вас, да і пайшоў». Ета так дурыла нас. А бліны? «Ешця бліны!» Ужэ пячэ бліны на радзіцелей. «Ешця! Ета бацькавы бліны». А бацька ж ня есць і ні прыходзя. На Радзіцеляў баба ўчыняя багата бліноў: радзіцілі прыдуць, штоб каждаму па бліну была, пашчытая – усіх: і дваюрадных, і. Матка і кажа: «Ну, куды ты, як на свадзьбу, напякла?» – «Няхай! Паядзіма!» І паядзім за дзень. <*Яна лічыла жывых ці тых, хто памёр?* > Хто памёр: для тых толькі пячэ. <*А елі вы?*> А елі мы. Вот табе і гаворяць: «Памінкі да ўгодкі, а ўсё...» Матка і будзя казаць: «Ну, во напякла бліноў! Мёртвыя не ядуць!» Мы: «А чаго не ядуць?» – «Ета ж матка паддурыя». Баба апраўдаіцца: «Ета матка паддурыя. Яны прыдуць: хто панюхая, там іх накормяць, а яны, то панюхая, хто трошкі адкуся». І баба, як пячэ, трошкі атломя, сабе ў рот укіня. Наш Ягорка калісь казаў: «Баб, я яго есць ня буду! Ці кот, хтой-та?» Яна гаворя: «Ета ж бацька сабе трошкі атламіў». – «А бацька! Дак буду есць».

«Бацька хацеў усёй сямьёй, штоб ужо схватаграфірывацца...»

***

Калі глядзець прама на здымак.

Во бацька. Ета халасцякамы былі, дак яны… Бачыш, якая мода. Не аборачкамы, а такія былі сучаныя паяскі, вот сарочка навыпуск. І паяскі падпярязывацца. А ета бацькаў дваюрадны брат (злева). А ета (у цэнтры) Захар быў. Ну, яго Зоська ўсі звалі.

<*Хто вам гэты здымак даў?*>

А ета бацькава ішчэ калісяшняя была, як ён халасцяком быў, дак калісяшняя малая была. А тады Захар прыехаў, ужо жанаты, мы ўжо павыраслі, бацька памёр. Дак ён прыехаў, Зоська еты. Еты во паехаў дзядзька Максім, нам ён ужо дваюрадны дзядзька, а бацькаў дваюрадны брат. Браты былі бацькаў бацька і яго бацька, родныя былі – Грэцкія. Ну, дак ён паехаў у Карэлафінск, тамака ён жыў і памёр. А еты прыехаў к дачцэ. Ішоў, кала нас сеў, сядзеў, разгаварывалі, і пачалі гаварыць, дак ён гаворя: «Бацька ваш і я». Я гаварю: «І дзядзька Максім». Ён гаворя: «Да. Такія ўжо былі друзья, што нет сіл, такія былі друзья. І вот ні Сашавыя німа фатаграфіі». Я гаварю: «Дзядзька Захар, а ў нас ё». А ён гаво-

ря: «Варячка, дочачка, прынясі мне». Я пашла прынясла. Яна ўжо была так атломана. Ён гаворя: «Я табе пераўфатаграфірую і сабе». Ну, і павёз. З месяц ён ня ехаў. Тады прывозя картачку мне, кажа: «Во табе картачка. І сабе я здзелаў і засцякліў у рямачку».

<А там ззаду напісана. Хто пісаў?>

Ета ён пісаў. У шэйсят шастом бацькі ж не было. А ета Зоська пісаў.

***

Ваня стаіць, а ета Маша, а ета я, а ета Туся. Чагось Ягоркі не было. Ці Ягоркам яна была бярэмінная матка. А ета бацька, а ета Пашкіна матка Адарка. А матка ня стала хватаграфіравацца, ня пусцілі яе. Яна бярэмінная была, дак тады ж, знаіш, прыхамеці: «Ня нада бярэміннай хватаграфірывацца!» Дак матка ня стала. А бацька хацеў усей сямьёй, штоб ужо схватаграфірывацца, штоб і матка была, і баба. Ета ў Закружжы мы хватаграфірываліс. Калі б на Амяльном, дак баба б была. Ён бабу шанаваў. Ета матка бацькава. Дак матка Адарка: «Ну дак я стану з вамы». А ён: «Ну хадзі, Адарка». Адарка нам хрёсная і бацькава сястра. Пашкіна матка і мой бацька – брат і сястра родныя.

«Харошая была матка...»

Маці Варвары Аляксандраўны – Пелагея Пятроўна Грэцкая, у дзявоцтве Пікуліна – нарадзілася ў 1903 годзе, пражыла сорак сем гадоў.

У сем гадоў, пасля рэвалюцыі, магла паехаць у Еўропу альбо ў Амерыку, атрымаць добрую адукацыю. І як вызначыла Варвара Аляксандраўна: «Еслі б матка вучылася, яна б высокім чылавекам была». Але нікуды ня з'ехала, дзядуля і бабуля пабаяліся адпусціць яе з панскай сям'ёй. Хаця мясцовы пан ставіўся да яе як да сваёй дачкі і абяцаў яе апекунам: «Я сваіх дзяцей навучу грамаце і Полю ня кіну. Мы палюбілі яе, як роднаю». Верагодна, гэта было праўдай… «Толькі ў пана я дзецтва і пабачыла. Як у пана служыла… І жаласць бачыла ад пана». Потым не аднойчы яна са шкадаваннем выказвала сваім апекунам: «Во калі б вы мяне аддалі…» «Наша матка талковая была…» – вызначае Варвара Аляксандраўна. «Ета дзевачка талковая…», – казаў пра яе мясцовы пан. Яе прыродныя здольнасці, тады яшчэ сямігадовай дзяўчынкі, вызначала і настаўніца панскіх дзяцей, якая казала пану: «Вот вашых двое дзяцей і ета. Ета сільна скора ўсё пераяхватыя. Толькі скажу, яна ўсё пераяхватыя». Сапраўды, гэта было прыроднае: «Мяне матка ряджала і розум укладала… Ряджала і такога вумнага сабражала…» Жыццё

гэта пацвердзіла… Розум Пелагеі Пятроўны вызначалі ў Амяльным самымі адметнымі выслоўямі: «За руб дваццаць ні возьміш… <…> «Не падмазаўшы рукі, сухімі ня возьміш». <…> «К чорту за пазуху і то залезіш…» <…> « К Царю Давыду і тому даб'ессяя…» <…> «За словам у карман не палезіш…» … «Жыдоўская галава» <…> «Цыганская галава» <…> «Сталінская галава» <…> «Хай цар Гвідон сядзіць, яно ўсё адно не пабаіцца». І эпітэты: «талковая», «цямкая», «дасцепная».

Не аддалі… І яе лёс склаўся так, што пасля смерці мужа засталася без «сваёй каменнай гары» з пяцью дзяцьмі і свякрухай і ўсё жыццё «цягнулася з жыл», «з кожы лезла», «цягнулася ў нітку», «у кроў білася», «кідалася з агня ў полымя», «кідалася, як Марка ў пелі», каб дзеці «не пайшлі па міру», не былі галодныя і халодныя, хадзілі «чык на чык». І як узгадвае Варвара Аляксандраўна: «Мы і не галадалі, і босыя, і голыя не хадзілі. <…> Мы нарядна хадзілі. Ну, сіццавая было. Я дзяўчонкай была послі вайны, дак хадзіла нарядна. <…> Мы раслі, як з бацькам, з маткай…» Пелагея Пятроўна выцягнула сям'ю насуперак меркаванням зайздроснікаў і нядобразычліўцаў: «Маю матку ні любілі. Калісь сказалі на матку. Былі такія мужчыны. «Во памёр Сашок, дак ціперь яна паглядзіць. Паабсірая і хвост. Ня будзя ўжо так жыць».

А да смерці мужа яшчэ трое – дзве дзяўчынкі і хлопчык у Пелагеі Пятроўны памерлі: «Дзве дзевачкі і хлопчык Васька. І дзве Тані. Радзіліся, дак: «Хай будуць дзве Тані». Памёрлі. Ад коклюша. І Васька ад коклюша. Тады пагалоўна пaміралі ад коклюша. Пачане кашыль, шчарнея, і німа.

Ня менш істотнае значэнне, чым матэрыяльнаму забяспячэнню сям'і, маці Варвары Аляксандраўны надавала выхаванню дзяцей: «І ціперяка дзеці, як дзеці, а бацькі да маткі губяць іх… – вызначае Варвара Аляксандраўна. – Вот гаворяць: «Учыцеля даўжны». Не. Што ўчыцель мажэ? Як калісь у нас было па сорак пяць учынікоў. Класы бальшыя. Утрёх сядзелі на партах. Дак што? Учыцель усіх навуча? Ета ў сям'е даўжны дзісцяпліну дзяржаць». І парадак у сям'і Грэцкіх быў такі, што любое «маткіна» слова было для дзяцей законам. І нават не слова – хапала нават таго, што «наша матка толькі гляня, мы баялісь яе». Гэта дапамагло яе дзецям у будучым жыцці… «Матка добря дзелала. Дзісціпліна. Пайшоў Ваня ўжо у армію, дак у пісьме піша: «Мама, дзяржала ты над намы дзісціпліну, жалезнаю дзяржала. Ціпер дзяржы стальную. Дзісціплініраванаму ўсюды добря. Я ў сям'е такой жыў, што дзісціпліну знаю, што дзелаць – што ня дзелаць, плахоя і харошая разлічаю. Дак мне і ў арміі харашо». Урокі маці дзеці, па меншай меры Варвара

Аляксандраўна, засвоіла назаўсёды: «Мая матка дасцепная была. <…> Матка ж умея і ткаць, і прясць, і вышываць. Яна ж і навуча. І вот пакажа мне раз, я ўжо запомню. Стаіць яно ў мяне ў вачах. Што ета так. Нада вот так дзелаць…» Любая вясковая сям'я не існуе асобна ад вёскі… Адсюль: «Там у нас адна была: «Ой! Мае ж та дзеці!» А наша матка, усё ж дзелаім, як і нада: «Хваліць ніхай вас людзі пахваляць, я не буду хваліць вас…» <…> «Дзелай так, штоб пазавідывалі людзі і пахвалілі цябе… А ня то што – цяп-ляп і пашоў. Мне ета ня нада!» <…> «І ўсё дзелалі, і спраўляліся, і прыдсідаціль на сабраніі хваліў. «Во, – гаворя, – вазьміця Грэцкія. Я знаю, што ім цяжола, ну, усё раўно, дзеці памагаюць, дзеці рабочыя».

……………………...

Праз шмат гадоў Варвара Аляксандраўна пэўным чынам паўтарыла лёс сваёй маці:

«Калісь Сняжкова Нінка (Сняжкова Ніна Лявонаўна, зямлячка Варвары Аляксандраўны Грэцкай, яе аднагодка, партыйны і дзяржаўны дзеяч, намеснік Старшыні Савета міністраў БССР) усё казала: «Давай! Я табе і памагу. Дагоніш. Давай вучысь». Матка бальная, і баба бальная, Ягор яшчэ які. І Туся, і хазяйства. Яна была журналісткай. І вунь папала. Яна была вумная дзеўка. <…> Яна мне казала послі вайны. Яна мне казала: «Пайдзём са мной вучыцца». Я ў маткі папытала. Яна мне: «Едзь! У Нінкі матка ё, да і здаровая. Ідзіця, разыходзіцеся, а мы з бабай будзім падыхаць». Ні пусціла. Вайна началася, я ў шосты клас перяйшла».

Яшчэ адзін шанс змяніць свой лёс Варвара Аляксандраўна змарнавала ва ўзросце прыкладна дваццаці пяці гадоў, калі разам з маці ездзіла на пахаванне брата, які загінуў у Заходняй Беларусі: «Міне прыглашалі. Як Ваню ўбілі. Котаў там быў. На похараны ездзілі, ён гаворя: «Варя, аставайся. Будзіш работаць у абкомі, я цябе дам работу. Буду памагаць і паказываць». Я ні пашла. Думаю: «Кіну ў таком горы сваіх». Матка зусім ніякая была і баба…» Не кінула… Гэта быў яе асабісты выбар… «Матка на мяне казала: «Спасіба Госпаду Богу. І спасіба табе! Што Бог нам даў цябе, што ты з горя нас выручаіш. Што пры такім, пры галодным урэмі (послі ж вайны), а ты ўсё сама дзелаіш, а вазьмі-ка заплаці за ўсё!» Але падчас адной з нашых размоў Варвара Аляксандраўна ўзгадала: «Баба Алена сказала: «Мая ўнучачка, пра нашу старасць думаіш, пра маю, да пра маткіну, а пра сваю ты маладосць забыла. Будзіш каіцца». Вяртаюся да слоў Пелагеі Пятроўны, звернутых да сваіх «дзеда» і «бабы»: «Во калі б вы мяне аддалі…»

«З залатыя гліны злеплена…»

***

Казаў дзед пра матку: «Ты з залатыя гліны злеплена!» Яна вумная была… І вумная, і рабацяшчая… Харошая была матка. Яна і ў магазіні таргавала, і кароў даіла, і свіней даглядала, і нас расціла. І ўсі казалі: «Прападзёш!» Калісь былі такія задзіры: «Прападзёш ты, Грэцкая! Німа ўжо ў цябе каменная гары». Мол, бацька памёр. А матка і кажа: «Не! Мае дзеці хлешчы вашых будуць хадзіць». І праўда! Яна ў магазіні… Прывязуць… Матку ж ня любяць. Яна гаворя: «А я сваіх дзяцей перва надзену». Тады ж тавар які послі вайны? Дак што прывязуць, яна ў сяльпо набярэ, прыносіць дамоў. Яны: «Будзім па ведамасці, па накладной». Яна: «Хоць і ў сраку пускай паглядзяць! Я знаю, як дзелаць». Там ёй, у сяльпо, усе вянцы. Набярэ. «Во ета, глядзіця, па ведамасці. Яно ляжыць. А то шта я набрала ў сільпе, ета нікому, нічыё ня дзела». Дак мы нарядна хадзілі. Ну, сіццавая было. Я дзяўчонкай была послі вайны, дак хадзіла нарядна.

<З залатой гліны. Гэта так хвалілі?>

Да, з залатой гліны злеплена. Харошы чылавек, вумны. Усі так казалі: «О, ета – з залатыя гліны злеплена». Во ў Пашулі была свякруха. Яе хвалілі. Яна і ў магазіні таргавала, вумная была і рабацяшчая, і Богу малілася. Яна на ўсё была маладзіца.

<Ці бывая залатая гліна?>

Залатая гліна. Я ні знаю, ці не… Гаворяць, залатая гліна. Калісь дзед Жаваранка казаў: «Ой, Грэцкая! Цябе, не падмазаўшы рукі, сухімі ня возьміш». А яна гаворя: «Правільна. Вот нада, штоб усі пальцамі ўказалі: «Вот ета пашла хто?» – «Грэцкая!»

<А як гэта: «не падмазаўшы рукі, сухімі ня возьміш»?>

Ня возьміш. Вот калісь сабраніі былі. Матка ўсягда: «Вот ета ня так. Нада так. Яна ім падшчытая». Яны: «Правільна». Скрозь на нашу матку казалі: «Цябе, не падмазаўшы рукі, сухімі ня возьміш».

Казаў дзед пра матку: «Ты з залатыя гліны злеплена!»

Харошы чалавек, вумны. Усі так казалі: «О, ета з залатыя гліны злеплена».

***

Матка наша, яна сірата была, шэсць гадкоў, матка памёрла яе… Ішла сплашная балезь, называлася – іспанка. Ну, дак па пяць-па восем грабоў у дзень хавалі. Дак ужо людзі тры дні паляжаць, чатыры, і паміраяць. Ну,

і мамкі маей матка захварэла, ляжыць, дзядзька хворы, родны дзядзька маёй мамкі, і мамка захварэла маёй мамкі… Ляжаць удваіх… Матка памёрла… <…> А бацька кінуў, да паехаў ў Кііў, ажаніўся там да і жыў, у дзеда і бабы кінуў. Яна ў паноў служыла, сем гадкоў было, матка казала: «Я ў пана ўжо дзяцей глядзела». Пан сказаў: «Ня нада мне ні дзелаць, і буду наряджаць, і ўсё. А толькі маім дзяцям, штоб весялей». Хлопец быў і дзевачка была Тамара. І вот і яна з імы. «І мы, – гаворя, – так дружылі! Божа мой!»

«Ета дзевачка талковая...»

***

У пана дзеці былі… Ну, не ладзілі, то б'юцца, то ругаяцца. Дак ён шукаў, штоб была трэццяя… Дзевачку чужую… І яму насаветылі: «Ідзі, сірату тую, што ў дзеда да ў бабы…» А ў дзядзькі тож і Грышка быў, і Соня, і Маруся – свае дзеці. У маткінага брата, да ўмесці жылі з дзедам і з бабай. Лішняя была… Сірата… На што яна ім? Дак яны аддалі яе: «Ну, бяры». Ён пяць капеяк залатых калісь плаціў. Сказаў: «Я буду плаціць вам». І плаціў, і надзяваў, і карміў. І там начаваць сказаў: «Ніхай начуя». – «Во атвыкня ат нас». Нашто была аддаваць. Ну, харашо ёй там было. І пан гаворя: «Дзеці ня сталі біцца, сталі ладзіць». Поля ім што расказывала. Яна там і начавала, і ела. І няня глядзела іх.

За тыя грошы купілі веялку да малацілку, што малоцяць у гумне. Усё раўно ў калхоз забралі. А тады рэвалюцыя, звалі матку туда, пан браў с сабой. Гаворя: «Мы к ёй прывыклі, дак ета трэццяя дзіця ў нас». – «Ой! Завізяцё, да дзе-нібудзь кініця». Ну, не забралі. «А я, – гаворя, – і плакала, хацела з імі ехаць». <…> І матка забыла наша. Хадзіла матка капаць. Што-та закапаў ён пад ліпай і кажа: «Еслі я не вярнуся… Еслі вярнуся, то я к вам прыду. Усё мне нялзя забраць». Дак пад ліпінай выкапаў ямку і што-та закапаў. Ён гаворя: «Во табе будзя пасага, як будзіш замуж іціць. Еслі жыў буду, дак я прыеду. І табе аддам. А так дзед з бабай табе не дадуць. Будзя і табе, будзя і мне». Ёй тады была сем гадкоў. Гаворя: «Я забыла і тую ліпіну». «Толькі не кажы дзеду і бабі. А то аткапаюць і табе не дадуць». Пан хваліў матку, што харошая дзевачка. Глядзіць дзяцей, ні б'ецца, ні ругаіцца, очэнь васпітаная дзевачка». І яны хацелі забраць, но не далі. Матка ўсё казала: «Во калі б вы мяне аддалі». І пан тэй не прыязжаў болей.

***

У пана быў Саша, хлопец, і Тамара. Яны яго не Саша, а Аляксандр звалі. А я <*матка*> Саша звала. Дак пан… Дзяцям прыводзілі, не панаравіліся дзяцям, ня ўмеюць з імі абрашчацца. А матку прывёў. «Я кала іх харашэнька. Пану панаравілась, ён сказаў: «Ета дзевачка талковая. Ніхай будзя». І яна дзяцей глядзела. Там нянька была. Нянька іх і водзіць, і корміць, но толькі яны гуляяць. І ўчыціля ён наняў, штоб ужо ні ў школу хадзілі, а дома. Матка гаворя: «Яна ім загадывая, і я гляджу. І паказываю: «Вот так во пішы». Тэй хлопец шухарны быў. Я і кажу: «Саша, во так во пішы». Яна лісток дасць: «На і табе». Яна ў школу ні хадзіла. Так. Матка пісала красіва. Почырк красівы. «А дзе ня так, яна скажа: «Поля, так во красівей». І ўчыцілка казала: «Вот вашых двое дзяцей і ета. Ета сільна скора ўсё пераяхватыя. Толькі скажу, яна ўсё пераяхватыя».

***

Еслі б матка вучылася. А то рэвалюцыя. І матка. Паны знаці, што рэвалюцыя будзя. І пан сказаў: «Я Полю с сабой забяру». А дзед і баба не аддалі. «Ты будзіш, бывая, уцякаць, сваіх ты забярэш, а ету кініш. Будзя гаряваць, дак лучшы ніхай у нас будзя». А пан хацеў с сабой забраць і сказаў: «Ета ў мяне будзя дзве дачкі – Тамара, Поля і Аляксандр». Яны кудысь, наверна, у Амерыку з’ехалі. Грошай хватала. І я пытала ў маткі: «Вы нікалі ні пабіліся?» Матка казала: «Нікалі! Чаго мы будам… Я іх, як родных, шчытала і шчытаю». Еслі б матка вучылася, яна б высокім чылавекам была. То схваціла, што дзяцей вучыла тая учыцільніца. Дак учыцільніца казала: «Вот тыя ня так схватывалі, а етай раз скажы, яна ўжо ўсё здзелаіць і знаіць». Пан уехаў, а дзед з бабай забралі матку… Свіням траву сабірай, у грыбы хадзі. А калі б яна з панам паехала. Пан сказаў: «Я сваіх дзяцей навучу грамаце і Полю ня кіну. Мы палюбілі яе, як роднаю». Ёй капейкі давалі, а яна насіла дзеду і бабі. Вот дадуць. Пан не бярэ. Пан толькі навучаў. Ён жа на дурноя не навучаў. Пан кажа: «Сёдні госці ка мне прыедуць». «Я стаю». – «А тыя стаяць?» – «А тыя не. У тых хватая, у панавых дзяцей». Пан кажа: «Поля, ідзі». Я тады табурэтку бяру, станаўлю, узлезу: «Давайця, пан, я вас раздзену». – «Ну, памажы… – За рукаў падзяржыцца. Ці ў яе сіла… Яны памагуць, штоб ня ўпала пальто. – Я павесіла. Мне дзве капейкі ці пяць залатых дае. Я вазьму, прынясу пану і гаварю: «Пан, вот вашы капейкі». А ён і кажа: «Не. Ета ты зарабіла. Аддай дзеду і бабі. Мне яны ня нада». І паненку раздзену. І паненка мне заплоця. Я капеяк етых назбіраю і на

пана: «Панясу аддам дзеду і бабі». А ён будзя казаць: «Ня нада. Я цябе сам адвязу. Патаму шта будзіш іцціць, бывая, пахваліісся каму». Ён возьмя, на брычку пасодзя. Мы з няняй… Адвязуць нас. Там упраўляюшчы быў. Я гаварю: «Дзед, прыязжалі пан с паненкай. Мы раздзелі». Дзед і баба бралі. Купілі веялку. Тады ішлі ў калхоз, усё ў калхоз пашло.

***

Ходзяць коні над рякою
С апусціўшай галавою,
Ходзяць коні над рякою
І шукаюць вадапою.
Хоць бы найціць ручаёчык,
Памачыць хоць язычочык.
Усе рэчкі паўсыхалі,
Кругом травы ўсі павялі.
Каля рэчкі бярёза, бярёза,
Пабялела ад жары кожа,
Пазасохлі карянёчкі,
І пажаўцелі на ёй лісточкі.
Толькі тонкімы вятвямы махала
<У дзеряві таней німа, як у бярёзі веткі>,
Да зямелькі даставала,
Пад бярёзай дзеўка гуляла,
Русу косачку чысала,
Правай ручанькай махала,
Коней табун прызывала:
«Ідзіця, коні, табуною,
Напаю вадой вас ўволю».
А ў полі срядзі жыта
Там халодная крыніца,
Дзеўка коней падагнала,
Вядром ваду даставала.
І ўсіх коней напавала.
Коні ў табуне стаялі,
Толькі голавам махалі.
Вядро вады набірала,
Ліцо бела ўмывала
І па бярёзі таскавала.

Аднясла б хоць два вядзёркі,
Паліла б ёй карянёчкі.
І бярёза б не завяла,
А зялёная стаяла.
Пад бярёзу б гуляць хадзіла,
Ёй усё горя гаварыла.
А бярёза б зеляная
Нікаму б ні расказала.

Ета калісь бацька мой пеў і матка. Вот любілі ету песню. Ета матка калісь: «Давайця спяёма! Я сіратой жыла, некаму мне было пажаліцца. Ні бацькі, ні маткі, ні брата, ні сястры. Дак прыду, кала ігрушыны пасяджу, паплачу, памяну іх, бацьку і матку, а жаласці ні бачыла ні бацькавыя, ні маткінае». Шэсць гадкоў было ёй. Я кажу: «Мам, помніш ты матку?» А яна гаворя: «Хватаграфіі не было. Ня знаю. Уродзе, помню штось. Матка спала. Мёртвая, наверна, ляжала, дак я тое запомніла. А так нічога ня помню. Ня дай Бог сіратой быць. І станіш ня там, і скажыш ня то. Толькі ў пана я дзецтва і пабачыла, як у пана служыла. І жаласць бачыла ад пана». Я гаварю: «Мам, а чым ён цябе жалеў?» – «Чым жалеў? Рашчэсыя косы Тамары <*дачцэ яго*>. Пан прыказаў. Нянька была. Спецыяльна глядзела іх: і карміла, і гуляць вадзіла па парку. Чысцінькае надзяе, дзень паходзіма, тое ўжо сціраяць. І мне. І ёй плайціка купляе, і мне такое. Ужо роўнае. І хлопчыку Аляксандру. Еслі новае. Значыць, усім к Вялікадню новае». Я гаварю: «А баба?» – «Адкуль у бабы грошы? Пасціраяць, пакачаюць на качолку: «Ета, надзявай!» Лляное. А сітцавае не было. Сітцу метру недзе было ўзяць. А ў пана я пакрасавалась».

«У пятнаццаці гадах матка замуж пашла…»

***

У пятнаццаці гадах матка замуж пашла. Яна сірата. У дзеда і ў бабы. Вот бы ты жыў у дзеда і ў бабы. І сын жанаты, у тога было трое дзяцей, і дзед, і баба, і прабаба, баба ішчэ жылі ў іх, і матка наша – сям’я такая бальшая. Дак ім абы-куды здаць. А бацька славіўся, харошы ён быў, бацька наш, ён і граматны быў. Халасьцякамы етыя хлопцы ўжо хадзілі на клырус, пелі яны красіва, мужчыны, і дзеўкі, тады ўсе на клырус хадзілі, баба наша, і матка. І цэрква аж раўла! Усі стаялі: і старыя, малыя… Учылісь. Пелі.

***

Матка ўсё хваля свёкра і свякруху. І дзеда Ягора, і бабу Алену. Гаварыла: «Я люблю яе, як матку роднаю. Я маткі роднае… Шэсць гадкоў мне было. Я яе і ні помню. Картачкі німа яе. Дак мы ні знаіма, якая баба тая была. Мы гаворым: «Мам, якая твая матка была? Харошая?» Яна гаворя: «Ну, я ні знаю. Харошая… Плахая… Мяне ж яна не глядзела». <…> «А маткі ж, – гаворя, – я ня помню. Хватаграфіі німа. Якая яна была. На каго пахожа… На бацьку ці на матку… Я ж ня знаю». Шэсць гадкоў было матцы. Адкуль яна будзя знаць.

<І бацьку свайго не знала?>

І бацьку ні знала, які. Адкуль яна будзя знаць. Яна ў дзеда і бабы. Шэсць гадкоў, яна засталася ў дзеда і бабы. Дзед і баба сказалі: «У нас ніхай жыве». А бацька дзесь прыжаніўся. І двое дзяцей было ў тыя маладзіцы.

<Матка не расказывала пра сваіх дзеда і бабу?>

З кім яна расла? Замуж яны яе аддалі. Пятнаццаць гадкоў было ёй, і бацька аблюбаваў яе. Бацька мой быў жынаты, а жонка радзіла, з радоў памёрла. Астаўся дзіця маленькае. Баба глядзела. Гаворя: «Саша, жаніся. Мне і дзіцёнка етага глядзець…» Дзіцёнак той пабыў і памёр. Ета ціперь дзіцям: і пітаніе дзецкае. А тады каша пшонная. Хоць крухмалу якога, малако закіпіць, разбалтаюць. Дак яна казала: «Дзед харошы быў Ягор». І пра етых, што яна расла ў іх. «Дзед мяне жалеў і баба жалела. А дзядзіна ё дзядзіна. Дзядзька Ілля быў, маткін брат. Што ён? Куды нада, дак: «Поля, бягі!» А Соня і Грышка, у іх дзеці, етых нікуды. Ішчэ баба і дзед жылі. Яна пашла замуж. Бацька сказаў: «Ходзя тут чорнінькая, худзінькая дзевачка. Мне яна так наравіцца». – «Дак ў яе ж ні бацькі, ні маткі». А ён гаворя: «Ета ні важна, што німа. Яна ж іх ні ўбіла, ні прапіла, а памёрлі». А дзед Ягор харошы. Матка казала: «Яны мяне век нідзе ні абсудзілі, ні абгаварылі. Усё: «Мая дочычка… Дочычка…» Я ні абіжалася на іх». І баба памёрла ў нас. Дзед памёр. І бацька малады памёр, трыццаць сем гадоў. А баба з намы жыла, пакуль і памёрла. А матка ўперяд памёрла на тры гады. Са мной баба жыла. І я бабу пахавала. Са мной яна жыла.

«Мяне матка ряджала і розум укладала…»

***

А можа, хто прыказку і казаў. На мяне казалі: «Цыганская галава… Жыдоўская галава… Сталінская галава… О-о-ох! Сталінская галава… Ета маткіна юха…» Маткіна юха… А знаіш, юха? Маткіна юха – мол,

удалася ў матку: і хітрая, мол, і ўсё запомня… Я еслі я запомню, сто раз паўтарю тое самае, штоб не забыць.

<Чаму юха? Што за слова?>

Говоряць: пахожа ўся на матку… «Во маткіна юха…» І вот урэдны дзіцёнак бывая, дак будуць казаць: «Ета…» Бацька ўрэдны Арцёмачка быў, такі быў і Сяргей у іх, дак бабы будуць казаць і мужчыны: «А вылітая бацькава юха… Выліты бацька!» Там разбіць, там кагосць пабіць, там кагосць абідзіць, абсквірніць… Так кажаць: «Ета бацькава юха…»

***

Сталінская галава… Ніхто не абдуря… Матку нашу… Матка вумная наша была. Яна без шчатоў пашчытая… І будуць казаць: «Ну, ці так ты?» Дзед Папок казаў: «Поля, ну, ты… Прыду дамоў, напішу, што яна сказала ў магазіні столькі-столькі…» На ўсіх нас: «Сталінскія головы…» Казалі: «Вазьмі яе… За руб дваццаць ні возьміш…» Матка гаворя: «Мяне матка ряджала і розум укладала… Ряджала і такога вумнага сабражала… І ўсе мае дзеці вумныя…»

<Як гэта: «за руб дваццаць ні возьміш?»>

Вумныя, не абдурыш…

***

І ты ж не дурны, ты знаў, што сталінская галава – вумная… Усюды зналі… Матку нашу звалі калісь… Калісь Жаваранка: «Эх, сталінская галава… Ты век не будзіш галадаць…» Матка наша: «Я на паўгода напярёд знаю, якая будзя жызня і з чым пітацца і чым… Я ўжо абдумала…» Усюды гаварылі: «Нада сталінскую галаву імець… Пражывеш…»

***

Усё казалі на матку нашу: «Ета жыдоўская галава!» Мол, жыды вумныя былі. А матка: «Якая ў мяне галава: ці жыдоўская, ці цыганская». – «Цыганская галава ў яе!»

<Так і казалі на матку, што ў цябе жыдоўская галава?>

На матку: «У цябе жыдоўская галава! Жыды ж вумныя. Цябе, жыдоўскую галаву, ніхто не абдуря». А матка: «Не, не абдуря». Калісь у магазіні была. Усё ў яе было. Яна сама сябе рявізію здзелая. Усё калісь казаў Варсаногаў, быў прэдсідаціль сільпа: «Грэцкая, табе можна была і па тры гады рывізію ня дзелаць. У цябе ўсягда будзя шык-блеск. Вот жыдоўская галава! Сколькі ё. Ета – ты, да Дрычыха ў Закружжы… Дзве жыдоўскія галавы!»

<*Чаму жыдоўская?*>

Жыды ж вумныя. І ў школі вот каторы вучыцца, дак гаворяць: «У яго жыдоўская галава». А хто гаворя: «Цыганская галава! Цыгане… Вазьмі… Век не абдурыш… Хітрыя. Так і на матку казалі».

<*Сталінская галава?*>

Сталінская. Сталін жа вумны. А матка кажа: «Слава цябе Госпадзі, што не кажыця, што вон, як ў Яўмена Кряжыкава, галава. Вы мяне называіця жыдоўскай галавой да цыганскай. А не раўняіця мяне к дураку. А раўняіця мяне к вумным». А як на дурнога: «Ты ўжо, як Яўмен Кряжыкаў!»

***

Яна на правленіі ўсё знала. Сталін… Ён жа прызідзентам быў. Дак ў яго ж вумная галава. Дак яны і матку звалі сталінская галава. Матка наша таргавала ў магазіні. Усі бабы неграматныя. Яна сірата была круглая. А самавучкай кала панскіх дзяцей навучылася. А Сталёнага звалі сталяная галава… Што крэпкая галава.

***

Сталін жа вумны быў. Усё калісь казалі: «Вумны Сталін». Дак як што, дак гаварылі: «сталінская галава». Матку маю звалі… Мая матка… Дак калісь Амерыканчыха праклала прозвішчэ ёй. «Во ідзець сталінская галава». Дак матка гаворя: «Чо ты міне так празвала?» А яна смяецца. Ну, ня ўсі звалі. Бабы ў шутку казалі. «Чо вы, – гаворя, – мяне так празвалі? Чым я вам дакарыла?» – «Чым? А то шта на двух работах работаіш, і спраўляісся. І ўзяць Падкаменне, узяць Амяльноя, у такіх гадах ніхто начальнікам… Дак ніхто ў ета дзела ня ўлазя. А ты ўзялася і шчытаіш, прадаеш, і ўсё ў цябе харашо і ладна». Калісь быў Кашэль, Кашалём дражнілі, цёлку пратаргаваў. Манячкіна Ліда стала, сем класаў кончыла, пратаргавала, дак бацька кабана здаў, рашчытаўся. І там багата… Хто ня станя, недачоты, недачоты. Вот прадаваць, судзіць жа будуць… Аддай грошы гасударственныя. А матка наша пашла. Яны ўжо прышлі: «Грэцкая, ты ў Сівінцы таргавала». З бацькам яны таргавалі ў Сівенцы два гады. І там былі недачоты, недачоты ва ўсіх. Матка з бацькам сталі туды таргаваць, і недачотаў не было. Дак яе цанілі, хацелі ў «Райсаюз» забраць. Усё казалі: «Мы цябе, Грэцкая, забяром у «Райсаюз». А тут у бацькі лопнул апендыцыт. Не перанёс аперыцыю і памёр. А матка ж адна. Кінула. Некаму глядзець. Кінула ў Сівінцы. Яны не пускалі: «Таргуй у нас. Мы каня. Едзь нанач дамоў». Матка гаворя: «Буду ехаць,

ключы адбяруць і магазін аббяруць. Не паеду». Дак яны яе на Амяльном. І недачоту не было. Дак яна і гаворя, Амерыканчыха: «Я цябе сталінскай галавой празвала, што і ў магазіні, і атчоты дзелаіш, і за таварам ездзіш… І таргавала. Нада ж было расціць дзяцей. Нас было пяць, баба шостая, матка сёмая. Сем чылавек. Вот дай ціпер табе сем чылывек! Дак яны: «У цябе, Грэцкая, сталінская галава». Праўленіе бывая ў калхозі, абсуждаюць, ці сабраніе, і будуць сядзець, мужчыны выступаюць. Сядзяць усі. І матка будзя сядзець. Калісь дзед Чыгунок сядзіць і кажа: «Грэцкая, жду, калі ты выступіш!» А матка гаворя: «Ня буду выступаць, а то сталінскай галавой завуць!» А ён: «Не абрашчай уніманія. Я знаю, што вапросамы ты зысыпіш: і тоя ня так, і тоя ня так!» Матка ўстаня і ў вочы рэжа. Не паглядзіць, ты прыдсідаціль ілі брыгадзір. І ўсё ім падказывала. Дак яны так і гаварылі: «Сталінская галава».

***

Ета хітрыя людзі такія бываяць. Наша матка еслі захоча што-нібудзь, яна і к начальнікам падлезя і пагаворя з імы. Наша матка цанілася. Усё калісь дзед Майка гаварыў: «Ух, Грэцкая! Ты к чорту за пазуху і то залезіш».

***

Пашкіна бацькава матка на матку сказала: «Прахадзімка. Ты к Царю Давыду і тому даб’есся». А матка гаворя: «Адной жывучы, нада і сцаць бегучы. Зато ў міне ўсё ё, куды ні цапну: і крупа, і мука, і бульба, і кашу густую варым. Вы жыдзінькую варыця, і то церяз дзень. За то, што ў калхоз не ідзіцё. Адарка зато сядзіць, як царэўна».

***

Наша матка ў школу не хадзіла. Толькі, што ў пана схваціла. І такая вумная. Мы не ўдаліся ў матку. Наш Сяргей, Сярёжка наш – выліты, вырязаны, як матка. Ён на хаду падмёткі рве.

<*На хаду падмёткі рве. Гэта як?*>

Ну, на ўсё атлёт! Кажаць: «Вот ужо! На хаду падмёткі рве». Як ты ідзеш, можна сарваць? А такія хлюсты рвуць.

Ішчэ казалі: «Ідзець, аж іскры с падашвы сыпяцца». Як другі ідзець – шкроб-шкроб. А другі ідзець, ногі падымая высока. Коні ўсі роўна бегаяць? <*Не.*> А людзі ўсі роўна ходзяць? <*Не.*> Ну вот і кажаць: «Ідзець, аж іскры з падашвы ляцяць!» Хто скажа: «С падашвы». Хто: «С каблука». Хто як скажа.

***

Будзіш ты гаварыць што-нібудзь такое. Абы што. «А ета – пустая вада!» Вот мужчыны, каторыя ё. На сабраніі. Другі мужчына выступая, лёпка гаворя. Усі – цішына! Во Чыгунок дзед, Касцючкаў дзед, дзед Жаваранка… Такія хазяйлівыя… І будуць гаварыць – цішына. А другі будзя малоць… Гоман, гоман… Ты будзіш сядзець, скажыш: «Во ўжо пустая вада. Пачаў, будзя трандзець брахню». Ня слухаяць яго. Так жэ і бабы. Мая матка… Як толькі… Маўчаць будзя… Прэдседацель: «Грэцкая, шота ты замёрла?» Яна будзя казаць: «Нет настраенія». Ён: «Ну, значыць, усё ні так! Давай тваё прэдлажэніе, як». Матка будзя казаць: «Нада тое-тое іздзелаць». Не наўрэд, а штоб калхозу была польза. І матка Вася будзя казаць, Кавалёва была, вот такія. А другія бабы сядзяць, як чуркі. Яна нічога: «Вы – праўленіе, вы ряшайця». Дак нада ж і збоку падказаць.

***

Матка прышла. Яна скрозь і ў выбарах была, вот выбары, нада там сядзець. І ў магазіні таргавала. Наша матка цямкая была. Толькі два класы кончыла. Дак на чорта тых дзесяць ціперяка ці адзінаццаць? Такая яна вумная была. Што б з яе было, калі б яна далей пашла? А сірата круглая была, ні маткі, ні бацькі. А дзед і баба скарэй замуж аддалі: «Ідзі. Хлопец харошы, пачотны». Дак яна пашла замуж, да дзяцямы абманталась. Но ўсё раўно яна была… Ета матка Вася на нашым пасёлку, бальшоя сяло было, і наша матка. А то былі такія, што ня ўмелі распісацца.

***

Харошая хазяйка – яны галадаць ня будуць нікалі. А паганая… Еслі палучку палучыла, пяць мяхоў зярна: «А-а-а! Куды яго дзяваць?!» Курям насыпя. Тут і вароны, і сарокі, і вераб’і. Усё падаўбуцуь. А тады стаіць кала амбара: «Дайця хоць пасеіць!» А путныя… Матку нашу ні любілі. «Грэцкая нікалі ня пойдзя!» Таму шта галава варыла. І ў нас у паглум не ішло.

***

Калісь послі вайны сталі высякаць і яблыны, і вішні. Ну, мы не высякалі. Наша матка вумная была, і баба. Дзядзька прышоў: «У міне было дзве вішні, я ссёк». Матка: «Я ня буду ссякаць ні яблан, нічога. Ну, што ета такоя? Гадамы расціць. Дубчык. Пакуль вырасце плод. Ссеч нядоўга». Ну, ета ўсё ў сваіх руках. Як харошы прэдседацель сельсавета, ён атмеця, што німа яблан. А там адну запіша. Адчапнога. А як дурны.

«Полячка, у нітку цягніся…»

***

Баба ўсё калісь казала: «Полячка, у нітку цягніся, штоб дзеткі не галодныя былі». Усі так казалі: «У нітку цягніся, да не атставай ад людзей».

***

Матка кідалася, як з агня ў полымя. Усё так казалі: «Кідаіцца із агня ў полымя». Ну, работая ўсюды. А тыя бабы сядзяць, хоць бы што…

***

Ё такія, што будзя ў хаці ў цябе сядзець, і будзя цябе падкавыряваць… Калісь матка Жаваранку дзеду казала: «Жаўрэль, не хадзі ты к нам!» Бацька памёр: «Во як памёр твой Грэцкі! Ты палядзіш, як ты сваіх цыплят вырасціш…» На нас… Нас пяцера. А матка: «Пайду, сама буду еле лепець, а сваіх цыплят нікада ні папрашу, штоб хто-нібудзь пакарміў. Усягда сама накармлю і абагрэю…»

«Матка сказала – закон!..»

***

«Матка сказала – закон!»

***

Мы маткі баялісь, як агня. Зналі, што матка ня ўважа сваё: «Б'ю, значыць, стоя».

***

Калісь матка гаворя: «Глядзіце!.. Хто ўвечары позна гуляя, ходзя красная нага. Еслі толькі абчэркніцца аб вас, і вы згарыцё і будзіця хадзіць красныя!» І пакажа красную тряпку: «Во як ета тряпка! Будзіця красныя. Будуць усі людзі, як на дзіва, дзівіцца». Мы ўжо пагуляіма ўвечары. Дзеўкі ж бальшыя гуляяць, і мы слухаім песян. Бягім дамоў: «Хадзіце, а то красная нага будзя бегаць!» А ціпер жа ім ой! Дзеці мае былі, я ім гавару: «Вон красная нага пад краваццю». Еты, меньшы, кажа: «Баб, я пайду». Пойдзе: «Баба, аблазіў пад койкай, німа краснай нагі». А мы ўжо калісь баялісь падыціць пад кравать. Матка: «Ана ў шчэлачку палезла, тада к вам прыдзя».

***

Абора ў нас вісела. Матка як свісня: «Ета я за тоя нябыльнае слова, што ты сказала. Панятна табе?» – «Мам, болей ня будам». І мы знаім, што ў нас у двары етага нялься гаварыць. Баба: «Нялься гаварыць!» – «Дак вон у Крыўцовых гаворяць, у Жаваранкавых». – «Ніхай гаворяць. Бог усё чуя. Ня нада. К дурному прывучысся і будзіш гаварыць».

***

На грубы калісь прыгаіма. Матка: «Разломіця грубку! Аборай рассяку!» Ціперяка як шкрабні малога дзіцёнка, ці там, чуць грязны, дак яны ўжо і мацярынства ляшаяць. А калісь атніжа матка. Зло бярэ. Бацькі не было. І абора ў нас вісела. Той свісня разоў пяць.

***

Ёсць сем'і. Яны бацькінага і маткінага духу баяцца. У харошай сям'е. Яны баяцца духу. «Ой, бацькі баімся!»

***

Ета ціпер беспарадчына пашла. Дзеці слухаяць? Таму шта вазьмі шэрабні яго чуць. Усё! Аццоўства да мацярынства лішаяць. Ой-я-ёй! Грязны дзіцёнак. Чорт яго бяры! Парастуць лучшы, чым у той чыстаце. А то чыстая плацця надзеніш на Вялікадня, дак баісся, штоб ні памяць яго, а то матка лупцоўкі дасць!

***

Матка на нас: «Цоўбы павыраслі. А дурныя. Павыраслі да неба, а дурныя, як трэба». Ці падрасце дзіцёнак. Я на Карыну казала: «Ты ўжо цоўба добрая вырасла». Яна: «Баб, што-та за цоўба?» – «Ета, як скора вырасла, дак цоўбы завуць». Ціперяка такіх не гаворяць… Ужо нікому ні анцірэсна… Ціперяка па-пагарадскі.

***

У нас Козырыха. Наша матка не гаварыла. А Козырыха: «Дзеўкі, ідзіця, дзелайця. Во курвы етыя сядзяць!» – ужо ўсяк пачане гаварыць. А наша матка толькі гляня, мы баялісь яе. І добря дзелала. Дзісціпліна. Пайшоў Ваня ўжо ў армію, дак у пісьме піша: «Мама, дзяржала ты над намы дзісціпліну, жалезнаю дзяржала. Ціпер дзяржы стальную. Дзісціплініраванаму ўсюды добря. Я ў сям'е такой жыў, што дзісціпліну знаю, што дзелаць – што ня дзелаць, плахоя і харошая разлічаю. Дак мне і ў арміі харашо».

***

Каліcь Ваню забралі… Ён паехаў па вярбоўцы ў Чыту і там у вармію. І піша: «Мама, мяне забралі ў вармію. Мам, дак усюды дісціплініраваным харашо. Не журыся за мяне. Я вучусь харашо. А над тымі, над тромы, над Варяй, над Тусяй, над Ягоркай дзяржала жалезнаю дзісціпліну, дзяржы стальную. Усілівай дзісціпліну, штоб яны панімалі, як з людзямы жыць і як шкоды ня дзелаць». І мы ў дзісціпліні жылі. Штоб мы на матку сваю сказалі: «Ідзі к чорту!» Ці: «Не бряшы». К Краўцовым прыдзіш, яна: «Дзеўкі, тоя здзелаце». – «Ідзі ты к чорту!» Яна: «Во дземаны». Яны: «Ня дуры сракі! Глотку разявіла!» І на бабу. А мы на бабу – ого! Вазьмі, скажы… Нікагда нічога. Сказала матка: «Еслі хто на бабу скажа… Ругнецца… Ці бабу не паслухая. Я за матку буду вам чэсць аддаваць. Вы знаіця якую». Яна тады не шчадзіць. Аборай адчысця. «Будзіця знаць, як у дзісціпліні. А то бацькі німа, дак вы будзіця па коллю рэсць».

<«Па коллю рэсць». Гэта як? >

Ну, як колля стаіць. Над ім ніхто не камандуя. «А вы штоб знаді. Штоб мне за вас стыдна нідзе не было».

***

Вот боб на агародзе расце. Дак усё кажа: «Ну-ка, падыходзь! – каліcь бацька наш, – хто правініўся!? шчас бобу буду даваць!» Ета ўжо па жопе. Ён нас ня біў. Матка, дак тая біла. Тряпкач – за тряпкач, абора – за абору: адніжа! Еслі шкоду зделаем якую. Аборы такія длінныя, вітыя, каліcь бацька віў, салому прынесць з гумна. Што-небудзь не паслухаем, загадае баба: «Ідзіці свінням!» А мы пойдзем на вуліцы прагуляем. Матка схваце: «Я вам бобу дам! шчас вы ў мяне палучыце! Будзіце век знаць!» Ізнімае абору, у чатыры рэдзі складае, і тады ж ні штаноў у нас ня было, ні трусікаў, падымае рубашку: «Становўся!» І мы і слухаліcь. І яна пачынае па жопе, па голай. Як учысця! Ой! Вішчым, крычым і ўцякаем. Тады пусця: «Хваця! Ступайце другія!» І падыходзілі. А што будзіш дзелаць? А цяпер ім хоць кажы, хоць не кажы – ня слухаяць.

***

Матка была ўрэдная… Ганяла нас, як катоў. А Козырыха будзя казаць: «Дземаны… Загадала, вы ня здзелалі. Што, мне самой?» – «Мый! Я пайду гуляць». Сабяруцца, гуляць пойдуць. Наша матка як вымыя цябе етай аборай. Прыдзя і скажа: «Вечарям будзіця мыць масты». І парядак мы зналі. І яна на ўсё. Штоб парядак у яе быў. Штоб слухалі.

***

<Як дзяцей наказывалі, калі ня слухаліся?>

Што-нібудзь ніхай ні паслухая, матка абору знімая, у нас абора такая была з посканей, як свісня разоў пяць і скажа: «Ні хавайся! Усюды найду! Ешчо болей зла мне ні наганяй!» А ціперыка вазьмі ўдарь. Міліцыя! Лішаяць мацярынства. А я проціў етага. Хай бацька васпітывая.

<Яшчэ як наказывалі?>

У вугол станавілі. І падсыпя грэчкі: «Штаны падымі!» Матка дісціпліну стальную дзяржала.

***

Ціпер жа ў лоб ім бій, і яны ўсё адно творяць сваё. Тады матка скажа, ну і ўсё.

***

Матка і кажа: «Адзін аднаго глядзіця! Еслі адзін шкоду дзелая, меньшы, напрымер, ты ж – большая, ты бачыш, ня дай яму ета дзелаць, а то трамбабулі будзіш палучаць!»

***

У нас плахіх слоў не было. Бацька наш харошы быў. І матка. Як ужо разазліцца, дак яна нас, былі гадоў па восем-па дзевіць, дак яна: «У-у-у! Стрыгі етыя, касматыя, нячэсаныя…» І баба: «Матка стрыгі вашы парывая». Ета – косы.

***

Іхні дзед, бацькаў бацька, у іх парабак быў, іх раскулачывалі. Ну, якоя кулацтва тады! Ціпер еўры да хірэўры! Дзеляць, клеяць, і то пад еўру тую. А калісь, штоб машына, два кані было, веялка. Жылі людзі. Дак яны ж і работалі, як валы. Матка наша гаварыла, дружыла з імы, дак гаварыла, у іх усе, як мурашкі, поўзаяць. Без дзела дзяцёнак… Ён кажа: «Чаго ты сядзіш бяз дзела? Ідзі тое-тое дзелай!» Вот яны і багатыя. «На агарод січас жа мне!» – лазінай. Эта ціпер беспарадчына пашла. Дзеці слухаяць? Таму шта вазьмі, шэрабні яго чуць. Усё! Аццоўства да мацярынства лішаяць. «Ой-я-ёй! Грязны дзіцёнак….» Чорт яго бяры! Парастуць лучшы, чым у той чыстаце. А то чыстая плацця надзеніш на Вялікадня, дак баісся, штоб ні памяць яго, а то матка лупцоўкі дасць!

«Трудзяка ты мая, трудзяка!..»

***

Мая матка і свіней даглядала, і кароў даіла, і ўсё брала, і ўсё з яе мала было. Усе яе не любілі: «Во абжыральная!» Як павукі, поўзалі. А што я… Дак з малаленства рабацяга была.

<*Чаму, як павукі?*>

Павукі ж без канца лазяць. Не сядзяць у гнёздах. Як павукі поўзалі.

***

Мы з бабай большы. Маткі нашай некалі было. Баба ўсё казала: «Трудзяка ты мая, трудзяка!» Вот дай табе шчас тры работы! Матка кароў даіла і ў магазіні. Проста сілай паставілі. Яна гаворя: «Я ні спраўлюсь». А яны: «Справісся!» А то як паставяць у магазіні, дак нідачот, нідачот. І прадаюць цёлку ці карову, рашчытацца. Гасударствінная капейка ні прападзе. А матка стала наша, усё харашо. І кароў даіла. Кнура калхоз закупіў і двух свіней. Хто будзя даглядаць? Некага паставіць. Матка гаворя: «Ну, давайця я буду даглядаць». Тады ніхто. А як стала матка, сталі крывіцца: «Во захватала!» Матка: «Бярыця! Бярыця і магазін».

***

Мне казала адна пра матку пра маю. Хто каго ня любя, усягда будзя плахоя гаварыць.

***

Матка мая была рабацяга. І кароў даіла, і ў магазіні таргавала, і дома парядкі дзелала. Мы ні галадалі. Мы раслі, як з бацькам і з маткай. А яны крывіліся на матку. Прывязе што-нібудзь… Сябе ні дай, а ім… Матка Алёніна калісь казала: «Ты даўжна суседзям, а сябе ня ўзяць… Суседзі ня будуць коса глядзець…» А матка наша гаворя: «Чаго-та я буду людзей наряжаць, а сваім дзіцям… Напрымер, прывязу я хустачак… Мне нада ўзяць сабе, бабі і тры дзеўкі, і матка Вася прыдзя, як я куме адкажу… А вы мне хто?» Матка ім у вочы рэзала: «Вы ж міне толькі абсудзіця, да абгаварываіця, што злыдзень, дзве работы занімая… Постаўку паабсцыкала, бегала…» Крывіліся…

***

Маю матку ні любілі. Калісь сказалі на матку, былі такія мужчыны… «Во памёр Сашок, дак ціперь яна паглядзіць. Паабсірая і хвост… Ня будзя ўжо так жыць». Узялі, матцы сказалі нашай. Прышла там адна

і кажа: «Так і так на табе, Полька, казалі». Грэцкая. Грэцкая звалі. «Грэцкая, на цябе так і так сказалі». Дак матка ім сказала дзесь пры кампаніі. Матка іх убачыла і сказала: «Я жыла і жыць буду. Мае дзеці… По міру ніводзін ні пойдзя. У мяне іх шэсцера. Пяціра дзяцей, баба шостая, як дзіцёнак. І я сёмая. Сем душ пракармлю, і галодныя ня будуць, і халодныя. Будуць хадзіць яны ў міне чык на чык. А вы за сваімы самы глядзіця, а ў маю сям'ю ні ўлазця». І сказала: «Дзеці, слухайце міне. Буду над вамы жалезнаю дзісціпліну дзіржаць, толькі штоб міне слухалі. Я сіратой жыла, век у горы. Вы сіратамы расціцё, дак дзелайця так, як я вялю, і ні будзіця галодныя і халодныя». І праўда, і стала даяркай у калхозі, а тады ў магазіні некага. Каго ні паставяць, месяц-два пабудуць – недачот, месяц-два пабудуць – недачот. І сказалі на обшчым сабраніі. Матка з бацькам у Сівінцы таргавалі. Нідачот і нідачот. Матка з бацькам сталі – усё харашо. Год праработалі – усё шык-блеск. Дак матка і сказала: «Ні даждзіцёся вы маёй пагібілі. Можа, хвароба спутая міне». І стала кароў даіць, тады сказалі: «Грэцкая, станоўся ты, а то правал у магазіні». І матка стала, і адна таргавала, і кароў даіла, і свіней прыгналі, ніхто ні стаў. «А-а-а! Свіней тых! Ну іх к чорту! Ішчэ з свінямі будзім!» Матка прышла, на бабу: «Давай, і еты груз вазьму. Ні на сябя, а на цябе. Багата столькі работ ні пішаць у калхозі». – «Станоўсь». «Пішыця на бабу, што баба – свінарка». На бабу запісалі. І ўсё выпалнялі. Яна: «Дзеці, свіні будуць за вамы!» Трава. Мукі дамоў возьміма сваім свінням. Кабана нада выкарміць к новаму году, штоб сала харошая была. «Вы штоб даглядаць памагалі, патаму шта мне сільна цяжола». І ўсё дзелалі, і спраўляліся, і прыдсідаціль на сабраніі хваліў. «Во, – гаворя, – вазьміця, Грэцкія. Я знаю, што ім цяжола… Ну, усё раўно, дзеці памагаюць, дзеці рабочыя». І жылі мы чык на чык. Мы пра голад ні зналі. Тады, послі вайны, матку паставілі, усё згарэла, хаты пагарэлі, пастроілі. Ні згарэў імбар калхозны, быў клуб, дак ён ні згарэў, клуб стаўся, дак здзелалі анбар. Ня клуб, анбар, што строіць некаму, мужчын німа. І пражылі, і ні любілі маю матку за ета, што матка сказала: «У кроў буду біцца, усё раўно, сто работ вазьму, но ўсё раўно, штоб маі дзеці чык на чык хадзілі». І мы ні хадзілі галодныя, лучшы ўсіх хадзілі, надзеўшы. Тады ўсё сіццавая была. Хадзілі мы. У мяне дак штукі чатыры ці пяць было, як і ў Машы, і ў Тусі. І Ягорка, і Іван, і баба ні дзярявая хадзіла, і матка. Матка харашо, чыста хадзіла. Срэдзі ж людзей, у магазіні. І бегала ўсюдых. Прыдзя дамоў, ляжа і кажа: «Дайця мне аддыхнуць, дзеці. Штоб я хоць перадрямала». Якая матка, такая будзя і дзіцятка. Дзеці ж вучацца ў маткі. Ну, бываяць неслушы… Наша

Туся… Матка калісь казала: «Цябе б у жалезнаю машыну ўкінь, і адтуль ты выскачыш, як усё раўно рыба з вады». Патаму шта, еслі закаліцца ўжо дзіцёнак такі, хоць ты яго што хочыш, ён будзя такі самы чорт, як і ё. Кажаць, яблана кала ябланы. Вецер хай шуруя неўма які, а ўсё раўно яны тут пападаюць, яблакі. Ад салодкіе салодкая сагніе, дак порасткі пойдуць. Ад горькіе горькая. Гавораць: «Які пень, такі і клін – які бацька, такі і сын».

***

Богу маліцца на Юрья, а дзелаць нічога ня нада. Прагуляй дзень – табе Бог здароўя… А наша матка казала: «Голыя дзеці будуць хадзіць, пакуль усе празнікі прагуляіш. Дзеці будуць і голыя і халодныя». Наша матка не сільна…

«Еслі такую работу дзелаіш, толькі пра яе і думай…»

***

Гавораць: «Ня ўмею, ня знаю». Усё матка наша казала і баба: «У няўмекі век рукі не баляць».

***

<*Казлы ў вачах.*> Усі так казалі калісь: «Што ў цябе? Ня бачыш?» Вот што-нібудзь. Я калісь. У ніты матка накідала. Я гавару: «Мам, дай-ка, я перябіраць буду. Навучуся». – «На… Ну, еслі блізну здзелаіш, не здабраваць табе». Ну, я ўзяла, блізну здзелала. Матка палядзела: «Што ў цябе, ужо казлы ў вачах? Ты палядзі!» Назад ужо тыя ніткі выцігвалі. Ужо нанава. Еслі такую работу дзелаіш, толькі пра яе і думай.

***

<*Яшчэ вы казалі, што матка вам дала жызнь. А гэта як?*>

Матка дае. Навуча. Я табе так скажу. Дурнога хоць і навуча, то трохі. Матка ж умея і ткаць, і прясць, і вышываць. Яна ж і навуча. Наша матка раз пакажа. Калісь на машыні ўкрадні шыю ад маткі, як маткі німа дома. Яна ж прыдзя і бача – ня так. «Ні так закрыла! Ета толькі твая работа!» – на мяне. А я хочу шыць на машыні. «Зінгер» машына ў нас была. Дак я хоць тряпку, да буду страчыць. Пастрачу. Матка: «Ні так! Была катушка, поўкатушкі німа! Ета ты пакундрысіла!» Тады ж і нітак не за шта было купіць. Так я хацела. І вот пакажа мне раз, я ўжо запомню. Стаіць яно ў мяне ў вачах. Што ета так. Нада вот так дзелаць.

***

Ткач – абы скудлычыў, а ткачыха – тая каждаю клетачку пашчытая, пашчытая, сколькі раз чыўнаком… Кідая чаўнок туда і сюда… Яна пашчытая… У нашай маткі шпылька была, яна той шпылькай нітачкі пашчытая, і ўжо клетка нікуда не пойдзя, будзя роўнінькая… А хто на глаз дзелая… Казала Козырыха: «Ці яно відна? Хто-та будзя прыглядацца?» А ўсё-такі нада прыглядацца ў каждай рабоце, штоб правільна здзелаць… А еслі цяп-ляп…

***

Сядзелі, прялі лён, дак яна мне і гаворя, матка наша: «Сядзіця, а то будзіця хадзіць па балоньню, закрыўшы ладонью! Прядзіця!» Туся сядзя, сысолак павешая. Матка: «Бяры ты!» І мне самапряху. У бабы была свая, у маткі – свая, у мяне і ў Машы. Матка пашла работаць бугалцерам, дак Туся пряла. Мы прядом, да дзяржым нітку крэпка, дак ана сукараціцца. Матка: «Ужо парвала… Суколка ўжо вясіць! Во ўжо панавешывалі, нерабатні! Прядзіця! Ой, сучкі етыя, толькі б у «сучку» <*класікі*> гулялі, кала двара лета і зіму ў гулі б бегалі!» Мы: «Мам, мы на адну мінутку пабягіма!» Дак яна: «Будзіця хадзіць па балоньню, закрыўшы жопу ладонью!» – «Ня будзіма!» Яна: «Такіх сусолак панавешылі». А там вісіць. Я ціхінька вазьму скомкаю і ў грубку ўкіну. Яна агледзя і кажа: «Падбяры! Нада і мех, нада і дзярюга, і посцілка, і дзярюжка, і ўсё!» Загадая. Я думаю: «Як я буду распутываць? Я ўжо пакачала ўсё».

***

Ці вот вышываць пачанеш, матка прыдзя, палядзіць, скажа: «Тут ужо не разбяры бяры… Ужо наклычыла, што поп с папом не разбярэ…»

***

Во шыя сарочку другая. Калісь рукамы, іголкамы шылі. Прыдзіш, палядзіш. Яна па аўсіні сігая – ліш бы скарэй, туды-сюды. Еслі надзеніш, нажмеш, яно відна. Тапорная работа, яна сігая, яно відна. А другая шыла. Калісь наша матка пакажа, яна швейка была, і я шыла на машыні і плацці, і сарочкі. Дак яна прыдзя палядзіць, гаворя: «Дай-ка руку!» Руку возьмя, як пачане чысціць: «Я цябе вучыла так!? Па аўсіні пасігала! Ты даўжна медлінічка, і ня то сігаць, штоб нітка відна, а штоб яна акуратненечка».

<Па аўсіні.>

Нада, ідзе можна тры-чатыры разы іголкай утыўнуць, яно тады плотненька і красівінька, а яна сігне, абы толькі прыляпіла. Пацягні, яно і відна. Дак гаворяць: «А па аўсіні пасігала!»

Казала баба: «Дзетачкі, нядзе па аўсіні ні сігайця». Авёс жа длінны. Мы гаворым: «Баба, а як?» – «Па прасіні». Проса ж маленькая, дробнінькая. Не па аўсіні, а па прасіні. Нада шыць па прасіні. Палож проса і палож авёс, які ён будзя длінны, ужо ж разніца ё. Усі так гаварылі. Галлё калісь нашы во так пасеклі, ні ў печ, а калісь галлё такоя карацінька, набіраш і ў печ засаджываш, дак я сваім казала: «Тапораная работа».

<Вы сказалі: «Як маткі навучылі, так дзеўкі і шылі». А што, нельга ад людзей было навучыцца?>

Напрымер, мяне, як матка шыла, мая матка дасцепная была, еслі матка сказала: «Вот так во». Я так ужо і дзелаю. Прыдзя другая: «Мая Анюта ўжо рушнік вышыла». Яна пасігала-пасігала. «На сцяне ніхто ня бача». А наша матка пряверя. Яна возьмя і пряверя, і гаворя: «Вот тут ты харашо здзелала, а тут ты ня так іздзелала. Перядзелай!» Мам: «Ня буду!» – «А я гаварю: распары і перядзелай!» І я распарю, і перядзелаю, бачу, самой красіва. Я бачу, што красіва здзелана.

***

Кату хваста завязаць не ўмея… Ё такія людзі… Ну, вот сарочку пашыць альляную яны не сабражаяць, як ета пашыць… Залапіць… Лапік залапя так, што як хто дзяржыць… Ужо элементарнага дзела яны здзелаць ня могуць… Ета ўжо ня людзі… Я ўжо шчытаю, што ета так… Звіхнутыя… А ё ж людзі такія… Во і нясе… К нам Вуллянка калісь прынясе: «Залапця вы мне…» Сарочка парвалася там, ці кохта… Ці што… Матка бярэ на машыну… Мінута страху… Залапя: «На, надзявай…» Яна: «Спасіба табе, Полячка, я табе адблагадарю…» Матка: «Ня нада мне благадарнасць твая!» Сама не ўмеіш, прынось ка мне… Мне на машыну во кругом абалваніла…» І платы ня брала…

<Вас хто навучыў шыць?>

Мне матка раз паказала, а ў другі кажа: «У другі раз паказываць ня буду, а ў другі раз мордай наварсаю…» І тады падойдзя, еслі будзіш: «Мам, хадзі-ка, пакажы!» Яна тады падойдзя, бярэ за шкіркі, за шкіркі ўзяла, падвяла і кажа: «Во табе! Во табе!» Наварсае мордай, штоб у другі раз не пытала… Тады я ўжо ў бабы пытаю: «Баб, раскажы мне…» Мне ўжо баба пакажа… Баба скажа: «Мая ўнучачка, во так во здзелай, во так во…» Матка: «Я буду вам па пяць раз паказваць… Мне німа ўрэмя чапацца, буду с вамы маскатуліцца…» Усяк будзя гаварыць. Мы ўжо панімалі, што матка… Ёй некалі было… У магазіні сама сабе атчот дзелала, пакуль усё паряшчытыя… Наша матка была вумная… Ой! Вумная была…

<І рукамі ўсё ўмела?>

Машыну сама наладжывала… Спорціцца… Толькі спорцілася раз, насіла ў Свяцкую аднаму, там, дзелаць… Прынясла… Кажа: «Калі б жа я знала, я б не панісла, я ж бы і сама здзелала…» Ну, яна яму заплаціла за ета, і ўжо болей не насіла… Ужо спорціцца, яна сама дзелая… Матка, як я, была… Жадная… Еслі ёй што-нібудзь заплаціць чылавеку, яна сагласна неўма як сама здзелаць, штоб не плаціць… Ета нада аддаць із двара што-нібудзь… Такая была жадная на ўсё…

***

Калі во гаворяць… І галаву: «Во галаву кудлатаю не рашчэшыш». Ета – адно. А ўтароя гаворяць: «Кудлычыш». Я ў маткі… Дак калі матка снуе. Я вазьму не туды палажу, баба прыдзя, яна ж бача: нітка тая… Баба: «Ой! Накудлычыш. Будзя табе ад маткі». Матка прыходзя і кажа: «Ідзі! Накудлычыла! Ідзі січас жа мне бяры і расплутывай! Я расплутываць ня буду! А еслі расплутаю, дак у міне вон – вісіць на сцяне!» На сцяне абора такая вісела. «Супакаіцель», – баба звала. Гаворя: «Дзеці, вон – супакаіцель вісіць на сцяне. Супакаіцель шчас знімя. Дак яна вам дасць». Ну, дісціпліну нада была дзяржаць над намы. Плойма, знаіш, разбалтываіцца.

***

Матка казала: «Варя і Маша – ета будуць путныя дзеўкі, а Туся – ета будзя лодырь ад камля». Ад камля – крэпкая… Яе ўжо хоць… Ужо еслі не возьмуцца за работу змалку, дак яны і вырастуць, ня будуць дзелаць.

***

Скоры паспех курам на смех… Скора. Неабдумана. Калі што-нібудзь ляпніш. Ці дзелаіш што-нібудзь абы як. Матка ўсё наша казала: «О-о-о! Скоры паспех – людзям на смех. Ты лучшэ здзелай медлінна, но харашэнька».

***

І матка на нас… Як плоха дзелаіш, дак яна: «У цябе ўжо чэмер у галаве! Ты ж бачыш, што ета – ні к тому берягу, ні к тому… Чэмер у галаве закруціў, ці што?» Ета – плахоя што-нібудзь здзелаіш, не па яе… «Дзелай так, штоб пазавідывалі людзі і пахвалілі цябе… А ня то што – цяп-ляп і пашоў. Мне ета ня нада!»

***

Вырас, а ўма не мае ў галаве. Усё баба калісь: «Павыраслі, а ўма ня выняслі!» Матка на нас, што-нібудзь нітак здзелаім ці што: «Дурным хоць гавары. Павыряслі, а ўма не павыняслі!» А баба будзя казаць: «Полічка, не крычы ты на іх. Яны ішчэ ў вум войдуць. Чорны вол наступя на нагу, і ўсё будуць: і дзелаць, і знаць, як чорны вол на нагу наступя». Матка: «Ну, наступя! Дурным хоць і наступя, дак усё раўно будуць дурныя!» Матка наша нікалі не хваліла. Там у нас адна была: «Ой! Мае ж та дзеці!» А наша матка, усё ж дзелаім, як і нада: «Хваліць ніхай вас людзі пахваляць, я не я буду хваліць вас».

«Смашнае не глядзелі…»

***

Во ў нас, у Галі дзеўка. «Карына ета ня есць!» Што яна нежа яе? Такая і будзя. Яна будзя сама сабе глядзець толькі. Калісь мы не глядзелі. Што наваря матка, значыць, даўжны есць. Бульба, гуркі. Ета ў каждам дварэ былі.

***

Баба гаворя: «Гушча дзяцей не разганяя. А як на жыдкім. Вазьмі, пакрышы. Як у бальніцы боршч і суп. Скрылля ні паймаць. Дак вады тыя сербаніца. Што з вядра напійся, што таго супа». Матка: «Баба нехарашо дзелая? Мам, заўтры ляжы <*свякруха ж баба была*>. Мама, заўтры штоб ні падымалась. Я пайду на работу, і ты ляжы, пакуль я прыду з работы, і паляджу, калі яны навараць мне. І я скажу: «Во ета нісмашна, а ета смашна». Я паляджу». Мы: «Баб, ты ўстаніш? Будзіш варыць?» – «Не кажыця матцы, скажыця: «Мы варылі». <…> Як жыдка зварыш, да накорміш. Вот дай табе тога супу. Што ты думаіш. Туды-сюды, зноў есць хочыш. А так будзіш есць хацець, німа лучшага. Зноў ваду тую пій». Ні смашна! По міру ідзіця. Што вам дадуць, будзя смашна». Ва ўсіх казалі: «Гушча дзяцей ні разганяя». Як скажыш: «Густа зварылі».

***

Во мы будзім большыя, а Туся наша – меншыя на два гады. А мы сядзім, а ў Каці Коршунавай, тады ж ражалі адзін за адным. І ўсім хлеба хватала. Смашнае не глядзелі, паснедаяць да абеда. У абеды, ета толькі, наш малы Ягорка: «Я ні хочу есць!» Баба: «Прыдзіш ты шчэ. Я табе тады ня дам есць». У нас баба пражыла хазяйкай, пакуль ужо: «Мая ўнучачка,

я не магу ўжо зварыць». Яна хазяйка была. І матка наша: «Мам, вары, што хочыш». Яна: «Што, Полька, будзім варыць?» – «Што хочыш, то і вары. Што наварыш, то і паядзіма». Яна век не сказала, што вот тое ты ня так, тоя ты ня так. Будзім казаць: «Баба кашу ўрозмазь варя». А мы любілі жыдзінькаю. Ці ячменную, ці пшоннаю, якую зваря, грэчкі недзе была ўзяць. Матка: «Жрыця, якую наварыла. Маліцесь Богу, што так наварыла баба. А ня хочыця – па суседзях… Сумкі на плечы і ідзіця ў міласціню. Скажыця: «Дайце нам кашы, якую мы хочым». Во як дзелалі. А ціперя-ка: «Ой, не хочу!» – «А што ты хочыш?.» І ціперяка дзеці як дзеці, а бацькі да маткі губяць іх.

«Матка наша не давала нам мінуты пагуляць…»

***

Усё калісь баба казала: «Вон паглядзіце, Грэцкавы дзеўкі». У Барысавых былі дзеўкі харошыя. Яны і рабілі ўсё. У Крыўцовых харошыя былі дзеўкі, рабацяшчыя. Но за то, шта яны на матку: «Ідзі ты к чорту! Ня гаўкай!» Разве можна на матку так гаварыць? А яны гаварылі. А наша матка. Еслі б я на матку сказала, што ня гаўкай. Яна б біла, сколькі яе душа жалае, сказала б: «Я цябе радзіла, я цябе, як Тарас Бульба, і ўб’ю».

***

Матка наша не давала нам мінуты пагуляць. «О, будзіця, цоўбы такія, хадзіць да сабак дражніць! На агарод… Ідзіця, на агародзе паліця». Свіней дзяржалі, травой усё кармілі. То: «У грыбы ідзіця». То: «У ягады». Мы ўсё журавіны… Тады матка вазіла ў Гомель, прадавала… Па дваццаць пяць капеяк стакан. А што стакан. Тры жменькі – і стакан. Яна павязе. Тады панакуплівая. Ці абуць што, ці адзець. Баба ўсё казала: «Полька, ну, ніхай пагуляяць. Ішчэ стане чорны воран на нагу, дак нікуды ня ступяць. Ніхай ідуць пагуляяць». А матка: «Ішчэ будуць гуляць. Дармаеды. Ніхай ідуць, да дзелаяць!» Ну, матка, я шчытаю, правільна дзелала. Прыцісківала работай. Штоб мы не былі нерабатні.

***

А вот загадая, мы ўжо кажды сваю работу знаў. Ваню тоя загадая, Машы тоя, мне тоя, Тусі тоя, Ягорка малы. Яна Ягорку: «Ты сваю работу знаіш?» – «Мам, знаю!» І як летам… Зімой… Ён венік возьмя. «Ідзі!» – «Рукі пакалелі! Вязёнак німа!» – «Пахукай рукі, ідзі сцежку падмяці». Яму гадоў сем было. Ён сцежку тую. Выдзя. Прыдзя: «Мам, хадзі, палядзі!» Матка палядзіць: «Ішчэ мягкага снега багата! Ішчэ змятай! І ў хату не заходзь, пакуль да крэпкага».

***

У нас Крыўцовы калісь былі. Козырыха будзя казаць: «Дзеўкі, схадзіця вады». – «Сама схадзі!» Будзя сядзець Алёна і Наташа. І будзя казаць: «Ідзі ты к чорту!» На матку скажа: «Ня гаўкай!» Матка наша гаворя: «Яўгіння, вазьмі, аборай урэж. Я б ёй паказала, як матку шануяць». У ніх не шанавалі. А мы сваю матку. Што ты! Матка ідзець. Цішынапарядак. Маткі баялісь. Яна доўга не гаварыла, абору знімая, як секане. А ціперяка ўдарь, пойдзя заявя. І гасударства ішчэ няправільна дзелая. Здзелалі: бацька ня трогай дзіцёнка. Да другога хоць рассячы, усё раўно – чорт. Славамы гавары яму, гавары. Мы баялісь маткі. А ціперь ударь. Гасударства пойдзя. Сіняк. Дзе, што і як? Дак іздзелайця для дзяцей. Лучшы не жалейця. А жалейця, штоб былі дзяшовыя баціначкі і сапожачкі. Штоб дзецкае ўсё было. Ніхай узрослае. Калісь дзяцінае было да разрухі. Дзецкае ў магазіні ўсё дзяшовае было.

***

Сем гадоў. Мы ўжо масты мылі полнасцю. Тусі шэсць было гадоў. Калісь драчам… Туся змачывая. Матка прыдзя… Пальцам… Тряпачку возьме чыстаю… Правядзе… «Сёдні ўжо як памылі мост, дак шчас вам мост будзя!» – «Мам, мы чыста». – «Сколькімі водамы?» – «Два разы». – «А чаго ня тры? Перявымывайця. Я вас навучу, дак вы другі раз будзіця знаць». А ціперяка застаў. Туся намачывая тряпкай, а я драчам дзяру, тады ўжо спускаю адну грязь, тады другой начынаю, тады зноў спускаіш. І ён тады чысты, белы. І такі мех у нас быў… Выціраць насуха.

***

Ярмаркі былі ў Святской. Мы калісь туды і на базар насілі. Цыбуля парасце. Нарве баба. У пучкі, у льляныя нітачкі павяжэ, і панясома. Там дзед адзін лапці насіў: «Варячка, калі мы з табой пойдам у Святскую?» – «Хоць і кажды дзень цыбулю буду насіць». А ён лапці плёў. Дак туды, у Расію, прыходзяць людзі з ганакоў на ярмалак. Куплялі і лапці, і цыбулю, хто што. І мы канфет хочым купіць. «Ой! Не… Панясом матцы. Матка хусцінку купя якую ці што-нібудзь. А то ж бацька не зарабляя – памёр». Прынясом: «Мам! Столькі во! Паглядзі!» Прададзім пучкі тыя. Матка: «Ну, вы ж бы сабе канфетак купілі». – «Не, мам, лучшэ хустачку купіш». Во як жылі. А ціперя яны… Наш халасцяк засраны, гаворя: «Баб, ціпер мода – панасіў два гады – выкідаць нада». Я гаварю: «Насі шчэ! Шуляты закрытыя. А то

будзіш хадзіць па балонню, закрыўшы ладонню». Шуляты – ляшкі. Баба ўсё: «Будзіш хадзіць па балонню – шуляты накрыіш ладонню».

***

Наша Туся… Калісь… Пад'ядзім. Баба дзела загадыя. А яна будзя казаць: «Ой, баб, штось жывот… Палезу на печ, пагрэю жывот». А яна: «Ну, лезь, – баба наша добрая была, – сама здзелаю». А матка гаворя: «Злазь! Ну-ка, злазь лячыць жывот! Дрыслівая срака ўсё ад рэдзькі дрышча! Так і ты. Работаць ня хочыш. Загадаяць табе дзела: падмяці нанач хату, дак ты скарэй на печ: у цябе баліць. Дак давай лячы!» Як увудзя аборай, дак: «Мамачка родная, шчас усё буду дзелаць! Ужо не баліць жывот». – «Баліць жывот?» – «Не, не баліць». Во ета такоя зелля ад рэдзькі.

«Краса, як сам красівы…»

***

Усё казалі: «Ты, Грэцкая, як пава». – «А вы ж казалі: я падохну без Сашкі. А раз у мяне галава такая вумная». – «Вой вумная галава». Ва ўсех дзевак была па адном плацці, а ў мяне тры-чатыры плаційкі і ў Тусі, і ў Машы. І матка наша хадзіла красіва. Пава пціца такая. Ходзя… Нарысавалася… Як пава ходзя. Красіва надзеніцца. «Як пава», – кажаць. «Во ты ўжо ідзеш, як пава!» Ета ўжо. Як пціца. Паўліны бываяць? І матка наша сабе пашыя і кохты, і юбкі, і плацці.

***

Калісь усі казалі, баба наша, і дзяды, і матка. Гаворя: «Красівы чылавек ідзець, дак ён і неўмываты красівы, а як некрасівы ці дурны, ці п'яніца, каток залаты павесь на яго: золата цэннае, усё раўно, як дурак, дак дурак. У нас пан быў Даўгасабураў, у яго калёсы былі: і залатыя каткі, і ўся залатая. У нас гаварылі: «Хоць вазьмі, із панскіх калёс каток павесь, а як хоць п'яніца, хоць некрасівы, ці які, ён не ўкрася. На золата не глядзяць, а на чылавека, штоб розум у галаве».

***

Куплёнага не было… Льляныя кохты насілі… С палатна… І юбкі насілі… І нам матка ў школу плацця пашыя такоя, тады пакрасяць у красцы… Хто якія купя: хто красныя, хто зялёныя, хто якія… Дзе цыгані тыя бралі? Ідзе-та вот даставалі па-дзяшоўцы, па-магазіннаму,

а тут ужо шкуру дралі з людзей… «Не так, – гаворя, – ня нада мне твае грошы, кусок сала вынясь…» Яны, парашочык і тыя, казённымы іздзеланы, пазаклеіваны… Вот прыедуць ужо… Карявашнікі тож вазілі… У кіпятак увальлюць, разбаўтаяць у чыгуне, а тады… Із палатна пашыя матка такое ўжо, уродзе, плацце: рукавы… І туды парашка ўсыпае і ўкідае… Поўна накідаяць, штоб ужо плямам не былі, а роўна, памочаць і веряцяном топчаць туда. І паставяць, штоб яно прыкіпела, штоб не прыгарэла ў печы, а прыкіпела… Засцілаяць бумагай, хоць якой тряпкай паверьх, тады скаварадой паставяць, а так прыгарыя. І ў том у школу хадзілі… Хто ў красным, хто ў зялёным, хто ў сінім, хто ў якім… Хто якія краскі набярэ ў карявашніка і ў цыганей.

<У вас якое было?>

Матка калісь сіняя краскі купя, дак сіняя плацця і Машы, і мне, і Ягору штаны льляныя дзелала, і Ваню, і сарочку пакрасяць… У белым жа ня будзя… У белым, хто ідзець, кажаць: «Вон ужо, як мяртвяц, ідзець у белым…» І хадзілі ў школу, усі такія, і ты, і я…

<Чаму, калі ў белым, як мяртвяц?>

Я ня знаю… Краскі німа… З бані прыдзя, а тоя прарвецца, некрашанае яшчэ: «На, надзявай ета…» Штаны, сарочку дасць… Ета ж ціперь джэмпер надзяе і кохту, і калінкоравую сарочку… А тады ільляную, пакуль абносіцца, тады ўжо абносіцца, пярэш яго да мыіш, дак яно мягчэе… А то ж шурпата… Сядзіш, і халодна… А толькі сарочка… Сідзім у сарочках, баба будзя казаць… Баба дак не казала, а матка: «Што вы, як мертвяцы, сядзіцё ў белым?» А тады ўжо, як краскі раздабудзя… Наша матка паедзя, Тупуха там жыла, падруга яе, дак яна паедзя, там купя ў цыганей краскі, да прыедзя… Просяць… Дай-прадай ім: «І мне прадай… І мне…» Матка ім ужо прадае капеяк на сколькі болей.

<Красілі палатно ці гатовае плацце?>

Із белага палатна, яно белае-белае і тонкае, а тады шыяць, уродзе, плацці, уродзі, сарочкі… Наша матка такія гестачкі дзелала, плацце, штоб красівей… А то цэлікам, як мех, сюды рукаў прыгародзяць і пашыяць, і красяць ужо шытае, ці сарочка, ці штаны… Усі ў штанах альляных хадзілі, крашаных… Халасцякі ў лапцях хадзілі… Тады ўжо сталі рязіны… Забыла, адкулься прывозілі, дак прадавалі… Дак яны ўсё прадавалі рязіны… Буркі сталі шыць…

***

Будуць гаварыць: «Ну, што ты як кілу на баку павесіў?!» Калісь… Ета ціперь сарочкі навыпуск, а калісь сарочкі навыпуск, да ішчэ і рэмень… Мода такая… Дак гаворяць: «Ну, сарочка вісіць… На чорта

табе, як кіла на баку, рэмень еты?» А німа, дак? «Купі мне рэмень!» Мая матка лішняга нічога не купляла! Мы за модай не гналісь. Матка і кажа: «Як парасціцё, да будуць у вас дзеці, дак хоць рогі купляйця ім да прычэплівайця… Я вам не укажу… Пакуль я грашамы са свайго кармана рашчытыюсь, дак хоць бы цела грэшная прыкрыць, а не буду я вам выстачаць… Як кілля, будзя на баку вісець лішняя… Якая краса… Кохтачка, юпачка… А што-та вам вешаць штось ішчэ… Серьгі! Хусту завяжыш – ня відна тваіх тых серьгаў… І някіх украшэній… Краса – як сам красівы… А як сам не красівы… У нас калісь цвяты былі круглыя… Ета ж ціперь усякія цвятушчыя прадаюць… А то гармонькай такой падзелана… І прадавалі, адкулься прывозілі… Вот ужо дзеўкі бралі… Краснымі такімы… Дзеўкі бальшыя бяруць, атарвуць адтуль і румяняцца. Маша наша прышла… Нарумяніная! Матка падышла і кажа: «Хто табя разряшаў, штоб ты гаўно ета на пысу навязывала? Ты бачыш на сцяне ўсмярыцель? Парассякаю і цела, і морду! Я табе накрашусь! Чужая краска цябе не ўкрася, як сваей німа…. І ня ймеіш права… Вырасціш, ідзі, у Ветцы жывеш, хоць ты там дзёгцем намаж сама сябе… Я не бачу… А пры мне штоб етыя гаўна на мордзе не было! Ні пудры…» Напудряцца… Ё яна цяперь, пудра тая? Дак яны ўжо нарумяняцца, ды пудрай той… «Ета ўсё іскуствінная яўленія… Умыйся – зноў нанава… Дак папарву і шчокі павырываю табе!» І матка не давала… І мы не румяніліся, паняція не імелі, не пудрыліся. Як толькі замеця і кажа: «Шчас я табе так напудрю, што ня будзя красна… Што ня будуць шчокі красныя, а будуць сінія, а хоць чорныя… Во будзя краска вам…» Ета ўсё паддзелка.

***

Яна то яйцы пазбірая, павязе ў Гоміль, штоб жа плацці былі, па хустачцы купя каждаму, пяцера ж нас, усім жа нада. «Мы, – гаворя, – будзім у старым, а вам навінькая нада к Вялікадню». Садзімся, разгавеімся на Вялікадня, кажды сваё зная. Сундукі такія былі. Мы паложым. Я сваё… Ці платочык, ці туклі матка купя. Матка: «Разгавейцісь, штоб не абкапалі і не абдзелалі». Наряджаімся, кажды сваё. Ваня наш быў такі, як Сярёжка, падхаласцячок, у яго рубашка, у яго брюкі былі, картуз. Як туклі плахія, туклі купя. Большаму лучшая нада, тада Машы, тады мне, тады Тусі, тады Ягорку. Меньшаму і большаму – ета лучшы ўсіх. Вон перад Вялікаднём – Благавешчанне. Баба: «Сёння – Благавешчанне. Можа, ніхай надзенуць?» Матка: «Ня нада! Вялікадня ё Вялікадня! Ета Гасподні празнік. І ета Гасподні, но ета к Вялікадню шыта». І не надзявалі. А цепер яны… У іх ні Вялікадня німа…

***

Было празнічная плаццейка і будняя. У будзёнкавым ходзіш, а ў скрысенне сабірэсся, пойдзіш. І то матка агледзіць: «Абдзелала? Ідзе ты абдзелала?» Пахадзілі. Еслі прыходзім дамоў, раздзіёмся, штоб ні абкапаць.

«Яны з бабай нармальна жылі…»

***

Як пуцявыя, завуць і бацька, і матка, і свёкра, і свякруху. І ціперяка завуць. Вот я знаю, што ё сем'і такія. «У мяне язык не паварачваецца на чужую свякруху…» Дак і мужык гаворя: «Дак во я буду тваіх называць». Ета людзі… Ета ня людзі. Богам дадзена так. Саедзіняісся. І песня ё:

Бацька дзверы адчыняя
І ў маці пытая:
– А што ета за роза
У хаці расцвітая?
– Бацька, ета ня роза і ні калініца,
А ета будзя ў нас трэццяя дзяціна.
Залоўка (сястра мужава):
– Будзь родным дачкою,
А мне роднай сястрою,
А брату майму вернай жаною.

***

Ну, харашо!.. Ты, напрымер, пасядзіш, пагаворыш... І ўсі так гаворяць... Ета даўно прыказка... Голуб з галубкай... Галубкі ўсё сядзяць удвох, гаворяць... То тэй варкуя, то тэй памаўчыць... У нас вяліся і варкавалі... Так і чылавек... Ты сядзіш, ты находзіш што гаварыць... Як голуб з галубкай, сядзяць... Цішына, парядак... Пагаварылі, пад'елі, аддыхнулі. Вот ета і называіцца: голуб з галубкай. Калі дзед прыдзя Іванюшкаў, а матка з бабай пяюць... <…> Ён будзя казаць: «Вы як дзве галубкі... Пеяцё, як дзве галубкі». А баба будзя ці матка будзя казаць: «І ты к нам... Ты ж пець умеіш».

***

У сям'ю паступаіш, будзь ім, як родная. А ня то шта прышла, глядзіць, як звер.

<Матка з бабай, нявестка са свякрухай, як жылі?>

Харашо жылі. Матка на дзвёх работах работала. І ў магазіні таргавала, і кароў даіла. Ну, я ёй памагала.Туся разу не хадзіла, дажэ разу не

хадзіла: «Я ня ўмею! Я ня знаю!» На два гады за мяне маладжэй. А я ўсё знаю, усё ўмею. Пайду, падаю кароў. Прышлі к матцы нашай, сказалі: «Грэцкая! Ты ў Сівенцы таргавала, ты – баба вумная. Становўся. Большы некага паставіць». Матка гаворя: «Я ж на рабоці. Мне ніхто. Баба ж ні пойдзя за мяне работаць». – «Ну, як-нібудзь… Будзіма і стаяць…» Паднялі рукі, што Грэцкаю паставіць. Хоць, можа, калі яна будзя даіць, дак будама дажыдаць. Ня бягаць жа ў Закружжа. А то ўжо закрывалі магазін. І матка таргавала. А я ўжо бегала. Увечары са школы прыду зімой, кідаю кнігі, перядзяюсь. І туда пайду. Дак ёй некалі было. Яна ж. І ў дзень жа нада адкрываць, і ў абед, і рана вутрам. А ўсё баба дзелала. Яны з бабай нармальна жылі. Яны не ругаліcь. Баба была хазяйкай над усім. Матка прыходзя з работы: «Мам, што ты варыла?» Баба: «Глядзі. Што ё, то бяры». – «Улівай мне. Я ўтамілася. Налі мне». Баба ўжо ўлівая і дае. «Садзіся, са мной есць». Сядуць. Калі баба: «Я пад’ела. Ня хочу». Яны харашо жылі. <*Чужыя людзі. Нявестка. Свякруха.*> Бацька памёр наш. Ета бацькава матка – баба Алёнка. Прышла матка Адарка, Пашкіна матка, гаворя: «Полька, я прышла, знаіш, чаго? Мы з Сяргеем пасаветываліся, і я прышла матку забраць». А матка гаворя: «А чаго ты ряшыла?» – «Да вот ряшылі, забярём матку. Ета мая матка родная. Вы ўжо хто ёй? Баба з дзедам ня родная». Дзед памёр, мяне на свеці не была. «Дак вот забярём матку». А матка гаворя: «Пытай у маткі. Як матка скажа і рэша. Но с такім дагаворам. Еслі забярэш матку, то бяры наўсягда, на ўсю жызь. Назад я яе не вазьму. Усі скажаць, што Полька выгнала свякруху. Слава пройдзя. Усі будуць гаварыць, што я ўрэдная, ніхарошая. Дак ніхай ряшая сама. Абіжаім мы, плоха тут. Хай к табе ідзець». Яна: «Мам, сабірайся і паедзім». Яны хацелі забраць бабу. І яна прагаварылася: «Трёхсцен табе з дзіцямы, а хату мы перявязом у Закружжа». А баба сядзіць і гаворя: «Мая дачушачка, скажу я: «Вот ты – дачка, ета – нявестка. Яна мне, як родная дачка. Мы з ёй харашо жывом. У вас… Я пайду… Ну, дак… Будзіш жыць… Я дзень буду жыць, другі. Будуць во як туляцца ад мяне. І ўнукі… І ўсі… А ета… Я і жопы ім абцірала, і сопількі выцірала, і сцірала. І яны мяне жалеяць, а я іх. Не пайду я с табой. Па міласціні пайду, еслі выганяць, а с табой не пайду». І яна не пашла. Матка: «Ряшай сама…» Матка з работы прыдзя, сядзя есць. Яна: «Полька, пайду я табе, мая дзетка, унясу сала. Будзіш есць?» Калі скажа: «Ну, унясі». Яна ўнясе: «На, адразай сколькі табе нада». І ўсё ладам была.

***

Матка будзя казаць: «Мам, вон тоя здзелаім». А баба сядзіць і кажа: «Не, мая дочачка <*яна ж нявестка была*>, давай упярёд тоя здзелаім. Ета прытная дзела. Заўтры нада здзелаць».

***

Ета ўсё кажаць: «Ета ты вумная, што мужык ё, а так, дак і хвост абсерыш». І баба Алёнка: «Во, Полячка, як быў Сашка, дак і добря было…» А матка ёй сказала: «Мам, ты мне свякруха, но я цябе не абіджу і не выганю, што будзіма жыць. І ў міне ні бацькі, ні маткі, шэсць гадоў было, як памерла матка, а бацька кінуў, другую ўзяў у Кііві. Дак жыла з дзедам і бабай, у паноў служыла, шаснаццаці гадкоў не было, пятнаццаць з палавінай, замуж пашла. Я і плакала, а дзед і баба: «Ідзі! – Сям'я бальшая: дзед, баба і сын Ілля, дзядзька маткін, і дзядзіна, і Грышка, і Соня, і Павел, і Дуся. – Дак яны: – Ідзі. Хлопец дабрэнны, ідзі за яго». І аддалі. Дак наша матка была харошая. Яна матку не абідзіла. «Родныя маткі так ня дзелаяць, як яна. Што ня ўмею, дак яна: «Полячка, так во дзелай».

***

З маткай яны нармальна. Уранні сядуць, паговоряць. «Тое і тое». Пасаветыяцца, што дзелаць. Яна: «Дзеці». Баба: «Ну, я ім загадаю». – «Ня нада, штоб ты ім загадывала! Што ты будзіш гаварыць, да вон вецір вея. Яны цябе і панімаць будуць». «Ты тоя дзелай», – Тусі. «Ты – тоя. Свіней выганяй, пасі. Жарка будзя, заганяй дамоў». І прыходзя, еслі што ня здзеланая, яна кажа: «Падай-ка абору і не адыходзь». Яна разы тры як урэжа: «Во табе, калі вы ня панімаіця разгавору, дак наце вам боем».

***

Гаворяць: «Старая баба, як таўкач у хаці». Таўкач як пачане, і таўчэ, і таўчэ. Хоць і ваду ў ступу ўвалей, і таўчэ, і таўчэ таўкач. І старая баба. Кажаць, у хаці дзелая старая баба, ня дзелая, і ня відна баба старая. І ложкі памыя, і глёк памыя, тут нагнецца, то тоя здзелая, то тоя здзелая. Усё дзелая – дзел ня відна. Што ў хаці тут здзелала, дзяцей дагледзіла. І: «Ой, пайду ж на агародзі што-нібудзь здзелаю!» І на агарод баба пойдзя. І яе работы ня відна. Дак харошая, кажаць, нявестка свякруху не абругая. Усё матка наша будзя казаць: «Вот ты любіш, штоб я з табой пасварылася». А баба і кажа: «Чаго, мая ты Полічка, так кажыш?» Ета свякруха і нявестка. А яна і гаворя: «Ты ж як таўкач – таўчэсся

і таўчэсся. Не прысядзіш на мінуту. Дак мы ж на рабоці хоць на дзесяць мінут сядзім…» – «Ты ж утамілася на рабоці». Дак гаворяць: «Харошая нявестка свякруху пажалея, а як дурная нявестка, дак будзя казаць: «Што ты тут дзелаіш?!» У нас былі такія. Манька была. На дзеда на Жаваранку. Ой! Ета ўжо змяя падкалодная.

***

Мы, можа, бабу Алену і не слухалі… Маткі баяліся… Матка толькі гляня, будзя казаць: «А ты не скрывай, а ўсё мне далажывай… Дак я з іх сем кож сарву із плеч, тады яны ўзнаяць, што такоя баба, што такоя матка, што такоя бацька». Усё каліcь казала: «Бацька сраку атвярнуўшы і ляжыць на кладаўе, і ў вус ня дуя, а нам нада дзяцямы камандаваць да разбірацца…»

***

Усё матка кажа: «Сядзі, гніды прышчаміўшы!» Гніды, во ў галаве ё гніды. «Ужо сядзеў бы…» – будзя казаць. Другі што-небудзь скажа. «А сядзі ты, гніды прышчаміўшы!» Каліcь усё і на сабраніі, і мы дзевачкі такія большыя былі, нас выганялі, то смяёмся, то гаворым, прыдсідаціль устаня: «Дзетвара! Кыш!» Січас сабіраімся і шмыгшмыг. Дак яны. Хто-нібудзь пачане, яны там разбіраюцца ў вапросах. «А сядзі ты, гніды прышчаміўшы!» Ці баба наша на нас, што-нібудзь будзіш гаварыць, баба з маткай і мы. Яна: «Сядзі ты, ішчэ малая. Сядзі, гніды прышчаміўшы!»

***

Нас – пяць. Матка ў дісціпліні дзяржала і гаворя: «Я пушчу вожкі, конь пабягіць куды папала, і я вас не збяру». А ў людзей былі і бацькі. На матку мы слова не скажым… Ці «брэшыш!» У іх ета: «Брэшыш! Ідзі ты к чорту!» У нас бы кроў плыла із морды, еслі б толькі мы на матку сказалі так во. Мы нікалі… Ні на бабу. Баба ета была ўжо ж свякруха маткі нашае, яна ўжо, шчытай, матцы чужы чылавек – свякруха. Яна прыходзя: «Адчытайся перяда мной! – на бабу. – Хто не паслухаў?» Яна: «Усі слухалі».

***

Вот калі б мы сказалі на бабу: «Ідзі к чорту!» Ці: «Ня гаўкай!» Божа сахрані! Матка б пазасякала! Во табе! Будзіш навек ета помніць, штоб на бабу ці на матку такоя сказаў. А ўряд жылі. У іх шэсціра дзяцей. Будуць

на матку: «Не бряшы! Ідзі к чорту! Ня гаўкай!» Мы прыдзім: «Баб, так і так…» Яна гаворя: «Ня вучыціся ў дурной сям’е. Ніхай гаворяць. Іх людзі асудзяць і Бог».

«Матка наша ўсё чытала кнігі…»

***

Калісь дзед Іванюшкаў казаў: «Ну, Палашка! Ты ж на ўсё». А чытала! Калі б ты паслухаў. С інтанацыяй. Дзед Амерыканец, Пецькі Амерыканца дзед, дак тэй казаў: «Я чытаю… Но я чытаю, проста чытаю, і ўсё. Поля, я к табе іду. Люблю, як ты чытаіш». У нас кніг было, казак усякіх. Матка: «Давайця, я вам пачытаю што-нібудзь інцярэсная». Яны: «Ну давай, Грэцкая, што-небудзь шчэ чытай».

***

Святыя вечары. Яны ўсё к нам хадзілі. Дзяды і бабы калісь. Амерыканчыха і кажа: «У маёй кудзелі…» Лён пачэшаць і патрэпяць на грябёнку. «У маіх кудзелях ужо мышы гнёзды звілі». А яе мужык, дзед Амерыканец, сядзіць і кажа: «Я ж іду к Грэцкім гуляць. Чаго ты пляцесся за мной? Ты сядзі да кудзелю прядзі». А яна гаворя: «Дак жэ Грэцкая ішчэ тую кнігу красівую не дачытала. А я тады суткамы думаю і думаю: «Ой, як-та далей будзя ў кнізе?» Мышы любяць, дзе лён ёсць. Яны перярязаюць яго, іздзелаяць гняздо мякінечкае-мякенічкае. Лён той куда? Нікуда. Тады ўсе казалі. Прыдуць пагуляць к нам: «Да, пагуляй!» – «Пайду, а то мышы ў кудзелях гнёзды паўюць, дак будзім хадзіць па балонню, накрыўшы жопу балонню».

***

Ета ж тады ўсё казалі. Амерыканчыха прыходзя. Матка наша ўсё чытала кнігі. Яна з інтанацыяй. Красіва чытала. Амерыканчыха прыдзя: «Ой, вад! Садзіся. Святыя вечары, дак садзіся, да чытай кнігу. Я люблю». І Амерыканец. Ён харашо чытаў газеты і ўсё. «А з інтанацыяй, – гаворя, – я не магу». Сам сабе пачытая. А штоб услух. А матка наша ўслух чытая. Чытая і кажа: «Ужо ўтамілася, усё чытаўшы». Яны: «Ну, аддыхні». Не дачытая што, назаўтряга зноў святы вечар, панаходзяць суседзі. Усі з сярёдку ідуць: ад Амерыканцаў і да Жаваранкаў. Прыдуць, сядзяць і слухаяць. Там, як цар галаву адсякаў сваёй дачцэ. Замуж хацеў за багатага аддаць, а яна ўлюбілася ў беднага. Цілявізараў не было, яны к нам хадзілі. А Верка Барысава, Алёніна матка, яна чытаць ня ўмела.

***

Ціперь кіно глядзяць, а тады кніжкі чыталі. Еслі Ліда прыдзя, да расказывая: «Чытала кнігу, буду расказываць». – «Мне ета, гаварю, не інцірэсна. Я сама пачытаю, і ўсякаю дробязю чытаю і знаю. А што ты мне з большага скажыш, мне ета не інцірэсна». Яна гаворя: «Я пачытаю, тады табе дам». Іх ці дзве, ці тры кнігі ё пра Раманавых. Дак яна мне ўсё давала, я чытала.

<Вы сказалі, што раней кнігі чыталі, а цяпер целевізар глядзяць>

Калісь цілівізараў не было. Ну, сабіраліся на квацеры дзе-нібудзь. Наша матка ўсё чытала кнігі. Сабіраліся ў вайну, як вайна была, Амераканцы, Коршуніха, дзед Касцючкаў з бабай прыходзяць. Матка наша чытая. Матка чытала, яны сядзяць, слухаяць унімацільна. Матка наша красіва чытала. Мы дак гуляць пойдам, а яны… Хахол з Хахлушай прыходзілі. Суседзі ўсі. Амерыканчыха казала: «Я кала цябе сяду», – на матку. Матка: «Ну, садзісь». – «А то я не дачуваю. Дак я кала цябе сяду». Сядзя блізінька. Матка чытае з інтанацыяй. Чытая кнігу, а яны ўжо слухаяць. А ціперь цілівізар гаворя, сядзім слухаіма. А тады ж кнігі чыталі. У нас багата кніг было бацькавых. А тады пагарэлі, ну дак Ліда даставала. Хто не пагарэў, дак яна ўсё брала, прыносіла. Послі вайны ўжо. Ні радзіва не было, ні цілівізараў па дзіряўнях, ні эліктрычаства. Запаля матка лампу і чытая. І яны сядзяць, слухаяць. Тады ідуць: «Ну, Грэцкая, спасіба!» Дзед Жаваранка гаворя: «Ох, як смачнага абеду пад’елі!» А па святых вечарях скрозь прыходзілі. Матка чытая, а яны сядзяць, слухаяць. Амерыканец сам браў кнігі. Ну, дак Амерыканчыха кажа: «Ён жа, ад, пра сябе чытае, а мне нічога не расказывая». Дак яны к нам хадзілі. *<А што за кніжкі чыталі?>* Пра калісяшнея ў нас кніжкі былі. Пра царёў, да пра паноў, да пра любоў. *<А сціхі ў кніжках не чыталі?>*

Чыталі і сціхі, ну, я пазабывала. І пра Пушкіна матка ім чытала. Як на дуэлі на етай… Рака Чорная?

<Так, Чорная рэчка.>

І я чытала. Што матка чытая, то і мы чыталі. Тады ж цілівізараў не было. Ну, вот чытаіш ужо кнігі. Ліда прыносіла. Якія кнігі сама чытала, прачытая і мне прынося. Мы чытаіма. А ціперь гаўкая цілівізар… усю азбуку зналі.

***

Ну, вот другі гаворя табе чылавек, дак яго б і ні слухаў, а другі гаворя, як у рот табе ўкладая: красіва… Вот кнігу чытая матка, і матка Вася, дзяды будуць казаць: «Поля, вот ты чытаіш, як у рот укладаіш,

а Вася – вумная, харошая… – Ета вумней не было маткі нашай і маткі Васі. На вясы не перяважыш… – А ўсё раўно, Грэцкая кладзе, як у рот укладая…» «Слухаў бы дзень, – казаў Амерыканец, – слухаў бы дзень і ноч. Прыду, лягу, дома пакуль засну, качаюсь-качаюсь, думаю: «Эх, калі б Грэцкая была ў маём дварэ, сказаў бы: «Чытай… Я табе плаціць буду…» Так люблю, як чытая… Красіва, чотка і ясна…» А матка Вася, яна харашо чытала, но ўсё раўно яны ацэнівалі: матка лучшы.

«Зімой вазьмі жніўную запей…»

***

Зімой вазьмі жніўную запей. Мы калісь с Тусяй сядзім. І пачынаім: «Закацілася жаркае сонейка за лес, за лясок…» Баба фортку адчыня: «Ай-я-яй! Дзеўкі, ну, што вы ўжо клычыця? Разве цяперь пяюць жніўныя? Жніўныя, як жніво, жыта як жнуць. Жніўныя песні. А ўжо ячмень, авёс…» У калхозі… Ета ўжо калі сядзім кала абабкаў: «Давайця, дзеўкі, пряпяём. Ці нас хто чуя…» Прыду дамоў, баба: «Ну, што вы спалі? Можа, ляглі, праспалі, нічога ня выжалі?» Я гаварю: «Баб, штоб ня спаць, мы песні пелі». – «Якія?» – «Жніўныя». – «Ні кажы толькі матцы». А матка скажа: «Бяспутныя! Былі дурныя і ё дурныя. Разве цяперь пяюць?»

***

Калісь хрясты, на Кряшчэнне, дак усё баба гаворя: «Дзеці, давайця хрясты». Дак мы наперябой. Матка: «Падаждзіця, я вам падзялю. Ягорка, ты на вокнах пішы, на лутках, а ты – на дворяшных». На мяне: «А ты – на дзвярях». Большанькая, дак на дзвірях. Я пытала ў бабы: «Баб, а для чаго-та?» Яна: «Кряшчэння. Ета, штоб сатана ў хату не прыходзіла». А мы гаворым: «Баб, што ета за сатана?» – «Ну, чорт павашаму». Чорт і сатана завуць.

***

Павел прышоў, гаворя: «Будзя ў дзекабрэ палавіна месяца цёпла, а з пятнаццатава будуць да дваццаці градусаў марозы». Я гаварю: «Хто табе казаў?» – «Я сам чуў прагноз». І Ірка прыехала, гаворя: «Во будуць марозы да дваццаці. Перядавалі па цілівізару». А марозаў жа не было. Атлёга. І цёпла. Збряхалі. А калісяшнія людзі зналі. Гаворяць: «Перяд даждзём куры купаяцца ў зямле». І будуць куры пад сабе грабаць-грабаць – купаяцца. Ужо баба: «Будзя дожч». А будзя

матка сядзець: «Што, куры купаяцца?» І мы ўжо зналі: «Куры шчыпяцца!» Яна: «Ну, ета дожч будзя». Яны па етаму зналі. Па прыродзі. Куры шчыпяцца – і дожч. Палядзіш: ужо хмара найдзя і дожч пойдзя. А ціпер прагонзы ўзнаюць па космасу і брэшуць.

***

<Мама ваша хадзіла ў «Стралу»?>

Хадзіла. У маткі нашае голас харошы быў. Яна і падводзіла, і хадзіла. Замыкая магазін, і ідзець. І хто празявая, мужчыны… Узяць віна. І «Стрялу» кіня і пойдзя, адамкне, дасць, скажа: «Прыпёрла табе!» І дагоня «Стрялу». А ціперь усё забыта.

***

На Купалля, напрымер, ціпер, во ночы ня спяць, абы гарэлкі напароцца, а тады ідуць, ну, Купалля, чорныя ягады ўжо ё, чорныя ягады спеяць на Купалля. Вот мы пойдзіма. Баба: «Дзеці, Купалля! Ідзіця ў ягады!» Мы ўжо сабіраімся, усі на пасёлку. У нас за гародамі балота перейдзіш – ягады – вот аж чорна! Ідзе цвяток зрываіма, прыносім, увечары матка нам з цвятоў, тады ж багата – люцікаў, усякіх званочкаў – нарвома на поплаві, у лясу цвятоў. Прынясом, баба і матка ўжо вяночкі плятуць нам на галоўку: мне, Тусі, Машы, Ягору – хлопец – усё адно вяночкі ўсім. Яны сядзяць, «Купалінку» ету пяюць.

***

Бараду, як усё жыта сажнуць, дак дзелалі бараду, і ў калхозі. А тады нясуць прыдсідацелю. А так дома прынясуць тую бараду. Ужо стаіць яна: адна на агародзі, а другую ў хату прынясом. І кала ікон паставім. І яна ўся ў цвятах, кругом, як кудзеля, у цвятах. Дзелаім красіва. Матка наша паказывала нам і сама дзелала. З усякіх цвятоў. Тады роза была, бальшыя цвяты, яны і розавыя, і белыя, і жоўтыя – усякія бальшыя цвяты.

***

Адна ў нас, у Марозаўкі, і ён гадоў пад сорак жаніўся, узяў маладую з Закружжа. Яна – маладая, нічога етага не прызнавала. Дзевачка радзілась, і не бачыла нічыво. Гаворяць, чуць-чуць векі зросшыя. Мая матка гаварыла: «Ну што, налапіла!? Во і сляпую радзіла!»

***

Вот ацеліцца карова, унясуць… Калісь жа зімой. Ета ж самыя ацёлы зімой. Самыя харошыя ў январэ, у феўрале, у марці, а то ўжо позна, называіцца «пазнякі». Дак ужо ты прыдзіш чаго прасіць, а я табе скажу: «Сёдні я табе ня дам нічога, сёдні ў мяне пакінулась. <*Калісь ацеліцца, дак яны гаварылі: «Пакінулась карова ў мяне»*> Ну, чылавек панімае і знае, і гаворя: «Дак я табе хусціну кіну». Развяжа, кіня хусціну ў хаці. Ну вот што-нібудзь нада срочна, дак скажа: «Дай».

<*Калі нешта давалі ў гэты дзень, трэба была хусціну пакінуць?*>

Ну, вот я табе дам, а яна развяжа хусціну ці фартучок. А после прыдзе і забярэ. Ці фартучок, ці хусцінку, што ёсцека, андарак жа. Ня будзя жа іціць без андарака. «Во я расперяжу», – фартучок кіня. А тады ўжо ці на заўтря прыдзя возьмя, можа, калі і нядзелю ляжыць. Ета як карова ацеліцца ці свіння апаросіцца. Калісь жа свіней і зімой злучалі, штоб к Соракам парасяты былі. Еслі яна прыдзя, ну, напрымер, хто-нібудзь прышоў хлеба ці вілак, ну, чаго-нібудзь срочна нада, грошай пазычыць і то. Матка гаворя: «Я б пазычыла, ну, сёдні пакінулась карова». Дак яна расперязая фартучок ці хусціну, кіня.

***

Талака. Ета калісь нанімалі. Кормяць ці... Называіцца: ідуць памагаць людзям бясплатна. І ты ідзеш, і я… І ўсі. Сабіраяцца талакой… Як німалочаная ў чылавека. Ці захварэў. Бяссільныя такія людзі. Сабіраяцца і ты, і я, і ўсі. Ідуць памагаць яму. Мужчыны адно дзелаюць, бабы другоя. Ета – талака. Прося чылавек: «Хадзіця, памажыця!» Ішлі людзі харошыя. Ня то шта п’яніцы. Ідуць, іздзелаяць яму. Яны ўжо абед які іздзялаяць. Называіцца талака.

<*На якія працы звалі талаку?*>

Ці памалаціць. Што-нібудь гуртавоя нада. Дак ета талака завецца. У нас адзін дзязька ляжаў хворы. Людзі самы ім сказалі. Матка наша гаворя: «Моця, мы пойдыма, скажым людзям. На талаку пойдуць». Сказалі: «Талаку нада іздзелаць». Сабраліс, пашлі і здзелалі.

« Людзі ж хочаць жыць…»

***

У нас паліцэскія былі, но не хадзілі ў атряды, яны так, дома былі. Калісь яўрэі свяцкія, да ўцяклі ў Свяцк, там, за Закружжам. Ета Расія. Уцяклі сюда. І паліцэйскі ўбачыў, што яўрэі ішлі, двое дзетак, хлопчык

і дзевачка, і дзве яўрэйкі, і тут, яны знали, тут ім адна ўсё пряла, ткала кросны, палатно, яны знали, ішлі сюда, Вулляна іе звалі, дак яны к той Вуллянцы ішлі, а ён пабачыў, там, Мітля быў такі, ну, і бягіць, а матка наша ваду брала, ён: «Грэцкая!» А матка гаворя: «Што? (Ён даносчык такі). Ну, бряшы… Я буду слухаць». Яна прышла, дак ужо расказвала. «Во, – гаворя, – слюнявы! Пашоў ўжо! «Пайшлі яўрэйкі пряма к Вуллянцы. Я іду і наблюдаю за імі».

Матка гаворя: «Ну, і што?» – «Дак вот, нада заявіць старасту». А матка гаворя: «Чаго ты пойдзіш? Ты хочыш, як бы твая ішла з дзіцямі, а я пашла б да заявіла: «Вон пабіце іх!» Добра б табе была. Ніхай! У каждага свая дарога. Ні трогай! Ета ж і Вуллянку тады забяруць. Ня нада іціць».

Ён махнуў рукой. І матка прышла і кажа: «Ну, слюнявы, еслі… Тады ўжо пойдзім да хату спалім яму… Я яму лічна сама спалю хату, штоб ён па мітарству пахадзіў, што жыць недзе. Людзі ж хочаць жыць. Ніхай ідуць спасаюцца».

А там, у Свяцкой, растрэлівалі яўрэяў.

***

А другі, Прошка, ён урэдны быў. Дісанты этыя нашы спусціліся, а яны, хтось ім ужо далажыў. Прышлі ў Кашубу туда, а іх два. Самалёт спусціўся вечарям, дак яны на этым спускаюцца, ні на вярёўках, як-та, забыла. *(На парашуце?)* Парашут, дак яны на парашуці. Яны б уцяклі, но дзесь зачапіўся парашут у лесі за какоцця, пакуль ужо тоя какоцце да асвабадзіліся, адзін і другі. Парашуты тыя скамкалі ў снег, і самы ў Кашубу прышлі, у дзярэўню. А тут етыя ўжо, і Прошка еты, і Сашка Іванькоў паехалі на кані, там Кашуба з кілометра ад Закружжа, і прышлі ў Кашубу, пасёлак такі, двароў, можа, дваццаць, яны прышлі: «Так і так, будзім тут ахраняць. Еслі толькі яны тут, дак тады і сям'ю ўсю унічтожым! Ідзе яны дзелісь?» Прышлі, а яны ў адным дварэ былі, разведка якаясь красная. Яны за іх, і на калёсы, і білі, аднаго, ён уцякаў, дак яны яго ўбілі. Пад'ехалі сюды чэряз Амяльноя на Ветку зімняя дарога, дак бліжэй. Мы гулялі ў суседзяў. Ён пісарям быў. І вышоў еты Прошка і кажа на пісаріву жонку: «Уваллі нам па стакану!» І ввялі нейкага чылавека, а мы на печы сядзелі ў іх. І матка наша прышла, гаворя: «Бачу, падвода і два пашлі туды, я ваду брала». І матка выходзя, і Прошка еты тут, дак матка: «Ляксей, чагой-та ты тут?» Ён: «А во!.. Паймалі! Звяры спусціліся, хацелі, можа, нас пабіць». Матка гаворя:

«Ляксей, не чапайця етага чылавека. А той чаго, ці ён спіць?» – «То мы яго ўбілі. Уцякаў, дак убілі. Дак вязом у штаб, у Ветку». Ім тады званія прысвоівалі, палісманам. Дак матка гаворя: «Вы б лучшэ пакармілі чылавека, ён жа не скаціна, а такі, як і вы, чылавек. Дак ня нада яго біць. Во ў мяне Ваня наш, можа, і ета такія людзі, можа, і майго паймалі». Дак ён: «Полька, ідзі з хаты, штоб мы цябе ні бачылі, пахарошаму! А то і ты паедзіш туда». Дак матка гаворя: «Вы пакарміця лучшэ! Ён ня еўшы, чылавек, пайду прынясу да пакармлю штонебудзь». А ён, малады такі, гадоў, можа, дваццаць тры-дваццаць пяць. А Козыріха гаворя, пісарева жонка: «Да я, во, наллю і малака і хлеба дам. Паднясла хлеб. І ён хлеб ужо ўзяў тэй, і матка гаворя: «Мы стаім з Козыріхай і плачым з яго. «Не ўбівайця яго! У яго ж і матка ё, будзя жалець». І ён узяў эты паліцэйскі, узяў стакан Прошка еты, падышоў да і к роту: «На пі!» І аж аб зубы ударыў. Матка гаворя: «Я вырвала. І гаварю: «Гад, ты гад! Што ты дзелаіш? Ты ж наш чылавек! Мы ж цябе вырасцілі! Ты ж равеснік із намі. Ішчэ і старэй нас». Ну, ён ні ўзяў ні хлеба, і хлеб паклаў, і малако разліў. Яны за яго і пашлі, бутылку тую дапілі. Яго беднага павесілі ні за што. Жалелі яго людзі…

«Спасіба Госпаду Богу. І спасіба табе!..»

***

Матка на мяне казала: «Спасіба Госпаду Богу. І спасіба табе! Што Бог нам даў цябе, што ты з горя нас выручаіш. Што пры такім, пры галодным урэмі <*послі ж вайны*>, а ты ўсё сама дзелаіш, а вазьмі-ка заплаці за ўсё!»

***

Калісь матка казала: «На ўсё, ты мой дзіцёнак – атлёт: і шыць, і звязаць, і папець, і патанцэваць – на ўсё!»

І я лучшэ ўсіх! Матка цаніла,і баба цаніла. Маша наша ціхая дужа была. Матка: «Во еты мамырь! Усё ходзя, як немка якая! А ета ўжо <*Туся*>: тряпло дурноя!»

***

У мяне розум быў. Мяне не пазваляла сямейная абстаяцільства. Калісь Нінка Сняжкова… Як яна ўгаварывала: «Пайдзём!» Матка: «Ідзіця, кідайця. Баба хворая, старая. У мяне нага зломана. Кідайця».

Ну, пажалела, асталась. Нінка перва на журналіста пашла вучыцца. Журналістам была. А тады на мяне гаворя: «Пайдзём». Я гаварю: «Грошай німа, Нінка. І сям'ю некуды кінуць». Нінцы добра было: у Нінкі баба маткіна была здаровая, і матка здарова. І сям'я: послі яе былі дзеўкі. Яна пашла па сваей дароге.

Гаворя: «Што мне сям'я?» На мяне гаворя: «Варя, ну, што мне ета сям'я… Кажды будзя сабе дарогу прабіваць. Еслі Валодзя наш вумны, ён сабе дарогу праб'е. А еслі я не праб'ю, ну, і буду сядзець у якім магазіне таргаваць ідзе-нібудзь».

Нінка дарогу прабіла. Мы з аднаго года з ёй. Дак Нінка дарогу прабіла. Яна стала журналістам. А тады бачаць: яна вумная…

Дадатак 1

Беларуская народная педагогіка ва ўяўленнях носьбітаў традыцыі

Гэтая тэма заўсёды выклікала цікавасць у беларускіх этнографаў і дзякуючы гэтаму мае даволі багатую бібліяграфію. У сваіх працах сучасныя даследчыкі, грунтуючыся на запісах этнографаў канца XIX – пач. XX стст., а таксама на сваіх палявых запісах, усебакова асвятляюць азначаную тэму. Навізна майго даследавання заключаецца ў тым, што тэма цалкам разглядаецца на прыкладзе адной асобна ўзятай сям'і.

Варвара Аляксандраўна Грэцкая (1925 г.н.), паводле маіх размоў з якой падрыхтавана гэтая публікацыя, пасля аварыі на ЧАЭС і адсялення яе роднай вёскі Амяльное Веткаўскага раёна з 1992 г. і да канца жыцця (2021 г.) жыла ў Ветцы. За перыяд з 2005 па 2014 гг. ад яе запісана каля васьмідзесяці аўдыёкасет. Гэтая жанчына дасведчана літаральна ва ўсіх галінах народнага побыту: гэта і каляндарная абраднасць, і сямейная абраднасць, гэта і ўяўленні аб прыродзе, аб культуры. Узятыя разам, гэтыя тэксты ствараюць своеасаблівую энцыклапедыю жыцця беларускай вёскі Амяльное. Праз іх мы можам даведацца пра характары асобных жыхароў вёскі, пра іх адносіны паміж сабой, уяўленні пра жывёльны і раслінны свет, асаблівасьці асобных абрадаў і рамёстваў, міфалагічныя ўяўленні. І па вялікаму рахунку – гэта карціна сусвету ва ўяўленнях беларусаў.

Раз-пораз у нашых размовах узнікалі аповеды, разважанні, вызначэнні, якія рэальна аднесці да прадмета народнай педагогікі. Выбраныя мной з нашых шматгадовых размоў і зведзеныя разам, яны даюць нам магчымасьць уявіць стройную і суцэльную сістэму педагагічнай школы яе роднага пасёлка, якая выхоўвала дзіцяня, пачынаючы з перыяду

цяжарнасці яго маці і на працягу ўсяго дзяцінства і юнацтва. Пры гэтым мая суразмоўніца не рабіла адмысловых высноў альбо абагульненняў. Усё гэта самаадвольна вынікае з яе жыццёвых успамінаў.

Першаступовасць ролі, якую адыгрывала сямейнае выхаванне ў станаўленні дзіцяці, добра ўсведамлялася ў сялянскім асяроддзі. Па дзецях судзілі пра ўсю сям'ю. Выхаваныя дзеці для сям'і гонар. Дзеці, якія не адпавядаюць маральным патрабаванням асяроддзя, – ганьба.

«Усё баба наша казала: «Дзелайце так, штоб вас не клялі, а штоб вас пахвалілі і сказалі: «Вот харошае васпітаніе да харошые дзеткі».

Баба ўсё нам гаварыла: «Дзетачкі, не крадзьця ў нікога нічога». Мы па-суседні, была хрёсная наша, у ніх вяргіні, а мы завідуім: «Ой! Ну, красівыя цвяты!» Пойдзіма: «Тусь, пойдзім украдзім». Ну, мы пашлі і сарвалі, чорныя і красныя, мы ўзялі і адзін цвет сарвалі. Яна тады ўсякія словы пляце, яна ўрэдная была. Баба наша: «На што яны вам?» Дак усё, штоб не кралі. Мамка нас: «Я пазасякаю вас! Штоб слава пашла, што ў Грэцкіх дзеці злодзеі. Пашлі цвяты красьць». Ну што, кажыцца, тот цвет…»

І ў вышэйшай ступені пераканаўча гэта вызначаецца ў яе развражаннях пра суаадносіны сям'і і школы, у якіх яна акрэслівае першасную ролю менавіта сям'і ў станаўленні дзіцяці як грамадзяніна, як чалавека:

«Учыціль, я табе так скажу, бальшую роль іграя ў школі. Но дома нада дзісціпліна».

«Еслі ў сям'е не васпіталі, школа рады не дасць. Я ўчыцелёў не віную. Учыцялёў я віную, што дзевачак знахальнічаюць якія. Дак нада дзісціпліну імець. Ну, і ўсё раўно – учыцель не пры чом, еслі ў сям'е дурак зародзіцца. Яму хоць гавары. І вот гаворяць: «Учыцеля даўжны». Не. Што ўчыцель мажэ? Як калісь у нас было па сорак пяць учынікоў. Класы бальшыя. Утрёх сядзелі на партах. Дак што? Учыцель усіх навуча? Ета ў сям'е даўжны дзісціпліну дзяржаць».

І пра сваю сям'ю:

«Матка сказала – закон! Ціпер жа ў лоб ім бій, і яны ўсё адно творяць сваё. Тады матка скажа, ну і ўсё».

«Нас – пяць. Матка ў дісціпліні дзяржала і гаворя: «Я пушчу вожкі, конь пабягіць куды папала, і я вас не збяру». А ў людзей былі і бацькі. На матку мы слова не скажым».

«У нас і бацькі не было. Ну, наш бацька спакойны быў. Толькі гляне. Можа, ён бы і біў, як бы большыя былі. Не, ён дужа спакойны быў, дзяцей жалеў».

Адсюль і наступнае:

«Пайшоў наш Ваня ўжо у армію, дак у пісьме піша: «Мама, дзяржала ты над намы дзісціпліну жалезнаю. Ціпер дзяржы стальную. Дзісціплініраванаму ўсюды добря. Я ў сям'е такой жыў, што дзісціпліну знаю, што дзелаць – што ня дзелаць, плахоя і харошая различаю. Дак мне і у арміі харашо».

«Калісь Ваню забралі. Ён паехаў па вярбоўцы ў Чыту і там у вармію. І піша: «Мама, мяне забралі ў вармію. Мам, дак усюды дісціплініраваным харашо. Не журыся за мяне. Я вучусь харашо. А над тымі, над тромы, над Варяй, над Тусяй, над Ягоркай дзяржала жалезнаю дзісціпліну, дзяржы стальную. Усілівай дзісціпліну, штоб яны панімалі, як з людзямы жыць і як шкоды ня дзелаць». І мы ў дзісьціпліні жылі».

«Матка на нас: «Прядзіця ужо, ідзе з волас, ідзе з колас, да хоць прядзіця вы». Харашо прядом, а як песні пачаном, Туся сабе, я сабе. «Туся, давай песьню!» Матка: «Пашло дзела ў ад! Ета ўжо ня будзя ня то шта. Песні будуць, а ўжо будзя ня то шта з колас і з волас, ужо ў трубачку скора ня ўлезя!» Там у самапрядцы трубачка, нітка ідзець туды. «Кіньця!» Мы ўжо перястаём пець. «Сусолак січас навешаіця!» Сусолкі – прядзеш, а дзе з колас, дак яно ж пойдзя, а ідзе з волас, яны ў етаю трубачку і перярязаюцца ці парвецца, а хоць будзя сукараціцца крута. Прядзіця раўнамерна! Іначэ аборай буду сеч!» І добря, што яна так і дзелала. Яна дала нам жызню. А як бы пусціла на самацёк, «як хочыця, так і жывіця», дак з нас бы толку не было».

І адваротнае на прыкладзе чужога:

«Ета бацька? Ці ён іх на пуць навёў? Сказаў: «Дзеці, вот так во дзелайця. Штоб харашо, штоб людзі вас не судзілі, і вам было добря: работайця, ня крадзьця. Вообшчэм: дзелайця па-людскі».

Адсюль відавочна вызначаецца асноўная задача бацькоў у адносінах да дзяцей: «навясці на пуць, даць жызню». Менавіта гэтым задачам падпарадкавана ўсё тое, што мы з поўным правам можам назваць працоўным, рамесным, эстэтычным, экалагічным выхаваннем.

Паводле уяўленняў, якія існавалі ў нашых вёсках, будучыня дзіцяці закладалася яшчэ да яго нараджэння і залежала ад паводзін яго маці ў перыяд цяжарнасці. У гэтым плане назапашана шмат правілаў паводзін цяжарнай жанчыны. Гэтыя правілы – мера парадку, ад якога залежыць будучыня дзіцяці, яго здароўе, знешні выгляд, рысы характару, яго будучы лёс, тое месца, якое ён зойме ў калектыве. Веданне гэтых правілаў дазваляе спрагназаваць, якім чынам адгукнецца тое ці іншае парушэнне. Гэтаму вучылі будучых маці, прынамсі, маці – дачок,

а бабулі – унучак. Свае сакрэты былі і ў бабулі Варвары Аляксандраўны. «Усё казалі: «Гарэлкі піць нельзя!» – дзіцёнак будзя п'яніца». І ў нас п'яніц не было. І яшчэ: «С подала нельзя есць, патаму шта папрасімка дзіцёнак будзя. Усё матка казала, мы ці бульбы, ці пірага ў подал набярома, карманаў не было, дак яна і кажа, матка: «Не бярыця! А то Козырыха ўсе ідзець, у фартух набярэ, з фартуха бярэ – во і дзеці злыдні такія, усе папрасімкі ходзяць. Вот, прыдзя, абы што ўбачыў: «Баба Алена, дай мне! Дай мне!» А наш Ягорка нікагда не папрося». І яшчэ: «Баба наша ўсе казала Машы: «Машачка, а то панісіцё дзіцёнка хрысціць, дак умажыцца, хоць абмоча пялёнкі, дак эта ж нехарашо перад бацюшкам. Дак не нада з подала ці з хвартуха». І яшчэ: «Усё баба казала на Козыріху, яна: «Вой, пісяіцца мой!..» А яна гаворя: «Нельзя, як ясі, штоб із рота не падала, а то ісцё, аж із рота падая, дак нельзя, і плеваць нельзя на людзей, а то будуць сцыклівыя дзеці».

У гэтым, на маю думку, ёсць усё, што патрабуе ад урока сучасная методыка: і мэты, і задача, і тлумачэнне. Гэтай практыкай праграмуецца этыка паводзін будучага дзіцяці, закладваюцца яго станоўчыя якасці: сціпласць, нежаднасць, памяркоўнасць, добрыя манеры. Што тычыцца прыкладаў, то іх выхаваўчая моц павялічваецца за кошт іх дачынення да рэалій мясцовага жыцця. Гэта ж зусім іншая справа, калі ў ролі прыкладаў аказваюцца людзі, якіх добра ведаеш, людзі, якія жылі альбо жывуць побач. І самае галоўнае – у будучых маці адразу закладвалася адказнасць за лёс будучага дзіцяці.

У далейшым дзеці выхоўваліся прыкладам штодзённага жыцця сваіх бацькоў і іншых старэйшых сямейнікаў:

«Узрослыя круцяцца, маладыя вучацца. Што тыя дзелаяць, то і яны. Мы разгаварывалі. І яны знаяць. Яны ж чуяць усё ета. І прыпеўкі, і ўсё. Я і ад бабы Алены, і ад суседзяў старшых. На работу мы калісь хадзілі. Бабы сабе работалі. А мы – падросткі. Брыгадзір пасылая палоць проса ці што-нібудзь. Калісь палолі, ціперь травяць. Нам гадоў па восем, па дзевяць, па дзесяць. І мы чуім. Што гаворяць, і мы вучылісь. Ці так на вуліцы сядзяць, ці ў сям'е. Так пераймалі. Адзін ад аднаго вучылісь. Гаворяць: «Бальшы круціцца, а малы вучыцца». Што старыя гаворяць, то малыя пераймаяць. Вучацца малыя ад бальшых».

Перш за ўсё чалавеку пашанцуе, калі ён народзіцца ў добрай сям'і. Варвары Аляксандраўны Грэцкай у гэтым плане пашанцавала ў поўнай меры. Пра гэта сведчаць яе сяброўкі:

«Жылі яны ніплоха. Яны – аўтарытэтныя вабшчэ людзі. Ета Грэцкія. Вабшчэ харошыя людзі. Цанілі іх. Род парядачны».

«Танька, іхняя нявестка (Ягорава жонка), казала: «Я за Ягора пайшла (брат Варвары Аляксандраўны), дак Грэцкавай фаміліяй гаржусь!» Іхні двор быў высокі. Не старцы, рабацягі. Усі красівыя былі. Не сраміў ніхто».

Пра гэта сведчаць і асабістыя ўспаміны Варвары Грэцкай:

«Баба была ангел – чылавек. Іе ўсі зналі. Мая баба харошая была. Во калісь у Марозаўку ў школу хадзіла. Дзеўкі, падругі: «Пайдзём к нам начаваць». Вот сколькі нас было?.. Шэсць дзевак. У школу хадзілі. З Падкаменння адна і нас пяць хадзіла. І дзеўкі марозаўскія будуць гаварыць, як замяць: «Пайдзёмця к нам начаваць». Прыдзіма. У другі раз мяняяцца: «Ніхай ужо Варя ў вас начуя, а Манька ў нас». Ужо так мяняліся. Дак маткі пытаяцца: «Чыя ты з Амяльнога?» Я гаварю: «Грэцкава». А яны: «А-а-а, Грэцкава! – Марозаўцы зналі ўсіх амяленцаў, амяленцы марозаўцаў. – Тваю матку знаім. Твае баба і матка харошыя. Матка ваша – вумніца. І баба ваша. Вой, ваша баба якая харошая! І бацька быў харошы».

Велізарную ролю адыгрывала тое, якім аўтарытэтам карыстаўся ў сваіх вучняў хатні настаўнік:

«Бацька мой харошы быў. Бацька наш ісключыцільны быў харошы. Ета ўсі зналі».

«Як у нас бацька быў, дак на свеці, мoжа, німа такіх бацькоў. Німа і ні будзя! Такі ён харошы».

«Наша баба была хароша! Вот за бабу на нож пайду. Еслі б на нашу бабу. Но нашу бабу ніхто ні абіжаў. Богам бажусь! Такая харошая баба была наша! На свеці німа, адна ана, наверна, была».

«Мы на матку век не сказалі: «Не бряшы!» А ў Крыўцовых. Вон Каця Коршунава са мной дружыла, на Каршуніху: «Ідзі ты к чорту! Надаела ты ўжо сваёй ругнёй».

«Мы на матку калісь век ні казалі: «Ідзі к чорту!» У Крыўцовых. Прыду к ім. Алёна: «Пайдзём скарэй, штоб матка не бачыла». А тая: «Алёна, куды ты сабіраісся?» – «Я шчас прыду!» – «Ня йдзі. І тое, і тое нада здзелаць». Яна: «Ідзі ты к чорту!» І сабіраіцца і пойдзя. А мы матцы сваёй ніколі так ні казалі. А еслі б сказалі, яна б да смерці лупіла. Яна правільна дзелала. І загадая: «Здзелай, тады ідзі». Мы здзелаіма: «А ціперь, мам, можна?» – «Можна». А ў бабы пытаць. Матка: «Я камандзір, а ты разбязуліііш іх, дак яны ня будуць панімаць. Будуць як у Крыўцовых: «Ідзі к чорту. Ня гаўкай». Ета разве можна на матку казаць. Усякія сем'і былі».

«Штоб мы на матку сваю сказалі: «Ідзі к чорту!» Ці: «Не бряшы». К Крыўцовым прыдзіш, яна: «Дзеўкі, тоя здзелайце». – «Ідзі ты к чор-

ту!» Яна: «Во дземаны». Яны: «Ня дуры сракі! Глотку разявіла!» І на бабу. А мы на бабу ого!»

Так атрымалася, што ў сям'і Грэцкіх дзецьмі галоўным чынам займалася бабуля Алена Максімаўна. Пра яе Варвара Аляксандраўна заўсёды ўспамінае толькі самымі добрымі словамі:

«Дзіцямы баба заведывала. Матцы некалі было. Ета ж ціперь па тры гады даюць. Такую прывілегію. Родзіш – тры гады сядзяць. А калісь нядзеля, і пашоў на работу. Родзя, нядзеля атышла, брыгадзір прыдзя: «Полька, не хватая людзей. Ідзі». Баба глядзіць, а матка ідзець. Усі так».

Пра яе аўтарытэт сведчыць наступнае:

«Наша баба была харошая! < > І я за такую бабу. Яна век на нас не ругнулася. Ня слухалі, бацькі ж не было. «Варячка, здзелай там». Но я слухала. Ягорка, Маша, Туся што-небудзь. Ціхонька зірне. Яна век. Матка гаворя: «Ты мне гавары, што яны ня слухаюць», – загадывала. А ўрад была баба Вася: «Я сказала Лідзі: «Ліда, ідзі сьвінням насабірай!» Яна міне не паслухала. То я ўжо абору вазьму». А наша баба в жысць не скажа. Мілая такая. Такія бабы не было нідзе».

Бабуля заўсёды была для яе прыкладам для пераймання:

«Такія бабы нідзе німа». «Баба Алена наша. Яна дзевяноста тры гады пражыла. Я так гаварю, таму шта так гаварыла баба Алена. Баба Алена вумная была. Ну, калісь усё баба наша: «Адзін з'еш хоць і вала, дак адна хвала». Напрымер, вот я ад свае сям'і нікалі так во-во ня з'ем, а ўсім па капельцы, да дам. Калісь ад бабы навучылась, і дзелаю так. Нашы ўжо не. Наша Ірка будзя хадзіць, што-нібудзь есць. Во купя якоя пячэння. Ну, ці я іх аб'ем».

«Я знаю, як і сена ўвязываць. Баба наша ўсё знала і мне ўсё паказывала, кажа: «Ета за плячамы не насіць. Нада, што б ты ўсё знала». Прыходзіцца ў жызні ўсяк. Штоб усё ўмеў».

«Наша баба і пець умела, і песняў багата, і ткаць, і прясць. Усё я бабіна переняла».

Але нарадзіцца ў добрай сям'і і нават мець добрага настаўніка яшчэ не самае вызначальнае. Варвара Аляксандраўна, не ацяжараная ведамі пра генетыку, прыводзіць прыклады, у якіх на першы план выступае менавіта спадчыннасць. Прычым яна можа адбіцца праз некалькі пакаленняў:

«Ад харошага целяша, дак і трэска хараша. Добры астанецца чылавек. Гаворяць: «Ад харошага целяша, дак і трэска хараша». А як плахі… Ён іздохня, дак пакаленіе астанецца чарцінае. Ён урэдны, ні харошы». «Яблака недалёка ад ябланы коціцца. Пад ябланай падая і ляжыць. Так

і ён – выліты бацька! Яго бацька быў такі. Госпадзі!.. Як к чужому, пойдзя за гарэлку работаць. Еслі дома зделаць. Матка сячэ дровы печ вытапіць».

«Ад разумных хай бы і па дваццаць ряджалі. Дзіцёнак быў бы развіты. А як ад дурнога. Яна сама дурная… І ён… Да ішчэ гарэлку пьюць. Такі ж іх дзіцёнак будзя. Лучшэ ня будзя. Наш Сярёжка (унук) радзіўся. Ён пашоў на нашым раду. Па матцы, па мне пашоў, па Машы. Ён па нашым раду пашоў. І вот характірам такі, заботлівы. Но Варю (унучка) я не пайму, дужа ціхая, тая вадой ні замуця нікому. Яна… Хоць і мужык будзя… Яна будзя ўважаць яму. Ад харошага целяша, дак і трэска хараша. Ад дурака дурак і будзя. Як карова малошная, дак ад яе і цялёнак… Еслі цёлачка… Гаворяць, перва целіцца… Пярвустак. Цёлачку. Яна ўся пойдзя… І праўда… Харошая карова была ў мяне. Цёлачку цяліла перваю, я ўзяла аставіла. І ў калхоз цёлачак здавала, дак людзі бралі. Гаворяць: «Ідзе тут Варкіна цёлачка. Бычка здадзіма. З калхоза забраць тую цёлачку. Ета ўжо будзя вылітая матка». Харошая карова была. Дак і ад харошага целяша… І ад скаціны харошыя. Ад злыя сучкі і сабакі злыя. А як ад такія, што яна каждаму ўкланяіцца – перясігнуць і пойдуць. Ад харошага і харошая. Харошая яблана – і яблака будзя смашная. А як кіслёцця, дак кіслёцця і будзя. І ад скаціны харошыя. А як ад такія, што яна каждаму ўкланяіцца – перясігнуць і пойдуць».

«Туся ўся ў Прошку пашла. Ета мае маткі бацька і Прошкаў бацька – родныя браты. Матка мая і Прошка – брат і сястра дваюрадныя. Прошка. А вот сёстры ў яго. У іх быў Кірыла. Путны быў. А Прошка – дурак. Матка казала на Тусю: «Прошка ты выліты. Выліты нерабацень. Толькі б гарэлку піў і блядаваў. Дак ты не блядуіш. Дак ты – нерабацень». Яму што бацька гаворя, ён гаворя: «У самаго рукі не паадсыхалі. Дзелай сам». Так Прошка казаў на бацьку. Матка казала: «Туся пашла не ў Грэцкавых, па Прошках пашла». А мы ўжо з Машай. Матка казала: «А ета Грэцкавага роду». Мы гаворым: «Мам, ну твой жа брат». А матка гаворя: «Ну, што я буду дзелаць? Ён жа дваюрадны». Яго звалі Ляксей. Яго ніхто ня зваў Ляксей. Прошка – і ўсё».

<А чаму Прошка?>

«Дзед ці прадзед тож урэдны быў. Дак яны: «Во Прошка!» Дзед такі быў ці прадзед. І яны звалі Прошкай. І ўсі людзі звалі. «Хто-та пайшоў?» – «Прошка».

І пра сябе:

<Вы калісьці сказалі: «Можа, я ў бабу ўдалась?»>

«Баба наша ўсё знала, помніла, такая яна вумная была. І матка наша вумная была. Наша матка ў магазіні работала. Пакуль на шчаты шчытаць, яна умственна ўсё пашчытая, такая вумная была».

<*Што значыць «удалась»?*>

«Удалася. Баба такая была, і я ўдалась такая».

«У нашай бабы голас харошы быў. Усё баба наша казала Алёнка: «Варячка, ты і Маша крошкі падабралі мае».

<*«Крошкі падабралі?»*>

«Ну, крошкі падабралі. Ну, усё ўмела дзелаць, што баба».

Дзяцей з малых гадоў рыхтавалі да жыцця ў грамадстве, у калектыве:

«Матка наша нікалі не хваліла. Там у нас адна была: «Ой! Мае ж та дзеці!» А наша матка, усё ж дзелаім, як і нада: «Хваліць ніхай вас людзі пахваляць, я не буду хваліць вас».

Самым першым калектывам, у які быў павінен увайсці маленькі чалавек, была сям'я. І гэта адбывалася праз сумесную штодзённую працу:

«Калісь было. Матка ўранні ўстае. Начынаяць парядкі. Бацька быў. З бацькам баба, матка пагаворяць. Ішчэ ўвечары дажэ пагаворяць, што тоя і тоя нада іздзелаць. І назаўтряга бацька за сваё дзела пойдзя, матка з бабай печ топяць. Нам: «Ты бульбу чысці, ты капусту рэж ці шчавель перыбіряй…» Каждаму дзела. І ніхто ні скажа, што я ні пайду».

«Па хазяйству мы ўсі зналі. Ягорка наш, пойдама ў калхоз работаць, баба скажа: «Вот ты свіней накорміш». Ён пойдзя на агарод, нарве травы такія, ён ужо зная, шэсць гадкоў была. Ён ужо пойдзя, нарве, прынясе, пасячэ ў карыці, і дробненька пасячэ. Баба: «Буйней! Яны паядуць!» Размуця шалупаяк, бульбін, што будзя, намуця туды – і ў карыта, бальшоя карыта. Гэта ўжо яго работа. А мы ў калхозі, палоць хадзілі, матка, баба, жыта жаць. А тады старыя і малыя, усі работалі. Ён ужо на заборы сядзіць кала варот: «Усё, мам, падзелаў! Свіней накарміў і ўсё здзелаў».

Рамёствам вучылі паступова. Дзяцей аберагалі ад расчаравання і ў сваіх сілах, і ў здольнасцях. І разам з тым падтрымлівалі першыя крокі дзіцяці ў авалодванні ім тымі ці іншымі прафесійнымі навыкамі:

«Вот няправільна што-нібудзь – ну і, не разбярэш нічога. Хоць і ў кроснах. Вазьмі ня так. Не пяряступі етыя два разы, дзве ніткі ў ряд, ужо будуць іціць тоўстыі ніткі. Матка атойдзя, я гаварю: «Баб, давай я вазьму хоць трошкі ткану на кроснах, паўчуся». А баба гаворя: «Паклычыш ужо, што чорт з папом не разбярэ! Ад маткі тады ўжо аборы палучыш. Ужо так будзя сеч! Скажа: «Хто цябе пасылаў? Ета ж нада ўсё раздзелываць!»

«Ягорку быў чацвёрты гадок, як бацька памёр. І ён такі вот пойдзя, пагуляя ў Жаваронкаў, бярэ тапор: «Баб, пайду!» – «Куды?» – «Вон дзед Жаваронка лазу абсякая на гарох, дак пайду і я выбіраць». Калодачка такая па яго росту, яму гадоў сем было, і ён па-свойму скобля,

абы войстра было. «Баб, так?» – «Мой унук, харашо. Ліш бы войстра было. Лезла ў зямлю».

Але вучыцца рамёствам, як і сялянскай працы, заўсёды было справай абавязковай.

«Калісь матка. «Мам, я ня ўмею!» – «Да ты ня ўмеіш кату і хваста завязаць!» Нада ўсё ўмець. І дзелаць нада. О! Мая матка строгая была. Ня то шта, ня ўмею – ну, і сядзі. Яна скажа: «Вочы бачаць і рукі ё, не паадсыхалі. Дзелай! Ты доўжын дзелаць».

«Матка казала: «Варя і Маша – ета будуць путныя дзеўкі, а Туся – ета будзя лодырь ад камля». Ад камля – крэпкая. Яе ўжо хоць. Ужо еслі не возьмуцца за работу змалку, дак яны і вырастуць, ня будуць дзелаць. Што ў маладосці да ў дзецтві знаіш, да смерці не забудзіш».

Такім чынам вызначаецца істотная роля таго, што закладваецца ў чалавеку на пачатку жыцця.

«Мая баба казала: «Дай Бог, унучачка, штоб усё умеў дзелаць, толькі не дай Бог, штоб усё дзелаў». На практыцы гэтая жанчына не па чутках знаёма як з жаночай, так і мужчынскай працай: плотніцтвам, цяслярствам, лозапляценнем. З прафесійным падыходам да справы яна арыентуецца ў якасці матэрыялаў, тэхналагічных працэсах, выніках працы. І гэта зразумела. У цяжкія для сям'і часы, калі сям'я засталася без бацькі, яна сапраўды ўзяла на сябе мужчынскія працы.

Да асаблівасцей хатняга выхавання дзяўчынак трэба аднесці тое, што іх адразу выхоўвалі як будучых гаспадынь, жонак:

«Што тады гатавалі? Бульба, суп, боршч, кашу, калі густую, як натаўкома ў ступі проса. Матка: «Ну, паляніліся – жыдкая каша!» Вучылі: «А то замуж пойдзіце, дак мужык з голаду памрэ!» Туся наша, ана лянівая была, дак баба і кажа, твой мужык із голаду, як Іван Шух, памрэ».

«Дзеці, хадзіця паглядзіця, як суп, а то пойдзіця замуж, дак мужык па хібіцы будзя біць, скажа: «Во вырасла даўбня, а ўма ня вынясла. Ня ўмеіш супу зварыць!»

Сямейнаму жыццю вучылі на прыкладах як станоўчага, так і адмоўнага:

«Усякія ж сём'і ё. Усякія мужыкі і жонкі. Другія ў ласкі пражывуць і ў дабраце. А другія ўсё прасваряцца. Так і жывуць клычана. Наш бацька, напрымер. Матка болей на яго, што ня так. Бацька: «Ну, ладна. Ніхай па-твойму».

«Пражылі, як голуб з галубкай. Цэніць ён яе, а яна яго цэня. Вот ета яны жывуць, варкуяць, як голуб з галубкай. Ё такія сем'і! Ета сем'і аддзельныя такія ё. А еслі ён у дварэ бушуя...»

«Ета пойдзіш замуж, напрымер. Ішчэ баба нам казала. Мне яна не казала. Мне яна казала: «Варячка, ты як вырасціш, дак у цябе шаўковае ўсё, дак хазяін будзя красавацца за табой. А ты, Туся, чорны вол табе наступя. Ой! Горя цяпніш! Будзя біць-біць. Паслухая: жывая. Зноў начынаць будзя».

«Вот маткіна радня. Яго звалі Ахрэм, а яе – Хацімья. Дак на іх усё казалі: «Хадзімця к Ахрэму і Хацімьі!» Гуляць ужо бабы: «К Ахрэму і Хацімьі, можа, наварылі бурака і бацвіння». Прыходзяць: «Ну, як, Ахрэм і Хацімья? Наварылі нам бурака і бацвіння?» А баба наша, тож харошыя дзяды былі, а ета бацькава, дак ужо саедзініў Бог і яе харошаю, усе людзі казалі, і ён харошы, і баба Алёнка харошая. Вот два такіх саедзінено».

Праз клопаты аб малодшых у сям'і дзяўчынкі набывалі навыкі, якія ў далейшым маглі спатрэбіцца ім пры выхаванні ўжо сваіх будучых дзетак:

«Матка і кажа: «Адзін аднаго глядзіця! Еслі адзін шкоду дзелая, меншы, напрымер, ты ж – большая, ты бачыш, ня дай яму эта дзелаць».

«Ідом гуляць на вуліцу, матка: «Бярыця і яго». Ён крычыць за намы. Прывык жа. Матка: «Бярыця дзяцёнка і вядзіця». І Крыўцовы. Алёна Мішку вядзе. А ціперя-ка вазьмі скажы, штоб ішла гуляць на вуліцу ці к дзеўкам. Павяла дзіцёнка. Яна ж не павядзе. Скажа: «Што ты! Павяду». Культуру здзелалі. А тады не глядзелі. Было па восем у каждам дварэ. Сем. Еслі чатыры: «Што там у цябе чатыры дзіцёнкі?» Ета ўжо мала. А ціперя-ка маць-гераіня – тры. А тады дзесяць. Тады толькі маць-гераіня».

Своеасаблiва Варвара Аляксандраўна распавядае пра ролю бацькі ў працэсе выхавання дзяцей:

«Гадоў сем было ці малажэй, бацька памёр, мне было восем гадоў. А шчэ бацька быў, ён падойдзя, абнімя да пацалуя мяне і Тусю і Машу: «Ой, мае-та вы дзевачкі, залатыя ў мяне дзевачкі!»

«Бацька іграя, а ён падойдзя, малінькі, вот я помню, пальчыкамы варсая ў кнопачкі тыя… Мы ўжо танцуім, а ён будзя стаяць, і пальчыкамы. Яно ўжо не туды іграіцца, а бацька: «Вот маладзец! Ой, Ягорка, сыночык. – І пагладзя яго. – Маладзец… Гарманіст будзіш». І ён тады аж рукамы ўсімі. Бацька і кажа: «Будзя з яго толк».

Сямейнымі былі і першыя ўрокі чытання і пісьма. Бацька Варвара Аляксандраўны быў актыўным удзельнікам дзяржаўнай праграмы «ліквідацыі непісьменства». Як узгадвае мая суразмоўніца: «Наш бацька вучыў у вячэрняй школі. Узрослыя, да ня знаюць, якія буквы пісаць. Прыказ такі быў ленінскі. Штоб хадзілі ў школу. Штоб кажды чылавек

распісацца мог. А то ў нас былі і хлопцы, і дзеўкі. Яны распісацца ня ўмелі. Дак прыехаў Аляксеенка і гаворя: «Сашок, ідзі. Я знаю, што ты справісся з етым дзелам. Я табе планы дам». Дак бацька вучыў». Падчас гэтых заняткаў ён набыў навыкі методыкі, па якой потым навучаў пісьму і сваіх уласных дзяцей: «Бацька напіша букву. Сёдні – «а». «Багата ня дам». Вот сёдні «а» будзім пісаць. Напіша на бумажцы, а мы глядзім. Ну, і пішыма мы. І строчкі тры напішыма». Своеасабліва гэтыя заняткі падтрымлівала бабуля Алена Максімаўна: «Баба кажа: «Вы, дзеткі, сядзіця. Ня ў хаці. Дак на вуліцы. Як удзень. Свіней пасвіце да курэй. Вот вы і пішыце на зямле. Сцярыце і зноў пішыце». І мы на дарогах пішыма. І вучылісь». Вялікую ролю ў выхаванні дзяцей адыгралі і агульныя чытанні, якія звычайна ў святыя вечары адбываліся ў Грэцкіх: «Матка наша ўсё чытала кнігі. Яна з інтанацыяй. Красіва чытала. Кніг у нас багата было. Усё казалі: «У Грэцкава бібліяцека». Бацька кнігі ўсё... Сняжкі пачытаяць: «На, Сашок!.. Чытай дзіцям». І казкі ўсякія калісяшнія… Пагарэлі, як хата гарэла. Амерыканчыха прыдзя: «Ой, вад!.. Садзіся. Святыя вечары, дак садзіся да чытай кнігу. Я люблю». І Амерыканец… Ён харашо чытаў газеты і ўсё. «А з інтанацыяй, – гаворя, – я не магу». Сам сабе пачытая. А штоб услух. А матка наша ўслух чытая. Чытая і кажа: «Ужо ўтамілася, усё чытаўшы». Яны: «Ну, аддыхні». Не дачытая што, назаўтряга зноў святы вечар, панаходзяць суседзі. Усі з сярёдку ідуць… Ад Амерыканцаў і да Жаваранкаў. Прыдуць, сядзяць і слухаяць. Там, як цар галаву адсякаў сваёй дачцэ. Замуж хацеў за багатага аддаць, а яна ўлюбілася ў беднага. Цілявізараў не было, яны к нам хадзілі. А Верка Барысава – Алёніна матка. Яна чытаць ня ўмела». І яшчэ: «У нас багата было кніжак. Столік такі. Згарэў ён. Там поўна было! Казкі ўсякія, бажэствінныя былі. К аднаму боку. «Не чапайце, дзеці...» Мы меншыя былі, дак мы толькі з карцінкамы выбіралі. Гартаім карцінкі. А матка будзя казаць: «Што вы карцінкі вычытаіце? А будзіце хадзіць балваны дурныя!» Так і вучыліся. Прыдзім у школу. Пакуль хадзіць у школу, дак мы ўсю азбуку знали».

Своеасабліва выглядае і тое, што мы маглі б назваць урокамі народнай культуры. Самыя першыя з іх адбываліся проста па вечарах, калі спявалі бабуля, маці, бацька. Вабіла прыгажосць гукапісу, мелодыі. Песні пераймаліся і запаміналіся проста з голасу. Як узгадвае Варвара Аляксандраўна:

«Ета ж я пяю, што баба і матка прядуць кудзелю і пяюць. І Ягорка наш, так, гадкі тры. Вот сядзіма на печы, і калодзезь із смолі клодзём і пяём, мы ўсі знали».

Ужо самых маленькіх вучылі таму, што кожная песня мае сваё вызначанае для яе месца ў той ці іншай пары года:

«Песня «Як Ваня вёў каня паіць, а Варынька дзевачка да за ім бягіць». І мы яе любілі. Калісь сядзім так увечары, кажым: «А ці бабы чуяць!» Наша баба як чуя: «А-ааа! Бяспутныя. Ня пейця етыя песьні». – «Баб, чаго?» – «Ім больна будзя, што вы не воўрэмя пеяцё». Ужо нас страша. Мы тады кініма. Баба пойдзя. Мы: «Баба пашла. Давай!» І сядзім, стрэлавыя ўвечары пяём. Баба Буцікава будзя калісь, хрёснае маёй свякруха: «Ой, бяспутныя! Маткі не навучылі, дак яны, во дуркаватыя, пяюць песні абы-калі!»

А потым пачыналася самая сапраўдная навука традыцыйнай культуры:

«Як Стрялу водзяць, «вой-лі, вой-лю-лі» скрозь пяюць. Жніўныя пяюць, як жыта жнуць. А я калісь выду, ціхенька, штоб людзі ня чулі, жніўныя пяю, баба выдзя: «Ай-я-яй! Во ўжо бязбожніца. Калі папала якія пяеш». Жніўныя толькі на жніво, а я ячмень буду жаць на агародзе, ячмень і пшаніцу, і ціхінька пяю». Яна: «На што ты? Ета ж як жыта жнуць». Па ўяўленнях носьбітаў традыцыі, гэтымі тэкстамі можна рэгуляваць пачатак той ці іншай прыроднай з’явы не толькі па пары года, а нават і ў прасторы асобна ўзятага дня: «Усё песні пелі. Вот мы станім, баба і кажа: «Дажчу німа. Дзетачкі, пагукайце-ка дожч. Я вылятаю: «Баб, січас іціць?» – «Да, ідзі січас». А як ураньні рана, скажа: «Падаждзі, а то скажаць: «Во ўжо глотку разявіла. Дак падаждзі. Вон туды после абеда. Ніхай людзі рабатаяць з ранні да вечара, штоб ён ноччы ішоў». Тады ўжо: «Ну, ідзі. Цяпер пакуль папяеш, і Бог дожч…» Такім чынам практыка прыгожага пісьменства ператваралася ў далучэнне да міфалогіі, прыродазнаўства і жыцця ў грамадстве. Апошняе таксама адметна. Праз песні малая сям’я, у якую ўваходзяць толькі самыя бліжэйшыя родзічы, пашыралася да вялікай сям’і, у якую ўваходзяць і суседзі, і аднавяскоўцы: «Баба Амерыканчыха, вот на рабоці што-нібудзь дзелаіма, мы аддзельна дзелаіма, дак яна будзя гаварыць: «Хадзіця сюды, дзеўкі. Будзіма пець, і вы будзіця». Тады чагось не гаварылі пра всякая, вот толькі адны песні. Як садзяцца аддыхаць, і песні пяюць. Амерыканчыха заводзіла. І мы з імі пяем. «Хадзіця, вучыціся!» – звала. «Хадзіця, Вар, сюда! Бліжай садзіцесь і будзіма пець песьні. І вы! Ніхай пяюць! Ніхай вучацца! Нічога ніхто не гаварыця!» Там баба адна: «Ішчэ будзіш! Ці ета твае дзеці! Ета чужыя!» – «Ніхай чужыя! – яна харошая была баба. – Ніхай вучацца», – яна харошая была, баба. «А то мы, – гаворя, – памрём, і ўсё наша ў магілу пойдзя. І не будуць пець. Мы падохнім, і песьні нашы

падохнуць. Давайця, вучыцісь. І вы будзіця пець». І мы ўжэ пелі. Я панавучывалась». Пазней гэта будзе асэнсавана як традыцыя: «Як лён сеяць, усё ж хрысцяць, а я план засяваю, дак я лёнам. Думаю: «Баба ўсё лёнам. Пасеяла, зачырціла». І цыбулю. Гаварю: «Падаждзі, Сярёжка». Ён: «Баб, ты ўсё прыхамяці». Я гаварю: «Нада і ета здзелаць. Нас учылі так. І мы традыцыю ету будзім выпалняць».

За малым калектывам узьнікае вобраз дзяржавы як вялікага калектыву. На прыкладзе сям'і выпрацоўваецца дзяржаўнае мысленне:

«Я пражыла адна – ета маё малінькая гасударства. Ніхто не ўмешываўся ў маю сям'ю. Я сама распараджалася: куды, што і як».

«Сям'я. Што такоя сям'я? Як ты думаіш? Сям'я – ета малінькая. Баба наша казала. «Сям'я, – гаварю, – ета сем і я восьмая?» А яна гаворя: «Сям'я – ета малінькая гасударства. Пётр Первы калісь забоціўся. Дак ета ён над усім гасударствам. А мы – бацька забоціцца, а мы работаім. Ён нам загадывая, і экономію дзелая, і пракарміць, і надзець, і абуць, і пражыць, і штоб цёпла было. Бацька – хазяін з маткай. І штоб якую скаціну дзяржаць. Усё ета нада. А дзеці падчыняяцца. Дзеці работаяць. І калісь кажэн сваю работу зная».

Заўважу, што гэтыя высновы зрабіла бабуля Варвары Аляксандраўны, звычайная вясковая жанчына, якая нідзе не вучылася і па сутнасьці атрымала хатнюю адукацыю, і, безумоўна, не знаёмая з высновамі Карла Маркса. Цікава, што ўжо Варвара Аляксандраўна, працягваючы гэту тэму, звяртаецца да прыкладаў Леніна, Сталіна, Фідэля Кастра, Маргарыт Тэтчэр, Гарбачова ды іншых.

«Маткі дзяцей кідаюць, а ён страну такую кінуў. Такую магучаю – Савецкі Саюз. Красівая званія – наш мошны Савецкі Саюз. А ён кінуў. Таво шта дурачок – мечаная галава. Страна, як сям'я бальшая. А ён хляпнуў да пайшоў. Ён быў важак. Ляксанаў калісь, сядзім, цілявізар глядзім, ён гаворя: «Во гад! Кінуў страну бальшушчаю. І хляпнуў дзьвярямі і пайшоў. Ён жа, як бацька. Сям'ю такую!.. Страна такая мошная. Дак ета сям'я яго. Ты ж глядзі. Закрыў дзверы і пайшоў. Кінуў усё. Гад ты, гад! Разваліў страну». Чорт страшэн, а ён ішчэ страшней. Столькі народу пагубіў, паразліваў сьлёзы. Во Расія ўжо аддзельна, Беларусія аддзельна».

І пры гэтым яна зусім беспраблемна і неяк арганічна звяртаецца да апошніх палітычных падзей, што адбываюцца ў сусвеце. Адна з нашых апошніх размоў адбывалася падчас сакавіцкіх падзей 2014 г. ва Украіне. Адсюль і наступнае:

«Янюковіч… Кінуў, да пайшоў. А як кірса ўжо ў штаны сыпіцца, няўдзержа, прыйшоў: «Вы ж мае дзеці». Цётка Зена расказывала: «Чаго прыйшоў. Ты ж тады кінуў нас і голых, і галодных. У школу пайшлі. Ну, не ў чым іціць дажэ. Мне хоць бы пракарміць. Дак тады ня бачыў». Так і Янюковіч. Кінуў. Сваю сабраў сям'ю. А вы народ. Як-та ты, хазяін, кінуў? Як пастух кароў. Разыходзьцесь, куды хочыця, а я пайду куды мне нада. Я ў Расіі жыву, ня трогайце мяне». Нада падумать. Ета людзі. Сам сябе збярёг. Дак ты ж зберяжы і людзей усіх. А ня то шта кінуў. Біцесь, давіцесь».

Падобнае параўнаньне, на мой погляд, мае права на існаваньне. Яно цалкам адпавядае вызначэнню, якое аднойчы зрабіла яе бабуля Алена Максімаўна: «Сям'я – ета малінькая гасударства».

Варвара Аляксандраўна Грэцкая шмат чаго пераняла ад сваёй бабулі, якая, у сваю чаргу, у размовах з унучкай часта спасылалася на сваіх «бабу» і «прабабу», што дае падставы вызначыць зберажонае ад яе як традыцыйнае.

На мой погляд, асоба Варвары Аляксандраўны пераканаўча пацвярджае слушнасць сістэмы выхавання дзяцей, якая існавала ў сям'і Грэцкіх – сям'і па вялікаму рахунку традыцыйнай для вёскі Амяльное.

Літаральна ўсе сяброўкі Варвары Аляксандраўны, з кім мне даводзілася размаўляць, адзываюцца аб ёй толькі самымі добрымі словамі:

«Варвара кароў даіла. Та самая завадніца ў ніх была. Ой! Яна харашо. І работала, і пела. Удава тожа жыла. Горя хватала. У яе хлопец».

«Варька – баба агністая. Як агонь, работая. Што ні возьміцца, дак гарыць у руках. Вот ета і называіцца агністая. Усі так казалі: «Вон баба – што агонь. Шуруя ва ўсе канцы. І Варька такая. Баба на ўсе рукі. На ўсё. І пець, танцаваць і работаць – і што хочыш з Варькі. Ета ўжо работніца на ўсе рукі, каліcь казалі».

І сама пра сябе:

«Калі будзіш у Алёны Краўцовай, дак распытай пра мяне. Яна раскажа. Я дзелаць, дак дзелаю. І ў калхозі, штоб заведушчы не прыйшоў і не сказаў: «Ідзі-ка сюды, – за рукаў, – перядзелай!» Ка мне нікалі, гаворяць, камар лыча не падточа. А другая цяп-ляп і пайшла. Любыя бабы ё і мужчыны. Здзелаюць, дак люба ўзяць у рукі тую вешч. А ё. Цяп-ляп. Кіня».

І яшчэ адзін ўспамін, які для яе вельмі дарагі:

«Калісь баба Амерыканчыха на мяне: «Ты – на ўсё. І пець, і танцаваць, ну і работаць. І Маша ваша не дакажа табе. А Туся. Ета саўсем не дакажа».

Не азіраючыся на грунтоўнае, вызначанае як «навесці на пуць» і «даць жызню», у сялянскім асяроддзі падсвядома існуе і пяшчотнае,

глыбіннае, асабістае: «Я гаварю: «Ой, баб, як мне жыць?» Яна гаворя: «Не журыся. Ты яшчэ маладзенькая. Як табе жыць. Ты пражывеш. Па табе бачу. Як-нібудзь пражывом. А пад старасць нада падумаць». Я гаварю: «Баба, а ты думала?» А яна і гаворя: «Вы ішчэ во такія былі, а я ўжо думала: «Хто мяне пахавае? З кім я». Я гаварю: «Баб, ну і з кім ты рашыла?» – «А выбрала із пяці вас адну цябе». Я гаварю: «А чаго?» – «Бачу, што ты сама не з'ясі, а: «Баб, на-ка пакушай».

Гэты аповед з'яўляецца жывой ілюстрацыяй да зафіксаванага напрыканцы XIX ст. і прыведзенага ў акадэмічным выданні «Пахаванні. Памінкі. Галашэнні»: «Побач з іншымі клопатамі аб «люцкей смерці і пахове» беларускі селянін ставіць таксама «галашэнне» над сабою. Гадуючы сына, бацька верыць, а маці, не тоячыся, гаворыць, што «ён закрыець мае смяротныя вочынькі і прыхаваіць мае костынькі»; дачка – дапоўніць «людскасць»: «пріляціць шэрай зазуляй і жаласна прыкукуіць». У гэтым апошняя надзея селяніна, у ім ён бачыць вянец усёй працы, пакладзенай на выхаванне дзяцей».

Баба Алена не памылілася ў сваіх спадзяваннях на маленькую ўнучку: «І баба памёрла ў нас. Дзед памёр. І бацька малады памёр, трыццаць сем гадоў. А баба з намы жыла, пакуль і памёрла. А матка ўперяд памёрла. На тры гады. Са мной баба жыла. І я бабу пахавала. Са мной яна жыла».

Дадатак 2

«Сям’я – ета малінькая гасударства»

Фрагмент парэміалагічнай карціны жыцця п. Амяльное Веткаўскага раёна Гомельскай вобласці

Значнае месца ў парэміалагічным фондзе маёй суразмоўніцы займаюць фразеалагізмы, у якіх адлюстраваны вопыт сямейнага жыцця амяленцаў ва ўсёй яго шматграннасці і супярэчнасцях. І гэта зразумела, сямейныя прыярытэты – адныя з самых істотных у жыцці чалавека. Сям’я – гэта калектыў, ад яго чалавек ніколі не адрываецца, і ў ім ён паслядоўна на працягу свайго жыцця выконвае самыя розныя ролі. Для жанчын – гэта: дачка, нявеста, жонка, нявестка, маці, свякроў, унучка, бабуля. Для мужчын – гэта: сын, жаніх, муж, зяць, бацька і г. д. І практычна ва ўсіх азначаных ролях чалавек з’яўляецца суб’ектам альбо аб’ектам фразеалагізмаў.

У вышэйшай ступені афарыстачнае вызначэнне сям’і зрабіла бабуля Варвары Аляксандраўны Алена Максімаўна: «Сям’я – ета малінькая гасударства. Пётр Первы калісь забоціўся. Дак ета ён над усім гасударствам. А мы – бацька забоціцца, а мы работаім. Ён нам загадывая і эканомію дзелая, і пракарміць, і надзець, і абуць, і пражыць, і штоб цёпла было. Бацька – хазяін з маткай. І штоб якую скаціну дзяржаць. Усё ета нада. А дзеці падчыняяцца. Дзеці работаяць. І калісь кажэн сваю работу зная».

«Напрымер, ты ў сваёй сям’і знаіш, што к чаму. Гаворяць: «У каждым гасударстві ё прэзідзент, у каждай хаці – хазяін». А хата, сям’я – ета малінькая гасударства. Ты – прызідзент у хаці, хазяін, бацька: знаіш і грошай колькі, і хлеба колькі пракарміць дзяцей, і пра ўсё ты знаіш: і сэканоміць знаіш, што нада прадаць, да дзецям тоя і тоя».

Баба гаварыла пра сям'ю. Сям'я жыве. І харошая сям'я, і дзе алкашы, і дзе злыя людзі. Сварку падымяць. Дзе ўстаюць ціха-мірна і лажацца спаць. І дзень пройдзя мірна. Сям'я – ета малінькая гасударства. Бацька – міністр. Жонка можа ўказаць, баба. Дзеці ета патом. Дак яна ўсё казала: «Сям'я – ета малінькая гасударства. Плахія – значыць, будзя вайна ў хаці. А харошая сям'я – у іх усягда лад, усягда смех. Толькі бацька кіўне пальцам. Сям'я – ета малінькая гасударства. Парядак штоб быў, цішына, парядак. Што здзелалася ў дварэ, штоб ні грама чужы ніхто не знаў. Матка скажа. А наша дзела дзецкая. І ўсё баба казала: «Ваша дзела дзецкая! Ідзіця лучшэ, як нада бряхаць што-нібудзь, песенкі пейця». І пра сябе: «Я пражыла адна – ета маё малінькая гасударства. Ніхто не ўмешываўся ў маю сям'ю. Я сама распаряджалася: куды, што і як».

У стварэнні сям'і вялікая роля адводзіцца шлюбу: «Не паймаўшы сокала, пер'е не скубі, не назваўшы зяцем, хлопца не кармі».

У выбары спадарожніка жыцця перавагу аддавалі пачуццям: «Ліш бы мілка (ці мілы) па душэ, пражывом і ў шалашэ. Можна жыць і ў шалашэ, ліш бы мілы па душэ. Ліш бы мілка па душэ, пражыву і ў шалашэ. Дзеньгі – прах, адзёжа тожа, а любоў усяго дарожэ».

Стварэнне сям'і пачынаецца з выбару спадарожніка, і гэта справа ў вышэйшай ступені сур'ёзная. Да абыякавасці, паспешнасці ў вырашэнні гэтага пытання ставіліся з іроніяй. І як сведчаць парэміі, гэта тычыцца як мужчын, так і жанчын: «Крыва-хрома – пагляжу дома. Галава хоць і авечая, ліш бы ж чылавечая. Хоць яловаю, да новаю. Які ні Панцялей, да душэ весялей». З іроніяй ставіліся і да залішняй пераборлівасці: «Пад выборкі падкіня чорт аборкі, дак ні разбярэсся, з якого бока пачынаць, з якого канчаць».

Паводле меркаванняў носьбіта традыцый, гэты выбар павінны быць на ўсё жыццё: «Першая жонка – шаўковая, а ўтарая – пaскановая, а трэцяя – пяньковая. Які чорт найдзіцца, ніхай з такім і гарюя. Дай, Божа (Бог), первым куском удавіцца, толькі ні паследнім». Усё баба наша казала: «Дай, Божа, первым куском удавіцца, толькі ні паследнім… Штоб раз замуж хадзіць, штоб пашоў, які ё – усё. А што ў другі раз ужо, дак ета, як пазаўчарашні боршч». Прыказка такая… Усі ж тады так казалі: «Дай, Госпадзі, первым куском удавіцца, да не паследнім». Пашоў, штоб і жыў. А што ета… Другія мужыкі… Тым ні ўладзіш, то тое ня так… <…> Штоб первым, а не паследнім… Штоб пажаніўся і жыў, сколькі табе Бог дасць. А як кідаяць, дзяцей… Другая жонка, як пазаўчарашні боршч. Гаворяць: «Другая жонка, як пазаўчарашні боршч…» Пазаўчарашні боршч смачны? Калісь боршч зваряць… Здору там каплю с цыбуляй… Цыбулю,

да патаўкуць туда, абы пах трохі цыбуляй… Да здор, ты знаіш, што такоя. Як боршч тэй паставяць, будуць казаць: «Сёдні боршч ізваряны, як другая жонка…» Другая жонка… Рэдка жывуць харашо, а то ўсё ня ладзяць. К первай прывыкая чылавек. С первай жывеш, прывыкаіш… Якая ўжо ё, то і ладна. Гаворяць: «Крыва-хрома – агледжу дома». *<Боршч – учарашні альбо пазаўчарашні?>* Пазаўчарашні… Гаворяць: «Другая жонка, як пазаўчарашні боршч. Пазаўчарашні… Чэряз два дні будзіш ты боршч тэй? Хоць і ў халадзільніку пастаіць, усё раўно ўжо ня то. Другуя возьмя, і не зладжываіцца… Пакуль прывыкнуць, паміраць нада». Але ж бывая і так: і чым так, што «Адной гаряваць, як с табой красавацца… Я за табой буду так красавацца, як адна гарюю». Тым не менш, замужжа, нават аднадзённае, надавала жанчыне ў вачах аднавяскоўцаў больш высокі статус: «На дзевак, каторыя ідуць. Не замуж, у чыкірду ўдваіх пагуляюць. Вот тады. Забірэмініла. Картуніха пашла: «Ты знаіш, Арына, твой шкоду здзелаў, дак давай хоць у бабу перахрысціма іё. Давайця іздзелаім па закону». Ета ідуць ужо, абы перяхрысціцца, што «я замужам была». Свадзьба пройдзя, называіцца «ў бабы перяхрысцілася». Пашла замуж. Хоць яна і дзень пражыве, а ўсё раўно: «Вот яна замужам была».

Верагоднасць нявернасці мужа ці жонкі, здрады прасочваецца ў наступнай фраземе: «Крывую кабылу ніхто ня ўкрадзя, а крывую жонку ніхто не палюбя».

Сямейнае жыццё праходзіць па-рознаму. Цытую Варавару Аляксандраўну: «Хто пражыве красіва. А хто абы-як пражыве. Бывая, што пажэняцца, туды-сюды, не за тое, дак за тое, хоць яна будзя далдон такі, хоць ён будзя такі. Будзя без канца. Ё-німа, ён табе прычыну найдзя. Другія пражывуць красіва». Як сведчаць прымаўкі, падставы для непаразумення маглі даць як жонка, так і муж: «Ні за крупы, дак за сала, ліш бы за яго толькі стала». І разам з тым: «Куды не варочай, дак усё адно ў бабы карочай».

«Адна пара жыве, як голуб з галубкай, другая, як кот з сабакам. Адна жонка пражыве, як у трэсках, другая як у Бога за пазухай, як у вянку. Ну, ета вот гаворяць: хто харашо з мужыком жыве ды багата, дак гаворяць: вот, жыве, як у вяночку. Шчаслівыя такія ё: жыве, мужык такі харошы, і жыве, як у вянку. А вянок – ета ж з цвятоў. Прэлесць. Усё на Амерыканчыху казалі. У яе мужык харошы быў. Ён век не мацюкне, нішто. Харошы быў. Сямейны такі. Дак усё баба казала: «Ой, Прося, ты пражыла як у вянку!» І ўсі так казалі: «Ты ўжо жывеш, як у вянку». А ў другіх мужык такі: то нерабацень, то п’яніца. Ня то шта ў вянку, у трэсках – і то не скажыш».

Вопыт жыцця падказвае, што «сілай люб (век) ня будзіш»: «Калісь жа сілай жанілі, то багатых бралі, то якіх. Калісь у нас Грыня казаў: «Любіў Моціцу (Моця – звалі). А бацька сказаў: «Да бяры Проню. У іх і пчолы… – Калісь жа на багацтва. – У іх і сад харошы, і пчол багата». Сем дзяцей нараджаў. Дак казаў: «Сілай люб век ня будзіш». <...> Дак калісь казаў: «Як любіў Моцю, дак рад бы яе пабачыць. Вады ідзець, і я іду на работу ўранні. Ваду нясе. А я астанаўляю яе і ручачкамы абглажу кругом і пацалую. І на цэлае суткі яе ў мяне на губах вясіць. Так люблю». Бабы пытаюць: «А Проню сваю?» – «С Проняй я жыву, як лёд і з вадою». Лёд зімой харош, да рад бы растаць скарэй. Як вясна ідзець, дак скарэй растае, штоб бягучы быў, штоб не стаяў, штоб па ём ня ездзілі: «Растаюся с табою, як лёд і з вадою». Але ж, калі жыць у каханні, то: «Жывём мы с табою, як мёд і з пчалою…» Што тут лішняга і што тут недахват… Усё скомкана, як у круглы мечык … Футбол… Нідзе дажэ завайстрынкі німа… Што-та ё ангельская, што-та ё божаская, што-та ё не абідзіць адзін аднаго… А другія за гаўно сабачая… І яны такую струшню падымяць, што Божэ, ты мой Божэ… А ў іх німа етага… Пра такіх гавораць: «Ета такая пара, што чорт лапці стаптаў і ў кучу сабраў…»

У прыказках і прымаўках, прысвечаных жанчыне як жонцы, акрэсліваецца яе роль гаспадыні. Гэта вызначаецца як станоўча, так і адмоўна. Але ж у гэтым пытанні шмат залежыць ад мужчыны: «Гаворяць: «Вумная жана, як бочка пшана»: як харошы мужык, дак будзя бочка пшана стаяць. А як у п’яніцы якога, дак там і стакана на суп німа. Як мужык харошы, дак ён усё прыцяне. А як нідбала. <*Нідбала?*> Ну, ніякі. Дома нічога ні дзелая. І бабы ёсці-ка нідбалы. Такія – як ё, так. Гаворяць: «Вумная жана, як бочка пшана…» Дак пойдзя, пшана набярэ, да і кашу зваря… А як німа пшана, вот падумай: «З чаго зварыць і як зварыць…» Да ні малачка, да нічога німа… На вадзе… І то нечага… Ну, не з чага! А ціперяка… Наша як пачане Ірка… Ой, Госпадзі! А я тады не пераджываю: «Ета ты не бачыла горя такога… Дак гаворыш: «Я прыду з работы, смятаны вазьму, да сяду, да і з булачкай з’ем, да з чаем…» Калі б ты прышла і думала: «Дзе ў суп хоць бульбіну ўзяць, пакрышыць, да хоць штоб слізкая вада была…» Але ж разам бывае, што «Жонцы аддай хоць і вала, адна хвала». Гэта пра пра тое, што як гаспадыня жанчына павінна быць беражлівай. Адсюль: «Гаворяць: Як харошая жана, дак у запасі бочка пшана».

Уяўленні пра сям’ю цесна пераплятаюцца з уяўленнямі пра свой дом, свой кут, пра гаспадарскі клопат аб ім. У гэтым плане паказальны выраз «гняздо звіць». Як тлумачыць Варвара Грэцкая: «Гняздо віць…

Ажаніцца і хату сабе зделаць». Тое самае ўзнікае і ў вызначэнні «з аднаго гнязда вывеліся»: «Ягор сказаў: «Мы з аднаго гнязда вывеліся. Мы ж сямейныя. Адна сям'я. Адзін бацька. Мы даўжны разабрацца, а ня то шта гаўкаць адзін на аднаго, абы што гаварыць». Мець сваё гняздо, свой кут, свой вугал, свой дом, дах над галавой вельмі істотна: «Дома і салома ядома». Ідзе кулік прывык? У балоці. Харашо ў гасцях, а дома лучшэ. Крыша над галавой. Крышы над галавой німа. Свайго вугла німа. «Ня ў рямках жыць. Не ў сваём кубле жыць. Варона наўспрямкі літая, толькі дома ні бывая. Варона і дзе ні літая, а дамоў пападая. Чужая хата – злей ката. Чужыя парогі абіваці, дак будуць пустыя вуглы ў хаці».

Вясковыя сем'і вызначаліся вялікай колькасцю дзяцей. Як сведчыць Варвара Аляксандраўна: «Калісь жа дзяцей была па восем, да па дзесяць. Ета ў каго пяць, дак ета мала. А ета па столькі было дзяцей, вазьмі: сем, восем, дзевяць, дзесяць, а ў адных адзінаццаць было». Адсюль і вызначэнні: «Што год, то удод».

<Якая птушка самая багатая, а якая самая бедная?> Самая багатая. Якая багата выводзіць цыплят. Я так распалагаю. А бедная. Тры яйцы якіх звароча. І ўсё. Па-мойму, так.

«Куды ты шчэніш іх?» – на Соню калісь усё казалі, як кажды год ряджае жонка. Ня ўспея аднаго радзіць. Ішчэ тога груддзю корміць, ужо забярэміняе. Дак яны: «У мяне жонка. Як год, так удод. Як год, так удод». Цяперь жа не ряджаюць столькі. У Ціпуна трынаццаць дзяцей ці адзінаццаць.

«Калі б ня мёрлі, дак бацьку з маткай ад стала адцёрлі».

Вялікая роля адводзілася выхаванню дзяцей. У вырашэнні гэтага пытання ўлічваецца як прыродная спадчыннасць, так і асабісты прыклад старэйшых сямейнікаў: «Дай Бог дзяцей, да ў дзяцях штоб пуць быў. Ад харошага целяша дак і трэска хараша (З харошага целяша і трэска хараша). Яблака недалёка ад ябланы коціцца. Ад салодкіе салодкая сагніе, дак парасткі пойдуць. Ад горькіе горькая. Які дуб, такі і клін – які бацька, такі і сын. Якая матка, такая будзя і дзіцятка. Крошкі падабраць. Узрослыя круцяцца, маладыя вучацца. (Бальшы круціцца, а малы вучыцца. Стары круціцца, а малы вучыцца). Бацькава (маткіна) юха. Дзяцей трэба ня толькі нарадзіць, але яшчэ і на пуць навесці». Адсюль і: «Усягда… Як прыбытак ё… Ці цялят па восені шчытаяць… Кажаць: «Дзяцей шчытай тады, як жаніць будзіш… А як ішчэ растуць, ета – смецце называіцца… Ета ня дзеці, а смецце… Ішчэ захварэе, калдыб – і німа».

Адносна сваёй сям'і Варвара Грэцкая зрабіла ў вышэйшай ступені важнае вызначэнне: «Спасіба матцы, што радзіла, а баба ўзрасціла».

Тым не менш, здараюцца і выключэнні, адсюль і: «Сатана чорта радзіла (у лапцях). У каждам сяле па чорціку, і ў каждай сям'і па чорціку. У сям'е (у раду) не бяз вырадка». Таксама не засталіся па-за ўвагай не родныя бацькі і не родныя дзеці: «Не радзіў – не ліжы. Чужы чужым і пахня. Свайво дзіця із-за пазухі накармлю, а на чужога рукой махну». Аднак і свае дзеці – гарантыя на падтрымку ў старасці: «Бацькі не даўжны есць дзяціны хлеб». Усі так казалі: «Не дай Бог, штоб бацькі елі дзяціны хлеб». Ета горькі-горькі будзя. І ўсі так казалі. Калісь Жаваранка казаў: «Не дай Бог мне… Дзяцінага хлеба есць ня буду…» Супам карміла нявестка аўсяным… Аўсянка калісь была. Людзі бралі свінням, парасятам малінькім… Аўсянку жыдкую варылі, малаком забеляць, да і дадуць… Яны елі. Так і яму… Ня дай бог дзяцінага хлеба бацьку есць… За тваі грошы будуць купляць і цябе ўпрякаць. <…> Наша баба казала: «Не дай Бог, штоб матка дзяціны хлеб ела з бацькам. Дай Бог, штоб дзеці елі бацькаў…» Так ета не ўпрячоны… Бацька з маткай дасць грошай ці што і доўгу не пытая, што ты мне доўжэн. А сын скажа: «Ты мне доўжна…» І пад'есць, дак дзеці скажаць… Бацька атрэжа хлеба, дак скажа: «Ты мой хлеб еш…» Мне бальшы сказаў: «Дакуль я буду цябе хлебам карміць?» Я гаварю: «Я тваёй халоднай вады не напілася… Я ў грашах купалася… У мяне дваццаць пяць тысяч тымы грашамы савецкімы прапала».

Не застаюцца без сваёй парэміі зяць, нявестка, цесць, цешча, нявестка, зяць: «Звон павесіць на хвортачку (нявестку ў двор узяць). Цёшча, як асінавая рошча: век ніхто ў асінавую рошчу аддыхнуць ні ходзя – пахадзі па асінніку па том. Там і лісця – і тоя горькая».

<…>І пра лазу казалі: «А мая цёшча, як лазовая рошча». У лазе ніхто ні аддыхая, толькі адонкі насцілаяць. Ну, гэта, безумоўна, з пункту гледжання зяця. Але час ад часу зяць ладзіўся к цёшчы на бліны: цёшча ж ладзя зяцю, штоб жыў, дачку не праганяў.<…> Багата тады казалі. «Куды вы ідзіцё?» – «Пойдзіма к цёшчы на бліны». Такая прыказка была. З цесцем адносіны ў зяця, паводле прыказак, зусім іншыя: «Цесць бача чэсць». Цесць любя, штоб была чэсць. Усі гаворяць: «Цесць любя, штоб была чэсць». Ён і зяцю памажэ. <…> Як харошы зяць, памагая. Дак і ён памагая. А еслі плахі. Дак усё раўно нада – твая ж дачка за ім замужам».

Зяцю ў колькасным плане на прыказкі, прымаўкі пашчасціла больш: «Зяцкі хлеб – сабацкі». «Казаў маёй кумы мужык, у зяццях жыў: «Будзя ў мяне сын, нікада ў зяцці ні аддам». Я гаварю: «Не аддасі?» – «Не. Ета нада ката, і тога: «Кот Катовіч. Драствуй, Кот Катовіч. І сабаку нада пабацюшку называць». І разам з тым: «Зяць любя ўзяць, і дзеці любяць не празяваць. Хлеб – ня зяць, а можна яго ўзяць, да з'ядаць». «Баб, чорствы

хлеб!» А яна: «Хлеб – ня зяць, а можна яго ўзяць, да з’ядаць. Ета зяць плахі, дак горя. А хлеб – чорствы. Ці які ужо паплеснеўшы, абрэж, да із’еш». Ета зяць – дак ён вечна ўрэдны. А хлеб з’еў, пайшоў, высраў, да і набак. А заўтры свежы спёкся».

Не абдзяляюцца пареміяй тыя, хто не абзавёўся сям’ёй альбо страціў яе: «Як бабыль. Удавіная зіма. Адной жывучы, нада і сцаць бегучы. Да тых пор ты княгіня, пакуль мужык твой ня згіня. А як мужык твой загіня, дак ніхто табе шапкі ня знімя. Да тых пор пападзя княгіня, пакуль поп ня згіня. А як поп згіня, ніхто і шырынкі не раскрыя. У старасць ня ўвёў, і з маладосці ня вывеў. Адна галава – не бядна, а хоць і бядна, дак адна».

І самая незайздросная доля ў старога чалавека, які жыве ў адной хаце з дзецьмі і ўнукамі: «Старая баба, як таўкач у ступі. Што стары скажа, што сабака брэша». У старасці дзве радасці, баба казала. Я гавару: «Баб, як пражыць на свеці, штоб добря было?» А яна мне гаворя: «Пра маладосць ня думай, а нада думаць пра старасць, што сілы німа. У старасці дзве радасці. Сілы німа. Рад бы здзелаць, а сілы німа. І чуствуіш, што сілы німа. Мешаіш у дварэ. А малады. Куды нада, і пайшоў, і здзелаў. Сіла ё. Німа сілы работаць. Рад бы здзелаць, а сілы німа. <*А другая радасць?*> Ты мяшаіш у дварэ. Ужо лішні. Падрастая новае пакаленне, ужо табе ні жаласці, ні міласці. Жыві, як пень. <*Як пень – гэта як?*> Як пень стаіць. Ён нікому ня нада. Мяшая, ссякуць к чортавай мацеры. <*Першая радасць – «рад бы здзелаць, а сілы німа». А другая?*> А другая – мяшаіш у хаце. На што стары ў хаце. <*Дак якая ж гэта радасць?*> Ці ты ні панімаіш? Плахія радасці. І адна, і другая. І сілы німа, і мяшаіш у хаце.

Безумоўна, я не магу сказаць, што гэтая публікацыя прэтэндуе на завершаную фразеалагічную карціну сямейнага жыцця амяленцаў, паколькі, як вызначае Варвара Аляксандраўна: «Усяму е прыказкі. Пападзецца к разгавору, яна сама выскача. А так уздумаіш, не прыдумаіш». «Ці іх напамяць усі знаіш? Ета прыдзіцца к разгавору, дак гаворыш. Ці та ўсі будзіш помніць прыказкі? Іх мільён на свеці».

Варта адзначыць, што я ўжо не першы раз звяртаюся да вопыту сямейнага жыцця Амяльнога. У 2014 годзе мной быў апубікаваны артыкул «Беларуская народная педагогіка ва ўяўленнях носьбітаў традыцыі», пабудаваны на сямейных успамінах Варвары Аляксандраўны Грэцкай. І, на мой погляд, прыказкі, прымаўкі ды іншыя ўстойлівыя адзінкі на тэму сям’і з яе аповедаў істотна дапаўняюць карціну сямейнага жыцця амяленцаў.

Аўтар выказвае шчырую падзяку ўнуку Варвары Аляксандраўны Грэцкай Сяргею Сяргеевічу Грэцкаму за дапамогу ў выданні гэтай кнігі.

16+

Навукова-папулярнае выданне

Лапацін Генадзь Ісаакавіч

ПАСЛЯДОЎНІЦА

Варвара Грэцкая – выбітны носьбіт беларускай народнай традыцыі

Адказная за выпуск М.А. Беразоўская
Тэхнічнае рэдагаванне і вёрстка В.М. Сакуновай

На вокладцы здымкі Варвары Грэцкай пачатку 1950-х гадоў і Генадзя Лапаціна і Варвары Аляксандраўны Грэцкай 2015 года

Падпісана ў друк 15.06.2023 г. Фармат 60x84 1/16.
Папера афсетная. Гарнітура “Times New Roman”.
Ум. друк. арк. 7,44. Ул.-выд. арк. 6,36. Тыраж 99. Заказ № 876.

Выдавецкае і паліграфічнае выкананне ТДА “Барк”.
Пасведчанні аб дзяржрэгістрацыі ў якасці выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 1/190 ад 19.02.2014 г., № 2/46 ад 20.02.2014 г., № 3/584 от 17.03.2014 г.

246050, г. Гомель, пр. Леніна, 3
Тэл. (0232) 50-68-73, 50-34-71.
odobark@yandex.by